

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 122 leden, te weten:

Abma, Andela-Baur, Van den Anker, Van Baars, B. Bakker, M. Bakker, Beckers-de Bruijn, De Beer, Beinema, Van den Bergh, Bischoff van Heemskerck, Blaauw, Bolkestein, De Boois, Borgman, Borm-Luijckx, Braams, Brinkhorst, Van den Broek, Van der Burg, Buurmeijer, Castricum, G. M. P. Cornelissen, Couprie, G. C. van Dam, M. P. A. van Dam, Dankert, Dees, Deetman, Van Dijk, Dijkman, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Duinker, Engwirda, Epema-Brugman, Van Erp, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Gerritse, Ginjaar-Maas, De Graaf, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, De Hamer, Hartmeijer, Van Heel-Kasteel, Van der Hek, Hennekam, Hermans, Hermsen, Van Houwelingen, Van Iersel, Jabaaij, Jansen, Joekes, Kappeyne van de Coppello, Van Kemenade, Keuning, Koekoek, Kolthoff, Kombrink, Konings, Korte-van Hemel, De Korte, Krijnen, De Kwaadsteniet, Lambers-Hacquebard, Lansink, Lauxtermann, Van Leijenhorst, Van der Linden, Lubbers, Mateman, Meijer, Mommersteeg, Moor, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Nijhof, Nijpels, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Poppe, Porthoine, Rempt-Halmans de Jongh, Rienks, Rietkerk, Van Rossum, Salomons, Schaapman, Schakel, Scherpenhuizen, Van der Spek, Spieker, Stemerding, Van der Stoel, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Toussaint, Tripels, Den Uyl, Veldhoen, Van de Ven, Verbrugh, Voogd, De Voogd, Voortman, K. G. de Vries, Waltmans, Wessel-Tuinstra, Wisselink, Wolff, Wöltgens, Worrell, Wuthrich-van der Vlist en Van Zeil,

en de heren Wiegel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken, Van der Klaauw, Minister van Buitenlandse Zaken, Van der Stee, Minister van Financiën, mevrouw Kraaijeveld-Wouters, Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, en de heer Simons, Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Langedijk-de Jong, Van der Sanden, Kosto, Keja en Waalkens, wegens andere verplichtingen;

Van Zeil en Salomons, gedurende de ochtendvergadering;

Müller-van Ast, gedurende de middagvergadering.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: Ingekomen is een brief van de Minister van Buitenlandse Zaken, met de Engelse tekst van de VN-resolutie van 20 augustus 1980 inzake de kwestie Jerusalem (16300, nr. 3).

Deze brief zal worden gedrukt.

De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de grifvier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde door de leden Meijer en Langedijk-de Jong aan de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, over de ABW-uitkering.

[De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]²

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil reageren op de vragen die zijn voorgelegd. Over hetzelfde onderwerp zijn ook schriftelijke vragen gesteld door de heer Hermans, die ik tegelijkertijd erbij betrek. Ik zal ze echter ook nog een keer schriftelijk beantwoorden.

De **Voorzitter**: Mag ik u vragen de beantwoording van de vragen van de

heer Hermans zoveel mogelijk te beperken, omdat zij niet op de agenda zijn afgedrukt? De Kamer is daarom niet voorbereid.

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Het zijn dezelfde vragen, alleen in zeer beperkte vorm.

De eerste vraag luidt of ik de mening deel, die is weergegeven in de t.v.-uitzending van Brandpunt op 12 augustus jongstleden, dat de uitkeringen in het kader van de Algemene Bijstandswet aan koopkracht hebben ingeboet, dat wil zeggen reëel bij de algemene ontwikkeling van lonen en prijzen zijn achtergebleven. Brandpunt heeft zich daarbij vooral gericht op het jaar 1979. Het antwoord luidt dat ik de mening, die Brandpunt heeft weergegeven, niet deel.

De achterstand van 255 gulden is niet in 1979 ontstaan. Integendeel, in de praktijk is er in 1979 een reële koopkrachtstijging geweest, zij het een geringe, van 0,7%. Dat is een bedrag van 106 gulden. De cijfers waarmee Brandpunt heeft gewerkt zijn als volgt samengesteld. Men heeft gerekend met de verhoging van de bijstandsnorm per 1 juli van 2,4%. De éénmalige verhoging in dat jaar op 1 januari van 2,3% heeft men niet meegerekend. Men heeft dus maar één verhoging meegerekend. Men heeft de stijging van de prijzen ernaast gelegd. Op die wijze kwam men uit met een negatief beeld. In de praktijk is het echter anders. De bijstandsuitkering voor gehuwden over 1979 bedroeg bij voorbeeld 16.372 gulden. Over 1978 was dit 15.640 gulden. Er zit dus een verschil tussen van 732 gulden. Het netto-inkomen is 4,7% gestegen. De prijsstijging 1978-1979, exclusief medische verzorging, bedraagt 4%, namelijk 626 gulden. Dan blijft over een reële koopkrachtstijging van 106 gulden. Dat is 0,7%. Wij hebben Brandpunt onze informatie gegeven. Men heeft onze informatie niet meegenomen in de stukken. Dat is echter het goed recht van Brandpunt. Het is echter prettig om dit beeld er nu naast te leggen.

Kraaijeveld-Wouters

Vraag 2 luidt of ik wil aangeven hoe in de periode van 1 juli 1974 tot 1 juli 1977 en vervolgens van 1 juli 1977 tot 1 juli 1980 de reële ontwikkeling (dat wil zeggen de jaarlijkse inkomensstijging gecorrigeerd door de prijsstijging) van de AWB-uitkering, het minimumloon en het modale inkomen is geweest.

Allereerst kom ik daarbij tot de periode 1974–1975. Toen steeg de koopkracht van de bijstandsnorm met 9,1% in 1974 en met 11,7% in 1975. Die stijging werd veroorzaakt door twee ontwikkelingen. In de eerste plaats was de koopkrachtontwikkeling van het minimumloon in die jaren zeer sterk, namelijk in 1974 een stijging met 4,9% en in 1975 met 7,9%. Ten tweede heeft men toen de bijstandsnorm structureel verhoogd om te komen tot de hoogte van een netto-minimumloon. Die extra stijging van de bijstandsnorm om dat doel te bereiken, heeft deze aanzienlijke verhoging in die twee jaren tot stand gebracht. In de jaren daarna werd de koppeling aangebracht, zij het dat zij nog niet in de wet was geregeld. De verhoging van de bijstandsuitkering is dus gelijk gaan lopen met de stijging van de koopkracht van het minimumloon, en met de verhogingen van het minimumloon. Dat betekende voor 1976 2,3%, voor 1977 2,5%, voor 1978 4,2% en voor 1979 0,7%. Ik heb de cijfers in een staatje staan en ik bied dit staatje graag aan de Kamer aan.

De **Voorzitter**: Ik neem aan, dat tegen het opnemen van een noot in de Handelingen geen bezwaren bestaan.

[De noot is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]³

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Mijnheer de Voorzitter! Vervolgens wordt gevraagd of ik de conclusie van de Brandpuntuitzending deel dat in de sfeer van de uitkeringen in de Algemene Bijstandswet tussen 1976 en 1979 rond f 325 miljoen is bespaard. Deze conclusie deel ik geheel niet. Allereerst is er de enorme stijging van de koopkracht, doordat in 1974–1975 de norm is opgetrokken.

Daartegenover stonden inderdaad enige beperkingen op het gebied van extra bijstand voor normale aanschaf van duurzame gebruiksgoederen. Bij de uitvaardiging van het Besluit landelijke normering is wat dat betreft het systeem gewijzigd. De mensen kregen toen een verhoging van de periodieke uitkering waarin bepaalde componenten die anders via incidentele uitkeringen moesten worden gehonoreerd,

waren opgenomen. De terugloop van de post 'incidentele bijstand' van f 98 miljoen in 1973 tot f 58 miljoen in 1979 is ten dele aan die maatregel toe te schrijven, maar heeft ook andere oorzaken. Ik wijs daarbij op allerlei categorieën uitgaven die door andere sociale verzekeringswetten zijn overgenomen. Daarbij denk ik aan de AAW en aan de AWBZ. Daardoor is dus een terugloop van het bedrag veroorzaakt.

Het effect van de normverhoging is aanzienlijk groter door de daarmee gepaard gaande beperking van incidentele uitkeringen. Wanneer wij kijken naar de optrekking van de norm en wanneer wij die berekenen voor 1979, dan zou er in totaal in het oude systeem aan periodieke uitkeringen f 200 miljoen minder zijn uitbetaald, terwijl de totale terugloop van de incidentele bijstand – die in de cijfers is te zien en waarop de inflatiecorrectie moet worden toegepast – ten hoogste f 87 miljoen kan bedragen. Er is dus in dat jaar een vooruitgang van f 200 miljoen met een aftrek van f 87 miljoen. Dat is dus een zeer reële vooruitgang.

Ik illustreer dat even aan de hand van één bepaalde groep, namelijk de thuis wonende bijstandsccliënt beneden 65 jaar niet krachtens de rijks-groepsregeling. Dat is de categorie waarmee in de uitzending van Brandpunt werd gewerkt. Voor deze groep blijkt de incidentele uitkering gemiddeld per persoon in 1979 – na inflatiecorrectie – circa f 400 lager te zijn dan in 1974 bij de invoering van het Besluit landelijke normering, maar de periodieke uitkering blijkt voor deze groep gemiddeld f 840 hoger te liggen als gevolg van de norm van het Besluit landelijke normering. De bijstandsccliënt komt er door die gecombineerde maatregel beter uit dan tevoren, en terecht.

Ik kom tot de beantwoording van vraag 4. De koppeling van de bijstandsuitkering aan het netto minimumloon is wettelijk vastgelegd en bestaat niet alleen in theorie maar ook in de concrete praktijk. De concrete bijstandsuitkering voor een gehuwde is even hoog als het concrete bedrag van het netto minimumloon. Die twee verschillen geen cent. In de wet is vastgelegd wat wij hieronder precies verstaan. In de wettelijke regeling hebben wij nu vastgelegd welke precies de componenten zijn die daaronder wel en niet dienen te worden berekend. Daarmee is ook vastgesteld dat dit bedrag toereikend is voor de noodzakelijke algemene bestaanskosten. De sterke koopkrachtstijging van de uitkering sinds 1974 beziende, lijkt het mij erg moei-

lijk te zeggen dat 'de rek er nu geheel uit is'. Ik begrijp niet goed wat hierbij onder 'rek' zou moeten worden verstaan. Ik zie niet in, gelet op de hoogte van de uitkeringen en op de ontwikkeling van de koopkracht ten aanzien van die uitkeringen, dat er nu minder rek in zou zitten, integendeel.

Ten slotte kom ik tot de beantwoording van vraag 5. In de Bijstandswet zijn geen sluipende bezuinigingen doorgevoerd. Er zijn officiële systeemwijzigingen geweest, waarvan het besluit landelijke normering er één was. Ten aanzien daarvan heb ik zoëven voorgerekend hoe de betrokkenen er hierdoor op vooruit zijn gegaan, in grote mate en terecht. Alle andere maatregelen, waarbij ik ook denk aan circulaire, zijn in het geheel niet in sluipende zin ingevoerd. Integendeel, de maatregelen zijn, dikwijls meerdere malen, ook in deze Kamer officieel ter discussie geweest. Wat de circulaire betreft, kan ik mij niet voorstellen dat daarbij een sluipende bezuiniging zou zijn doorgevoerd, gezien het feit dat zij een algemene vaststelling gaven van datgene wat als algemene uitkeringspraktijk was gegroeid. Ik zie dus geen aanleiding om, ten aanzien van incidentele uitkeringen, voor algemene bestaanskosten het beleid te verruimen. Dat zou naar mijn mening een vreemde inbreuk maken op de nettokoppeling aan het minimumloon en op het principe dat alle normale bestaanskosten door het minimuminkomen worden bestreden. Ten aanzien van bijzondere incidentele bestaanskosten, deels slaande op mensen die een periodieke uitkering hebben, deels op mensen die geen periodieke uitkering hebben maar die op een andere wijze inkomen hebben, blijft het beleid zoals dat tot nu toe is gevoerd en zoals het is vastgelegd, uiteraard overeind: een individuele beoordeling blijft noodzakelijk.

□

De heer **Meijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Staatssecretaris voor de beantwoording. Ik heb nog een paar aanvullende vragen.

Is de Staatssecretaris bereid om – gegeven het feit dat herhaaldelijk van de zijde van de gemeente Rotterdam in discussie is gebracht dat de koopkracht van de bijstandsuitkeringen het vorige jaar met 1,7% is gedaald, en gegeven het feit dat de Staatssecretaris heeft toegelicht dat er het vorige jaar een reële stijging van 0,7% is geweest – in overleg te treden met het gemeentebestuur van Rotterdam teneinde tot een vergelijking van gegevens te ko-

Meijer

men en de Kamer daarover nader te informeren, opdat daaromtrent in de discussie geen verdere onzekerheid blijve?

Erkent de Staatssecretaris dat als gevolg van de zuivering van de indexregeling – in het bijzonder bij de vaststelling van de Wet aanpassingsmechanismen – op grond van een aantal elementen de koopkrachtpositie van de bijstandsuitkeringen relatief is aangest?

Ten slotte vraag ik de Staatssecretaris: Is gegeven deze zuivering van de index er dan toch geen reden om de beperkingen, opgelegd in het beleid ten aanzien van de incidentele uitkeringen in 1974, thans te herzien en te overwegen of er niet juist op dit punt een verruiming geboden is, gegeven het feit dat allerlei prijsstijgingen niet meer in de index tot uitdrukking komen?

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Mijnheer de Voorzitter! Op de eerste vraag wil ik graag positief reageren. Ik zal overleg voeren met Rotterdam en gegevens vergelijken. Ik denk ook dat het erg goed is dat we dit doen, omdat ik het uitermate onplezierig vind voor bijstandsgerechtigden onduidelijkheid over hun uitkeringen te laten bestaan. Het is dus goed reële gegevens aan de Kamer toe te zenden, waarvan een ieder kennis kan nemen.

Ten aanzien van de tweede vraag antwoord ik als volgt. De discussie rond de Wet aanpassingsmechanismen heeft bepaalde plussen en minnen opgeleverd voor uitkeringen en minimumloon; bepaalde zaken zijn er wel en niet in doorberekend. Is de koopkrachtpositie van uitkeringsgerechtigden relatief aangetast? Neen. Over 1979 bezien – toen was de Wet aanpassingsmechanismen nog niet in werking – is een reële koopkrachtstijging geweest van 0,7%. Wij hebben met elkaar gediscussieerd over elementen die wel en niet terecht bij de vaststelling van het minimumloon en de uitkeringen gehonoreerd zouden moeten worden. Die discussie wil ik niet graag overdoen. De positie als zodanig van de uitkeringsgerechtigde, op precies dezelfde wijze meelopende met het minimumloon, is niet anders dan van de minimumloner, en tot nu toe is daar de koopkracht voor gehandhaafd.

In antwoord op de laatste vraag merk ik op, dat ten aanzien van 'incidenteel' er indertijd veranderingen zijn aangebracht – ook een soort uitzuiver-

ingen – toen het Besluit landelijke normering is aanvaard (door de vragsteller zelf, in een andere positie, hier te berde gebracht).

Ik denk dat het goed is geweest dat in deze systematiek de zaken zijn opgepakt. Ik moet wel zeggen dat, als we kijken naar de post 'incidenteel', wij op het gegeven moeten letten dat door 'Brandpunt' (en dat kan heel terecht zijn voor zo'n uitzending) er slechts één groep uitgetild is. Als ik kijk naar het totale bedrag van incidentele bijstand in 1973 vóór invoering van het Besluit landelijke normering, dan constateer ik dat het om bedrag van f 98 mln. ging.

Dat bedrag is als volgt verdeeld: 15 mln. leenbijstand, 28 mln. voor bejaarden en 55 mln. incidentele bijstand aan beneden 65-jarigen. Daaronder zit een categorie van 45% die verder niet uitkeringsgerechtigd is en geen periodieke uitkeringen heeft. Dat is een bedrag van 25 mln. Dan blijft er een vergelijkbaar bedrag over voor die ene categorie van 30 mln.

Maak ik hetzelfde staatje voor 1979 voor dezelfde categorie, dan kom ik op 24 mln. De vergelijkbare cijfers zijn niet 98 mln. tegenover 58 mln., maar 30 mln. tegenover 24 mln. Daarvoor geldt de argumentatie die ik bij de beantwoording van de vragen heb gegeven.

De heer **Van der Doef** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Staatssecretaris meedelen of de Regering, gelet op de feitelijke prijsontwikkelingen, voornemens is uitvoering te geven aan de wil, in de Kamer in juni gebleken, maatregelen te nemen die strekken tot handhaving van de koopkracht van in elk geval de minima en, zo ja, hoe? Wanneer kan een concreet voorstel tegemoet worden gezien?

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Ik kan op deze vraag niet antwoorden dat de Regering op dit moment bepaalde voornemens kenbaar wil maken. Op Prinsjesdag wordt het totaal aangeboden. Eén gegeven is zeker: het nettominimumloon is gekoppeld aan de uitkering in de wettelijke zin.

De heer **Hermans** (VVD): Kan de Staatssecretaris bevestigen dat sedert 1974 de koopkracht van de uitkeringen krachtens de Algemene bijstandswet met ongeveer 33% is toegenomen?

Staatssecretaris **Kraaijeveld-Wouters**: Dat gegeven is juist, mijnheer de Voorzitter, zoals blijkt uit het eerder genoemde staatje, dat als noot in de Handelingen wordt opgenomen.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde door het lid Kombrink aan de Minister van Financiën, inzake het wetsontwerp over de Postbank.

[De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]⁴

Minister **Van der Stee**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou de heer Kombrink willen antwoorden dat ik mij uiteraard de toezegging herinner. Naar aanleiding van zijn tweede vraag kan ik hem zeggen dat de verwickelingen rondom de begroting, die aanzienlijk meer tijd hebben gevraagd dan daarvoor aanvankelijk was gecalculleerd, ertoe hebben geleid dat wij er niet aan toe zijn gekomen.

In antwoord op de derde vraag kan ik zeggen dat het in mijn voornemen en dat van de Staatssecretaris ligt, in de loop van september een standpuntbepaling aan de Kamer mede te delen.

De heer **Kombrink** (PvdA): Onderkent de Minister dat ik het argument, dat verwickelingen rond de begroting het hem niet mogelijk gemaakt zouden hebben zijn stellige toezegging na te komen, nogal bevreemdend vind gegeven de ervaring met de begrotingsopstelling verleden jaar, die toen ook tot in september doorliep? Had hij er op zijn minst te voren geen rekening mee kunnen houden?

Zou de Minister het zich kunnen indenken dat ik zijn hernieuwde toezegging dat in de loop van september een standpuntbepaling aan de Kamer zal worden medegedeeld met een korreltje zout neem, gegeven de talrijke vorige toezeggingen die niet zijn nagekomen en gegeven een verblijf buitenslands van veertien dagen van de Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, dat in die periode het overleg ook niet zal vergemakkelijken? Zou de Minister, om elke twijfel over de betekenis van zijn toezegging in dit, het zoveelste, stadium weg te nemen, zijn toezegging nog eens willen herhalen?

Minister **Van der Stee**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb begrip voor de twijfels die de heer Kombrink plagen. Het geeft mij echter geen aanleiding iets anders te zeggen dan ik reeds heb gezegd.

De heer **Coupré** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Waarom zijn de op 12 juni 1980 schriftelijk gestelde vragen van

Kombrink

de kamerleden Couprie, Van Dijk en Van Rooijen ter zake van de Postbank nog niet beantwoord, zoals in dit Huis binnen drie weken gebruikelijk is?

Minister Van der Stee: Mijnheer de Voorzitter! Voor zover ik weet circuleert een concept van mij op dat punt. Ik denk dat het antwoord de Kamer iedere dag zal kunnen bereiken.

De Voorzitter: Ik wijs erop dat iedere keer mondelinge beantwoording kan worden gevraagd van reeds eerder schriftelijk gestelde vragen.

Aan de orde is de behandeling van de stukken over de verplaatsing van de ambassade in Israël (16 300).

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer Van der Stoel (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De betekenis van de Jeruzalemwet, die zozeer de woede van de Arabische landen heeft gewekt, moet niet worden onderschat. In het kader van de zogenaamde Camp David-onderhandelingen tussen Amerika, Egypte en Israël was een van de voornaamste struikelblokken, of de beginselafpraak over Palestijnse autonomie ook van toepassing zou zijn op

Oost-Jeruzalem. De aanneming van deze wet maakt elk compromis over deze zaak praktisch onmogelijk. Om te spreken in de woorden van de Jerusalem Post van 22 augustus: deze wet 'turned a policy of no compromise on Israels sovereign status in Jerusalem to al legal prohibition on even a discussion of any such compromise'. Dat was ook precies de bedoeling van de indienst van het wetsontwerp, mevrouw Cohen. Om de betekenis van een en ander nog eens te onderlijnen heeft premier Begin in zijn laatste brief aan president Sadat over Jeruzalem gesproken als 'one and under Israeli sovereignty'.

De aanneming van deze wet is de culminatie van een ontwikkeling die reeds veel daden van sluipende annexatie in het kader van de nederzettingenpolitiek had gezien. Zij betekende ook een klap in het gezicht van de man die, ten koste van grote risico's voor hemzelf en voor zijn land, nu juist de verzoening met Israël tot doelstelling van zijn beleid had gekozen: president Sadat. De kans lijkt groot dat de aanneming van deze wet de genadeklap zal blijken te zijn voor de Camp David-onderhandelingen, en een einde zal maken aan het proces van verzoening, dat na het vredesverdrag tussen Egypte en Israël op gang was gekomen. In elk geval zijn de spanningen in het Midden-Oosten door deze roekeloze daad aanzienlijk vergroot en heeft Israël een

verdere stap gezet in het voor haarzelf zo schadelijke proces van zelf-isolering.

De woede van de Arabische landen leidde tot oproepen tot sancties tegen Israël, terwijl ook werd aangedrongen op verplaatsing van de weinige ambassades, waaronder de Nederlandse, die niet in Tel Aviv, maar in Jeruzalem waren gevestigd. Men kan sterke gronden aanvoeren voor de stelling dat op deze wijze een oneigenlijk verband werd gelegd tussen de Jeruzalemwet en de vestigingsplaats van de ambassades – overigens alle niet in Oost- maar in West-Jeruzalem. Wat, zo kan men redeneren, is het verschil tussen een ambassadeur die in West-Jeruzalem in een auto stapt om met Israëli-sche autoriteiten in een regeringsgebouw in die stad te overleggen en de ambassadeur uit een ander land, die vanuit Tel Aviv naar datzelfde regeringsgebouw komt om met dezelfde autoriteiten te spreken? Zeker zou Nederland het recht hebben van een oneigenlijk verband te spreken, nu het de dag na het besluit van het Israëli-sche parlement uitdrukkelijk de annexatiewet afwees en bovendien in het licht van het principebesluit tot overplaatsing van het kantoor van Begin naar Oost-Jeruzalem liet weten dat geen enkel contact tussen de premier en de Nederlandse ambassadeur mogelijk zou zijn in een regeringsgebouw in het geannexeerde stadsdeel. Een oneigenlijk verband dus, zeker juridisch gesproken. Een heel andere vraag is of handhaving van de ambassade politiek-psychologisch gesproken niet een zekere symboolfunctie zou hebben. Ik kom daarop in een ander verband nog terug.

Nu de houding van de Nederlandse Regering in deze kwestie. Op 17 juli deelde de Minister van Buitenlandse Zaken mede dat hij geen enkele reden zag om de ambassade te verplaatsen, let wel: geen enkele reden. Hij deed dit op een moment dat de aanneming van de annexatiewet praktisch een zekerheid was, en nadat de Conferentie van Islamitische landen reeds duidelijk had gemaakt dat een offensief betreffende verplaatsing van ambassades uit Jeruzalem in de maak was. Op een moment bovendien nadat, op 3 juli reeds, de ambassadeurs van Irak, Saoedi-Arabië en Noord-Jemen en de zaakge-lastigden van Soedan, Marokko en Tunesië in een oriënterend gesprek met de Minister de kwestie van de ambassade in Jeruzalem ter sprake hadden gebracht. Dat de Arabische landen het hard zouden gaan spelen, leek de Minister op 17 juli niet te willen aannemen. In een radio-interview verklaarde

PvdA-buitenlandspecialist de heer Van der Stoel aan het woord tijdens het debat over de verplaatsing van de ambassade in Israël

Van der Stoel

hij dat in het gesprek met de Arabische ambassadeurs geen eisen en geen dreigementen waren geuit. Vervolgens werd gevraagd:

'Er is ook niet gesuggereerd dat, als Nederland zijn ambassade niet verplaatst, er dan wel eens diplomatieke betrekkingen verbroken zullen kunnen worden?' De Minister antwoordde:

'Nee, dat is niet geëist en ik geloof het ook niet'. Zelden zal de onjuistheid van een profetie zo snel aan het licht zijn gekomen.

De blijmoedige toekomstvisie van de Minister op 17 juli is des te verrassender, omdat wij inmiddels meer weten over wat zich tijdens dat gesprek van 3 juli met de Arabische ambassadeurs heeft afgespeeld. Wij weten dit van de Minister zelf, blijkens het vandaag gepubliceerde verslag van het mondeling overleg tussen de Minister en de vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken op 20 augustus. Opnieuw verklaart hij dat tijdens dit gesprek geen dreigementen op ultimata naar voren waren gebracht. Maar wel had één van de ambassadeurs – ik zal geen namen noemen – de vraag gesteld hoe Nederland zou reageren als de verschillende Arabische landen hun ambassadeurs uit Nederland zouden terugtrekken. Was dit ook toen al niet een omineus geluid, mede tegen de achtergrond van de dreiging die uitging van de toen al plaatsgevonden hebbende Conferentie van Islamlanden? In elk geval duiden de uitspraken van de Minister op 17 juli op een totale onderschatting van de ernst van de situatie. Medio augustus liet de Minister-President weten dat de Arabische argumenten ernstig zouden worden overwogen. Op 17 juli, toen iedere geschoolde waarnemer de bui al kon zien hangen, deed de Minister van Buitenlandse Zaken alsof er niets aan de hand was.

Ik hoef er niet aan te herinneren hoe het ene Arabische land na het andere Nederland liet weten dat het verbreking van diplomatieke betrekkingen overwoog als de ambassade in Jeruzalem zou worden gehandhaafd. Merkwaardig is wel de evolutie in het denken van de Minister. Op 17 juli laat hij geen twijfel bestaan over zijn vaste voornemen om de ambassade in Jeruzalem te handhaven. Na de aanneming van de annexiewet door het Israëliëse parlement op 30 juli volgt wel een afwijzing van deze annexiewet, maar geen enkele indicatie dat het Nederlandse standpunt over vestiging van de Nederlandse ambassade zou zijn gewijzigd. Wel verklaart de Minister in het overleg met de vaste Commissie op 20 augustus:

'Zowel wanneer Nederland zijn ambassade in Jeruzalem handhaaft, als wanneer Nederland besluit tot verplaatsing ervan, zal hier een symboolfunctie aan worden toegekend. De Nederlandse verklaring van 31 juli betreffende de nieuwe wet doet daar niets aan af. Ook Israël zal een eventuele handhaving van de Nederlandse ambassade in Jeruzalem als een ondersteuning van zijn handelwijze beschouwen'.

Ik wil dit argument van de Minister bepaald niet betekenis ontzeggen. Het is juist deze overweging die enkele leden van mijn fractie bracht tot de conclusie dat, ook als de Veiligheidsraadsresolutie niet zou zijn aangenomen, verplaatsing van de ambassade geboden zou zijn geweest. Waar het mij om gaat is de verbluffende tegenstelling tussen de uitlatingen van de Minister op 17 juli en op 20 augustus. Op 17 juli ligt het accent op het ontbreken van een logische band tussen annexiewet en vestigingsplaats ambassade; op grond van deze overweging kiest hij voor handhaving van de ambassade in Jeruzalem. Op 20 augustus verklaart de Minister dat handhaving van de ambassade in Jeruzalem, ondanks de Nederlandse afwijzing van de annexatie, zou overkomen als ondersteuning van het door Nederland afgevoerd Israëliëse beleid – hetgeen op zijn beurt niet anders kon betekenen dan dat wel terdege over overplaatsen van de ambassade diende te worden nagedacht, zelfs zonder Veiligheidsraadsresolutie. Was dit werkelijk op 17 juli ook niet te bedenken geweest; of althans op 30 juli, toen de Jeruzalemwet werd aangenomen? Het verweer van de Minister dat dit op zijn vakantieadres niet bij hem was opgekomen verdient eigenlijk het woord verweer niet; die opmerking onderstreept alleen maar hoezeer hij de ernst van het probleem heeft onderschat.

Wat is eigenlijk het Nederlandse beleid geweest in de weken tussen 17 juli en 20 augustus? De fractievoorzitter van de P.v.d.A. heeft een poging ondernomen om de Israëliëse zusterpartij ervan te doordringen dat een duidelijke bereidheid om wezenlijke onderhandelingen te voeren over Oost-Jeruzalem geboden zou zijn om Israël uit een dreigend isolement te bevrijden en de kwestie van de handhaving van de ambassade in een ander perspectief te plaatsen. Is iets dergelijks van regeringszijde ondernomen? De Minister verklaarde op 20 augustus aan de kamercommissie dat Nederland op Israël een beroep heeft gedaan om een spectaculaire daad te doen terwille van de relatie met Neder-

land, maar dat op dit appél geen antwoord is ontvangen. Wanneer is dit beroep gedaan? En is aan dit beroep toegevoegd dat het uitblijven van een dergelijk gebaar de handhaving van de ambassade in Jeruzalem moeilijk, zo niet onmogelijk zou maken? Gaarne zou ik opheldering ontvangen op deze punten.

Ik kom nu tot de kwestie van de Veiligheidsraadsresolutie. In het overleg met de kamercommissie op 20 augustus heeft de Minister geen duidelijk antwoord gegeven op de vraag over overleg over de ambassadekwestie met de Verenigde Staten. Inmiddels heeft NRC-Handelsblad, in een hoofdartikel gisteravond, geschreven dat onze diplomaten, na het Arabische ultimatum, driftig bij de Amerikanen zouden hebben gelobbyd om een Amerikaans veto op de Veiligheidsraadsresolutie te voorkomen. Mijn uitdrukkelijke vraag is: zijn er inderdaad dergelijke contacten geweest, hetzij in New York, hetzij in Washington? Is er op enigerlei wijze vanuit Den Haag een instructie uitgegaan om de Amerikaanse regering te laten weten dat Nederland graag een Amerikaanse stemonthouding zou zien, en niet een Amerikaans veto ook op een gematigder, niet op sancties, maar wel op verplaatsing van de ambassades aandringende resolutie, een veto dat Israël zozeer wenste? Ik wacht het antwoord van de Minister af, en beperk mij thans tot de stelling dat, als de Minister uiteindelijk tot het inzicht was gekomen dat tot overplaatsing van de ambassade zou moeten worden overgegaan, ook een autonome beslissing, gebaseerd op het argument van de symboolfunctie van de handhaving van de ambassade in Jeruzalem, denkbaar zou zijn geweest. De Minister heeft overigens in de kamercommissie geen enkele indicatie gegeven dat Nederland Amerika heeft benaderd op de wijze die het NRC-Handelsblad-hoofdartikel suggereert.

Ik keer terug naar de veiligheidsraadsresolutie zelf. Het is de overtuiging van de overgrote meerderheid van mijn fractie dat aan de aanbeveling van de Veiligheidsraad tot overplaatsing van de ambassades gevolg moet worden gegeven, en dit op grond van de overtuiging dat het niet aangaat om in dit geval te breken met de vaste praktijk dat Nederland aanbevelingen van de Veiligheidsraad pleegt uit te voeren. Zou het, in strijd met wat 35 jaar lang het gebruik is geweest, in dit geval uitvoering nalaten, dan zou dit onvermijdelijk tot politiek-psychologisch effect hebben, zowel van Arabische als Israëliëse zijde, dat Nederland in het geschil over de annexatie

Van der Stoel

van Oost-Jeruzalem in feite de zijde van Israël had gevolgd. Alle betuigingen van het tegendeel zouden als volkomen ongeloofwaardig zijn overgekomen, juist en vooral omdat het breken met een vast gebruik het meest in het oog springende aspect van een dergelijke beleidslijn zal zijn.

Enkele leden van mijn fractie volgen een andere redenering. Voor hen geeft de doorslag dat er geen logisch verband bestaat tussen de vestigingsplaats van de ambassade in Jeruzalem en de ook door hen betreunde annexatie van Oost-Jeruzalem door Israël. Daarom kunnen zij zich niet verenigen met de uitvoering – ook onder dreiging geschied – door Nederland van de aanbeveling van de Veiligheidsraad.

Terwijl de overgrote meerderheid van mijn fractie kiest voor uitvoering van de veiligheidsraadsresolutie, volgt het kabinet een andere lijn. Het baseert zich in de motivering van het besluit tot verplaatsing van de ambassade niet uitsluitend op de aanbeveling van de Veiligheidsraad. Daarnaast wordt als motief genoemd 'alle relevante politieke factoren'. De Minister heeft geen twijfel erover laten bestaan wat onder die relevante politieke factoren moet worden verstaan. 'De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat naast de aanbeveling van de Veiligheidsraad ook de Arabische eisen en de mogelijke gevolgen van het niet inwilligen een factor hebben gevormd', aldus de Minister op 26 augustus.

Deze uitsluiting van de Minister heeft op mijn fractie een verpletterende indruk gemaakt. Het is één ding om een veiligheidsraadsresolutie uit te voeren, op grond van de overweging dat, hoeveel gebreken de besluitvorming in dit orgaan ook moge vertonen, de Veiligheidsraad toch het hoogste orgaan op het gebied van vrede en veiligheid blijft, en dat zelfs de geringste hoop op vergroting van de stabiliteit in de wereldverhouding verloren zou gaan als men de uitspraken van de Veiligheidsraad zou negeren. Maar de Minister gaat een stap verder. Door de Arabische pressie mede als wezenlijk motief voor het Nederlandse besluit te noemen, heeft hij de ultimatieve druk op Nederland van deze landen gelegitimeerd.

Op 20 augustus verklaarde de Minister het principieel verkeerd te achten elkaar met ultimata te benaderen in plaats van met overleg. Ook in dat opzicht, zo zei hij, zal de Nederlandse houding een precedent kunnen zijn. En ook zei hij: 'Een toegeven aan de Ara-

bische eisen kan een precedent vormen. Straks kunnen nieuwe eisen komen.'

In de regeringsverklaring was opnieuw sprake van het niet aanvaardbaar zijn van nieuwe ultimata, maar nu zijn deze zelfde ultimata een wezenlijke factor in de regeringsbeslissing gebleken. Zelfrespect zou tot een andere houding hebben gedwongen. Zo behouden wij ook niet het respect van de Arabische staten; zo wordt inderdaad de weg geopend voor nieuwe pressie. Dit had niet mogen gebeuren. Mijn fractie zou het op prijs stellen, wanneer de Kamer zich in deze zin zou uitspreken. Ik leg u daarom, mijnheer de Voorzitter, een motie van deze strekking voor, namens de D'66-fractie mede door de heer Brinkhorst ondertekend.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Stoel en Brinkhorst wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

constaterende, dat de Regering als motief voor dit besluit mede heeft aangevoerd 'alle relevante politieke factoren', en dat blijkens verklaringen van de Minister van Buitenlandse Zaken daaronder met name moet worden verstaan de door de Arabische landen uitgeoefende druk;

betreurt, dat deze pressie een wezenlijke factor bij de besluitvorming van de Regering is geweest,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 4 (16300).

□

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte nog een korte opmerking over de toekomst van het Nederlandse Midden-Oostenbeleid. Het zal noodzakelijk zijn, steeds in het oog te houden dat zonder Palestijnse staatsvorming in enigerlei vorm geen oplossing van het conflict mogelijk is, maar evenzeer geldt dat voor ons geen oplossing acceptabel is die niet voorziet in de veiligheid van Israël, met het volk waarvan wij, ondanks de meningsverschillen over het door de huidige Israëlische regering gevoerde beleid, zulke sterke banden blijven behouden. In deze zin zullen wij ook een grondslag moeten zoeken voor onze toekomstige relatie met Israël. Wij zullen duidelijk moeten maken dat juist

onze vriendschap tot kritiek heeft geleid. Wij zullen óók duidelijk moeten maken dat deze kritiek is ingegeven door de vrees dat het huidige Israëlische beleid fatale consequenties kan hebben voor de toekomst van dat land. Maar wij zullen ook duidelijk moeten maken dat onze vriendschap een trouwe is omdat wij onder alle omstandigheden zullen blijven opkomen voor het recht van Israël om te leven achter veilige en erkende grenzen.

□

De heer **Nijhof** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Voor hoeveel miljard is Nederland bereid zijn principes in de buitenlandse politiek te verkopen? Dit is een vraag, die gesteld moet worden na kennisneming van de regeringsverklaring over de verhuizing van onze ambassade in Jeruzalem naar Tel Aviv.

De Regering erkent in haar verklaring, dat er ultimatieve druk op Nederland is uitgeoefend; druk die ondanks bezwaren harerzijds daartegen in diplomatieke contacten is gehandhaafd. In interviews is de Minister nog explicieter geweest: 'Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook de Arabische eisen en de mogelijke gevolgen een factor hebben gevormd'. In een interview in het Algemeen Dagblad ontkent de ambassadeur van Saoedi-Arabië dit: 'Wij hebben geen ultimatum gesteld'. Opheldering is dringend vereist.

Hebben Arabische staten en zo ja welke precies – waren het de zes? – ultimatieve druk op Nederland uitgeoefend? Waaruit bestond die druk; wat was de inhoud van het ultimatum? Het sluiten van hun ambassades in Nederland en de onze daar? Het verbreken van de handelsrelaties? Een olieboycot? Is er ook druk op de Nederlandse Regering uitgeoefend door bedrijven met belangen in de Arabische staten? Hoe beoordeelt de Minister de uitspraak van de secretaris van de Raad van Bestuur van Volker-Stevin die gezegd heeft van mening te zijn dat de verhouding met de zakelijke relaties aldaar slechts tijdelijk verslechterd zou zijn als Nederland zijn ambassade in Jeruzalem gehandhaafd zou hebben? Is het aanvaardbaar voor 'de Negen' dat één der lid-staten een ultimatum wordt voorgelegd? Is er niet na 1973 op grond van de toenmalige ervaringen onderlinge steun afgesproken bij voorbeeld in geval van een olie-embar-go?

Gelijktijdig met de regeringsverklaring ontvingen wij een notitie van Economische Zaken die thans weer haastig is ingetrokken. Wat is/was de be-

Nijhof

doeling, de status van dit stuk? Is bij de gegeven cijfers over de export rekening gehouden met het feit, dat diverse Nederlandse bedrijven met handelsbelangen in de Arabische wereld de reventen daarvan via dochterondernemingen – bij voorbeeld op Cyprus – niet aan de Nederlandse schatkist ten goede laten komen? Is de Regering bereid ter zake een onderzoek in te stellen? Men behoeft geen groot staatsman te zijn om nieuwe Arabische eisen voor de toekomst te kunnen voorspellen. Onderzoek naar de economische kwetsbaarheid van Nederland hiervoor is noodzakelijk. Ik overweeg op dit punt een motie in te dienen. De conclusie dat voornamelijk economische chantage bij de besluitvorming een rol heeft gespeeld, wordt door meer feiten ondersteund. De Regering stelt immers in haar verklaring, dat er geen juridische argumenten zijn die nopen tot een verplaatsingsbesluit. Is het juist dat de veel gebruikte term 'annexatie' van Oost-Jeruzalem formeel-juridisch onterecht wordt gebruikt? Wat is dan de precieze betekenis van de door de Knesseth aangenomen wet-Cohen?

De vraag is welke stappen Nederland heeft gedaan om zijn standpunt over deze wet ter zake tijdig bij de Israëlische regering kenbaar te maken. De heer Van der Stoep heeft gezegd in de rubriek 'Echo' van de KRO: 'De PvdA heeft in haar contacten met de Israëlische zusterpartij in die richting ('in niet-aanname van de wet') nog druk uitgeoefend.' Overigens zonder succes! De nuchterheid gebiedt te zeggen dat dan bij de Likoeid-coalitie zeker niet meer succes viel te verwachten. Over de Midden-Oosten- en Iran-initiatieven van de heer Den Uyl horen we overigens de laatste tijd weinig. Belangrijker is de vraag wat de Nederlandse Regering heeft gedaan om de tekst van de resolutie, die in de Veiligheidsraad is aangenomen, te beïnvloeden. Heeft de Regering over de tekst van deze resolutie contact gehad met de VS, de Europese en in het bijzonder de EEG-leden van de Veiligheidsraad? Is gepoogd een verwijzing naar resolutie 442 opgenomen te krijgen in de onlangs aangenomen resolutie? Is ook gepoogd meer beleidsruimte voor Nederland te creëren met betrekking tot de besluitvorming rond de Nederlandse ambassade in Jeruzalem?

Ik meen, dat de wet-Cohen, die de Knesseth heeft aangenomen, niet verstandig was. Nederland is daardoor in een moeilijke positie gebracht. En de verhuizing van het bureau van premier

Begin – als dat doorgaat – is vanuit zijn eigen visie niet consequent: Als Jeruzalem één en ongedeeld is, is er geen reden om van west naar oost te verhuizen. Zoiets leidt alleen maar tot een verslechtering van de politiek-psychologische situatie. Er is momenteel meer in het geding dan alleen de verhuizing van onze ambassade van Jeruzalem naar Tel Aviv. Ook de geloofwaardigheid en de integriteit van onze buitenlandse politiek zijn in het geding. De resolutie van de Veiligheidsraad lijkt nu het enige valide alibi te zijn waarop wij ons besluit kunnen baseren. Des te vreemder is het dat de Minister op 20 augustus nog verklaarde, dat deze resolutie als zodanig niet bepalend zou zijn voor onze besluitvorming. De besluitvorming van de Regering maakt al met al een weinig overwogen maar ook een weinig vooruitziende indruk. Zij laat beslist een laffe smaak achter. Het zal duidelijk zijn dat onder deze omstandigheden en gelet op de hiervoor gememoreerde overwegingen DS'70 haar steun aan dit besluit op dit moment niet kan geven. Dit besluit zal in Israël slechts een bittere nasmaak nalaten.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ambassadeur Verkade valt niet te feliciteren. In plaats van te moeten werken in het koele klimaat van Jeruzalem op de hoogte van de berg Moria, moet hij dit nu doen in het hete Tel Aviv. Ook kan ik de Regering niet feliciteren met de gelegenheid die ze heeft laten voorbijgaan om een positieve bijdrage te leveren die een oplossing voor Palestina misschien iets minder veraf zou hebben gebracht.

De Regering zegt in haar verklaring dat zij aanbevelingen van de Veiligheidsraad wil volgen. Ik zou zeggen: deed zij dat dan ook maar ten aanzien van de eerste aanbeveling van de VN in november 1947, toen de geboortepapieren van de huidige staat Israël werden goedgekeurd, ook door Nederland. Die geboortepapieren hielden in dat Palestina gedeeld zou worden in een Joodse staat en een Arabische staat. Daardoor kreeg de toenmalige Joodse Raad de morele steun van de VN om een jaar later in een deel van Palestina de staat Israël uit te roepen.

De moeilijkheid is dat tot nu toe noch de niet-joodse Palestijnen en de verdere landen die door Mohammed en de eerste vier kaliefen zijn veroverd, noch de Israël's een gedeeld Palestina hebben willen erkennen. Van het begin af heeft de Arabische Liga heftig geprotesteerd tegen de VN-uitspraak

en in die kring zei men toen al – in 1947 – dat er een 100-jarige sabotage-oorlog zou volgen. We hebben nu 1/3 deel van die 100 jaar sabotage achter de rug. Maar ook het joodse standpunt is berispelijk. Onder de Israël's zaten steeds de ultra's, die op hun manier kwamen met historische argumenten, die religieus werden opgeladen, alsof de geboortepapieren van de staat Israël zouden berusten op beloften van God aan Abraham rond 1850 voor Christus. Maar Gods beloften gaan altijd samen met een eis aan de mensen en aan die eis van geloof en een dienovereenkomstig leven heeft – zoals uit de eigen joodse profeten blijkt – het joodse volk niet voldaan.

Daarom hebben Achia, Jesaja en Jeremia eerst de scheuring en daarna de val van het oude joodse rijk voorgezegd omdat het volk niet deed wat recht was in Gods ogen. Christus, die leerde dat zijn rijk niet van deze wereld is, heeft niet anders gezegd en juist Hij heeft tijdens zijn rondgang door het Heilige Land steeds laten blijken dat Hij niet de Leidsman zou zijn van de joodse nationalisten.

Daarom kon een joodse staat, net als elke andere staat, alleen met nieuwe geboortepapieren ontstaan en na de afschuwelijke jodenvervolgingen in de oorlog en een moefti van Jeruzalem die de Duitsers behulpzaam was bij het vormen van moslim-SS-bataljons, zijn die geboortepapieren er door de VN gekomen.

Onder die omstandigheden is het noodzakelijk dat de Regering niet de ultra's, maar de gematigden steunt. Elke ultra hoopt dat zijn volk zal domineren en het andere als tweede rangs burgers, of minder, zal behandelen.

Aan die eis om de ultra's niet te steunen, maar de gematigden, voldoet de regeringsverklaring volstrekt onvoldoende. Het is een toegeven aan de ultra's van beide zijden. Wekt ten eerste het verkeerde of in elk geval veel te vroegtijdige toegeven aan de eis van het ambassadetransport onder meer niet de indruk dat ook West-Jeruzalem geen Israëliësch gebied is?

Wekt de Regering met haar verklaring óók geen valse hoop bij Israël, omdat ze daarin alleen maar spreekt over het recht van Israël om binnen veilige en erkende grenzen te leven? Resolutie 242 spreekt niet alleen over Israël, maar zegt dat er een vrede moet komen, waarbij alle staten binnen veilige en erkende grenzen zullen leven. Dat snijdt de gedachte af van de ultra's die ernaar streven om geleidelijk de hele Wetsbank als Israëliësch gebied erkend te krijgen, omdat ze pas de Jor-

Verbrugh

daan een veilige en erkenbare grens achten. Als de Regering meer strikt in de lijn van resolutie 242 had gesproken, had elke ultra hierdoor meteen weer gehoord dat er nog een ander autochtoon, niet-joods volk is dat ook erkend moet worden en ook veilige grenzen moet hebben.

Hoewel er veel is dat me met sympathie, vooral van Israël, vervult – niet alleen als waarborg tegen jodenvervolgingen, maar ook vanwege het Oude Testament en belangrijke elementen in het beschavingstype van Israël – betreurt ik het dat de Regering niet veel krachtiger haar misnoegen heeft laten blijken over de eenzijdige, weer door de ultra's geïnspireerde, Jeruzalem-wet. Nu Israël de fout maakte, weer over de ondeelbaarheid van Jeruzalem te spreken, had de Regering moeten reageren – niet met een willekeurige ambassadeverplaatsing, maar precies op het punt waarop moest worden gereageerd, namelijk dat Jeruzalem in de loop van de geschiedenis wél deelbaar is geworden.

Ik zeg niet dat de grens van vóór 1967 in Jeruzalem goed liep, maar wel dat Israël in zijn nationale geschiedenis, waarop het zich graag beroept, door zijn opstand tegen het Romeinse gezag, bij voorbeeld het tempelplein op de berg Moria, aan de andere kant van de Joodse muur, heeft verspeeld. Daar heeft toen eerst een tempel voor Jupiter gestaan, toen een christelijke kerk en nu staan er twee moskeeën op grond die de ook al erg aards denkende moslims zeer heilig achten. Ik wijs hierop om de gewraakte verklaring van ondeelbaarheid van Jeruzalem niet te hoeven aanvaarden. Moslims noemden Jeruzalem 'El Koeds', dat wil zeggen de heilige stad. Nu, er is geen sprake van dat heel Jeruzalem Arabisch domein kan zijn, zoals de ambassadeverplaatsing suggereert. Maar als ze onder de naam El Koeds een deel van de stad, waarop zij een rechtmatige historisch claim kunnen uitbrengen, van Jeruzalem willen afscheiden, is dat voor mijn fractie geen reden om te zeggen: dat nooit.

Samenvattend: op de Regering rust de roeping om met goede argumenten de claim van het ongedeelde Jeruzalem te weerleggen, om duidelijk te blijven staan voor een deling van het gebied tussen Jordaan en Middellandse Zee en om de ambassade te laten staan waar die staat, als het symbool van een met Israël bevriend land, dat ter wille van het recht voor elk volk, op deling aandringt. Met deze intentie

heb ik medewerking verleend aan de opstelling van een motie die de heer Van Rossum straks wil indienen.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De basiswet van Geula Cohen karakteriseer ik als een quasi-constitutionele wet, die vaststelt: 'Jeruzalem is complete and undivided the capital of Israël'. Deze wet was naar de mening van de PPR-fractie niet nodig, politiek niet raadzaam; zij kwam op een verkeerd ogenblik, ze was uitdagerend en ze was volgens de indienstster – een uitstekend verzetstrijdster, maar een slecht politica, naar ik heb begrepen – bedoeld om de Camp David-akkoorden om zeep te helpen. Het heeft de regering en de oppositie in de Knesseth aan politieke moed ontbroken, om het wetsontwerp op dat moment niet in stemming te brengen. Met andere woorden: het was een stommeit. Dat wordt in bepaalde kringen – ik denk aan de Jerusalem Post en aan bepaalde afgevaardigden van de arbeiderspartij – zoals mij verleden week in Jeruzalem en Tel Aviv is gebleken, ook zo gezien.

Kennelijk heeft niemand in de Knesseth op dat verhitte ogenblik gedacht aan internationale politieke consequenties en complicaties. Dat heeft de Minister van Buitenlandse Zaken van Israël zelfs bevestigd op een vraag van de delegatie die verleden week naar Israël is geweest. Ik ben bang dat deze wet past in een bepaald kader van voldongen feiten. Er wordt namelijk gesproken over nog meer wetten, zoals een PLO-wet, die elke opmerking die maar enigszins gunstig voor de PLO kan worden uitgelegd, bestraft. Verder een paspoortwet, die het de minister van Binnenlandse Zaken van Israël mogelijk moet maken, op eigen houtje, zonder enige vorm van beroep, iedereen die hij acht een gevaar voor de veiligheid van het land te vormen, zijn paspoort te ontnemen. Het bouwbeleid in Jeruzalem is ook gebaseerd op voldongen feiten, evenals het nederzettingenbeleid, dat zelfs nog wordt uitgebreid en dat een militairstrategische doelstelling heeft.

Mevrouw Cohen is overigens voortvarend verder gegaan en zij heeft gezegd, dat er ook een Golan-wet komt. Dan verrijzen aan de horizon een Judea-wet, een Galilea-wet en een Gaza-wet, waarmee de cirkel rond is, de cirkel van het nationalisme in Israël en niet meer dan dat. Ik ben ook bang dat de wet past in een onverzoenlijker wordende sfeer in Israël, met het eeu-

wige gelijk aan zijn zijde, waarbij kritiek als agressie wordt ervaren en waarmee een gesprek al vlug onttaardt in een discussie tussen doven. Ik heb begrepen dat Buitenlandse Zaken dit in Den Haag heeft ervaren in een gesprek met de Israëlische ambassadeur; onze vertegenwoordigers in Jeruzalem zullen het hebben gemerkt in gesprekken met de Israëlische autoriteiten.

De wet-Cohen bemoeilijkt het vredesoverleg, zij isoleert Israël verder en zij leidt ook tot een geïsoleerde positie van Nederland, als het zijn ambassade in Jeruzalem handhaaft. Minister Van der Klaauw, niet geplaagd door zorgen in zijn vakantieland, zag op 9 juli en op 17 juli nog geen problemen: er zou niet verhuisd worden. Hij heeft de zaak volstrekt onderschat, evenals het departement waarvoor hij verantwoordelijk is. En dat is eigenlijk erger dan het feit dat een minister op vakantie zich niet helemaal bewust was van hetgeen er in de wereld aan de hand was.

Ik denk ook dat die onderschatting past in het beeld dat ik heb van een onduidelijk, niet zichtbaar Nederlands en EEG-Midden-Oostenbeleid. Ik vond de reactie van de Minister toen niet verstandig, omdat de Nederlandse regering kon en moest weten, dat iedereen in de Arabische wereld deze wet zou uitleggen als een verandering van de wettelijke status van Jeruzalem. Handhaving van de Nederlandse ambassade zou, ook na de resolutie van de Veiligheidsraad, niet anders kunnen worden gezien dan als een aanvaarding – praktisch en principieel – van de veranderde status.

Oud-staatssecretaris Kooijmans heeft hierover opgemerkt dat het volkenrechtelijk onrechtmatig is, om tijdens een militaire bezetting de status van een gebied te veranderen. Voor Nederland was Oost-Jeruzalem toch door Israël bezet gebied, waarvan de uiteindelijke status zou worden bepaald in het kader van een alomvattende vredesregeling.

Mijn fractie wijst de Arabische ultimata van de hand, vroeger, nu en in de toekomst. Het is voor mij ook maar de vraag hoeveel die dreigementen al waard zijn, en wat het netto effect van de uitvoering van dreigementen zou zijn op de welzijnspositie van Nederland. In dit geval heb ik echter die dreiging niet nodig om tot mijn conclusie te komen. Ik heb ook de resolutie van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties niet nodig. Vanwege de zaak zelf kan ik tot het oordeel komen – en mijn gesprekken in Israël van de vori-

Waltmans

ge week hebben mij niet tot een andere conclusie kunnen brengen – dat Israël zelf door het gewraakte besluit ons land ertoe dwingt zijn ambassade over te brengen van Jeruzalem naar Tel Aviv.

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Toen de Wijzen van het Oosten in het begin van onze jaartelling in Jeruzalem bij Herodes kwamen informeren waar de Christus zou geboren worden, konden de overpriesters en schriftgeleerden op grond van Micha's profetie (5: 1), onmiddellijk informatie verschaffen: te Bethlehem in Judea gelegen.

Indien de Knesseth bijna 2000 jaar later, alvorens een ingrijpend besluit te nemen, ook de schriftgeleerden geraadpleegd zou hebben over hetgeen de in Israël nog steeds hooggehouden profetieën voorspelden over de stad Jeruzalem, hadden zij uit de profeet Zacharia (14: 2b), kunnen vernemen dat de helft van die stad in gevangenis zou gaan, doch dat het overige des volks uit die stad niet uitgeroeid zal worden. Een voorspelling, met daaraan gekoppeld een belofte.

Het door de Knesseth genomen besluit dat later met grote instemming door de Israëlische regering is overgenomen, getuigt van weinig referentie met de ook door velen in Israël hooggeëerde profeten. Het besluit is bovendien volkenrechtelijk ten zeerste te veroordelen, omdat het een bezet gebied tot een constitutioneel eigen gebied verklaard heeft. Het is daarenboven een psychologische misslag die sterk polariserend werkt in de gehele Midden-Oosten-problematiek. Onze fractie wil dit duidelijk stellen om niet de indruk te vestigen à tort et à travers achter de staat Israël te staan, die wij wel beschouwen als te zijn de beminde om der Vadersen wil.

Het heeft dan ook onze volledige instemming gehad dat de Minister van Buitenlandse Zaken onmiddellijk na het besluit het ongenoegen van Hare Majesteits Regering aan de Israëlische regering heeft doen overbrengen en tevens, dat hij heeft laten weten dat, als burelen van de Israëlische administratie zouden worden overgeplaatst naar Oost-Jeruzalem, dit het Nederlandse ambassadepersoneel zou verhinderen deze kantoren te bezoeken. Onze fractie beschouwt echter de plaats van de ambassade in West-Jeruzalem los te staan van dit Israëlische besluit. De ambassade is historisch gezien op geen enkele wijze om politieke

redenen in Jeruzalem terecht gekomen. Die druk die hier direct door de Arabische staten is uitgeoefend op Nederland en de indirecte druk die door hen via de Veiligheidsraad op ons land wordt uitgeoefend, acht onze fractie een handelwijze die nooit op zich zelf kan staan. Of het ambassadegebouw van Nederland in West-Jeruzalem staat of in Tel Aviv is toch voor elke Arabische staat irrelevant. Het gaat de Arabische landen naar de mening van onze fractie niet om een ambassadezeutel, maar het is ten diepste een actie die duidelijk op langere termijn gericht is tegen het bestaan van de staat Israël. Aan zo'n actie mogen wij nimmer meewerken. Dan is ook een openingszet zeer gevaarlijk. Wie via een klein gaatje het water opening geeft, loopt het gevaar een grote overstroming te veroorzaken. Het toegeven aan een ultimatieve druk van islamitische landen zal daar ongetwijfeld gezien worden als zwakte en zal leiden tot volgende stappen. Gezien de houding van enkele EG-lidstaten is dan te vrezen dat bij volgende stappen Nederland niet de steun zal krijgen die het zo graag heeft. Dat is ook in de Israëlische wereld bekend. Te vrezen is dat het niet het laatste ultimatum zal zijn en dat wat nu gebeurt, niets anders is dan het loswrikken van een steen uit één van de steunpilaren van Israël, met het doel het gehele gebouw te doen bezwijken.

Wij weten het; God zelf heeft bij monde van de profeet Zacharia (12: 3) voorzeggd dat Jeruzalem gesteld zal worden tot een lastige steen aller volkeren. Juist dit moet ons dubbel voorzichtig maken. Om deze reden heb ik de eer, mede namens de heren Verbrugh en Nijhof, een motie in te dienen.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van Rossum, Verbrugh en Nijhof wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van oordeel, dat druk met een ultimatief karakter van Islamitische landen op Nederland zijn ambassade te verplaatsen van Jeruzalem naar Tel Aviv geen actie is die op zichzelf staat maar verder strekkende bedoelingen heeft, gericht tegen de Staat Israël;

overwegende, dat het element in de resolutie van de Veiligheidsraad waarin wordt opgeroepen tot verplaatsing van ambassades uit Jeruzalem, niet bindend is;

instemmend met de principe-stellingname van de Regering enerzijds inzake het aannemen van de Jeruzalem-wet door het Israëlische Parlement op 30 juli jl. en anderzijds inzake het uitoefenen van druk, ten dele met een ultimatief karakter, door Arabische landen met betrekking tot de aanwezigheid van ambassades in Jeruzalem;

betreurt, dat deze principe-stellingname niet in meerdere mate is gevolgd door daarmee overeenstemmend praktisch beleid;

spreekt uit, dat het gewenst is de uitvoering van het besluit tot verplaatsing van de Nederlandse ambassade uit westelijk Jeruzalem op te schorten ten einde op een later tijdstip te beoordelen of het wenselijk is dit besluit te handhaven,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 5 (16 300).

De heer **Bakker** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De Regering en vooral de Minister van Buitenlandse Zaken leunen bij hun verklaring van het besluit over de overplaatsing van de ambassade in Israël in sterke mate op een dubbele argumentatie, te weten de uitspraak van de Veiligheidsraad en de druk van een aantal Arabische staten. Die druk wordt uitgeoefend in de vorm van een dreiging met onderbreking van diplomatieke en economische relaties. Deze argumentatie is ongelukkig, omdat zij de toch al bijna onontwarbare kluwen van oorzaken en gevolgen die de problematiek van het Midden-Oosten vormt, feitelijk nog vergroot. Hoe belangrijk wij de jongste uitspraak van de Veiligheidsraad ook vinden, toch lijkt ons deze argumentatie niet tot de kern te gaan. Het argument van de Iraakse en de Saoedische druk, met zijn economische onderbouwing, is nauwelijks waardig te noemen.

Het kernpunt lijkt ons te zijn dat – hoezeer de meningen en belangen internationaal ook verschillen – een oplossing van de crisis in het Midden-Oosten van uiteenlopende zijde toch steeds wordt gezocht op basis van de toestand van vóór 1967 en de daarnaar verwijzende resolutie van de Veiligheidsraad van dat jaar. Zowel de veiligheid van Israël als de regeling van de Palestijnse kwestie zal daarop moeten worden gebaseerd.

Bovenop de hardnekkig volgehouden nederzettingenpolitiek van Israël –

De heer M. Bakker (CPN)

vooral op de westelijke oever van de Jordaan – is nu echter de wet gekomen die geheel Jeruzalem tot Israëli-sche hoofdstad maakt. Dat is een ernstig politiek vergrijp tegen dit onmisbare uitgangspunt. Dat feit heeft opeens – doordat West-Jeruzalem op-hield als zodanig te bestaan – de Nederlandse ambassade in een onhoudbare positie gebracht.

Ik ben zelfs niet bij benadering op de hoogte van alles wat daarover in Israël is gezegd. Lezend hoe het Israëlcomité Nederland beurtelings de Almachtige en het defensiesysteem van het Westen tegen de Sovjet-Unie, waarin Israël een belangrijke strategische post heet te zijn, hanteert als argument, kan een kind echter zien welke reacties dat moet oproepen.

De reden voor de verplaatsing kan alleen in deze, veranderde situatie liggen. Dat is het punt waarom het draait. Op dat punt had de Regering verder moeten gaan dan alleen een uitspraak van bezorgdheid. Het is jammer dat de Veiligheidsraad hierin corrigerend heeft moeten optreden.

Het is juist ook vanuit die gezichtshoek dat de verdere argumentatie, die rond de olie en de telecommunicatie draait, zo'n akelig karakter heeft. Daarbij rijst legitiem de vraag hoe hard dan wel precies dit pokerspel is, maar vooral de vraag om wiens belang het nu eigenlijk precies gaat. Hierbij geldt de redenering, zeer nadrukkelijk onderstreept door het stuk van Economi-

sche Zaken, dat inmiddels is teruggetrokken maar dat wel in druk is verschenen, 'wat goed is voor Shell, voor Philips, voor Ogem, is goed voor Nederland'. Als die redenering, die is afgewezen bij de kwestie van de niet-jood-verklaringen, gaat overheersen, dan krijgen diegenen gelijk die zeggen dat chantage de Nederlandse buitenlandse politiek gaat bepalen, dat men op een hellend vlak zit.

Handelsbelangen bestaan, energiebelangen ook. Als zij echter de officiële norm gaan worden, is het einde zoek, onder meer voor dit parlement. Kort gezegd, is daarom onze mening: het besluit is juist, maar datgene wat zich opdringt als hoofdmotief daarvoor is het niet.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Naar mijn mening is het juist dat de Nederlandse Regering heeft besloten, de ambassade te verplaatsen van Jeruzalem naar Tel Aviv. Maar de manier waarop dat besluit is gevallen, vind ik allesbehalve juist. Het had naar mijn mening al veel eerder moeten gebeuren, om duidelijker te maken dat Nederland de Israëli-sche veroveringen van 1967 absoluut niet erkent; zeker na het besluit van Begin, zijn kantoor in Oost-Jeruzalem te vestigen en vooral na de provocatieve daad van de Knesseth van 30 juli jl., de aan-neming van een wet die uitspreekt dat het gehele, ongedeelde Jeruzalem de hoofdstad is van Israël.

Over de betekenis van de aan-neming van die wet is veel gezegd, vooral in relativiserende zin. Het laatste lijkt mij op zichzelf juist: dit is niet zo'n inhoudsvolle zaak. Ik vind wel dat dit de zoveelste daad van Israël is die bijdraagt tot de onoplosbaarheid van het Midden-Oosten-probleem, een daad die gaat in de richting van een verschrikkelijke ontknoping daar, waarvan ook al die joden, die na de verschrikkelijke ervaringen in Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog in Israël eindelijk een plaats van rust en veiligheid dachten te vinden, het slachtoffer zullen worden. Bij die voor-gaande daden van Israël denk ik aan de, door vrijwel de gehele wereld veroordeelde, nederzettingenpolitiek van het kabinet-Begin, maar aan veel meer. Aan de weigering, de Palestijnen in politieke zin tegemoet te komen; aan de weigering van Israël, zich terug te trekken uit alle in 1967 bezette gebieden, zelfs de weigering, uit te spreken dat het daarvan eens zal komen. Vooral Oost-Jeruzalem is daarbij altijd een niet-onderhandelbare zaak in Israël geweest, niet alleen voor de partijen die het huidige kabinet-Begin steunen. Ook nu, bij de wet-Cohen, was er steun van de sociaal-democratische oppositie.

Ik vind het erg onjuist, deze beslissing te nemen na ongehoorde Arabische pressie en zeker ook ten gevolge daarvan. De scherpe afwijzing van de kant van mijn partij van de Arabische regimes en hun standpunten en dus ook van dit soort pressie zal dit duidelijk maken.

Ik heb de indruk dat de Regering kennelijk blij is met de scherpe uitspraak van de Veiligheidsraad van 20 augustus, met de oproep aan de leden van de VN om hun diplomatieke missies uit Jeruzalem terug te trekken. De Regering verschuilt zich naar mijn mening eigenlijk achter die uitspraak van de Veiligheidsraad en geeft in feite kennelijk toe aan Arabische druk. Ik wijs, zoals anderen hebben gedaan, op het artikel in de NRC van gisteren, waarin staat dat er gelobbyd zou zijn bij de Verenigde Staten door Nederland om een Amerikaans veto tegen deze Veiligheidsraadsresolutie te voorkomen. Graag verkrijg ik hierover nadere inlichtingen van de Minister.

Net als iedereen vind ik uitspraken van de Veiligheidsraad heel belangrijk, maar ik ben van mening dat men niet het standpunt zou moeten huldigen dat Nederland altijd – wat er ook in een uitspraak van de Veiligheidsraad zou staan – daaraan gehoor moet geven. In dit geval moet dit echter wel, want het negeren van de uitspraak van de

Van der Spek

Veiligheidsraad zou algemeen worden uitgelegd, en in Israël en in de Arabische wereld en elders, als een zekere sympathie met het Israëliësch standpunt ten aanzien van juist Jeruzalem.

Die Arabische pressie was overigens te voorzien. Ik zou willen vragen waarom van de kant van de Nederlandse Regering, op een tijdig moment, niet het omgekeerde is gedaan, namelijk komen met opmerkingen zowel tegenover de Arabische staten als tegenover Israël. Ten opzichte van de Arabische staten had kunnen worden opgemerkt: Wij zijn eigenlijk wel van plan om die ambassade terug te trekken, maar dan moeten jullie geen pressie uitoefenen. Of tegenover Israël: Als die wet in de Knesseth wordt aangenomen, dan gaat Nederland zijn ambassade verplaatsen. Misschien zou een dergelijke Nederlandse druk nog iets hebben bereikt.

In het interview dat de Minister afgelopen dinsdag gaf, heeft hij op de vraag waarom hij niet direct na de aanname van de wet in de Knesseth aan verplaatsing heeft gedacht, geantwoord dat dit niet bij hem was opgekomen op zijn vakantie-adres. Wordt er dan niet vooruit gedacht bij Buitenlandse Zaken? Het was toch bekend dat de wet behandeld zou worden door de Knesseth? Al weken vóór de 30ste juli hebben ambassadeurs van Arabische landen de Minister gevraagd om de ambassade te verplaatsen! Ik begrijp het niet helemaal.

Ten slotte zou ik willen vragen hoe groot precies de Arabische pressie is, en of er ook pressie is geweest van Nederlandse bedrijven met belangen in Arabische landen. Kan de Minister voorts de eigenaardige gang van zaken verklaren rondom de notitie van het Ministerie van Economische Zaken over de Nederlandse economische belangen in de Arabische wereld? Die notitie kregen we afgelopen maandag, terwijl de Minister van Economische Zaken zich daarvan gisteren in een brief aan de Tweede Kamer distantieerde.

Mijn conclusie is dat de aanpak van dit probleem door de Nederlandse Regering uiterst klungelig is geweest.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De aanleiding tot dit debat kan dramatisch worden genoemd: de onbezonnen daad van de Israëliësch regering en het Knesseth om in een wet met grondwettelijke status de annexatie van Jeruzalem vast te leggen. Dat is niets minder dan een provocatie aan de hele internationale samenle-

ving, waardoor moeizaam verlopende vredesprocessen op het spel worden gezet, zeker wanneer men de zaak beschouwt vanuit de achtergrond van de indiener van de wet; daarmee zijn thans zowel regeringspartij als oppositiepartijen in Israël op een dwaalspoor gebracht. Die elementen zijn op zichzelf ernstiger dan het aspect van de verplaatsing van de Nederlandse ambassade. In dit huis hebben wij echter het beleid van het kabinet te controleren, in dit geval het beleid van deze Minister, en daarop zal ik mijn bijdrage toespitsen.

Mijnheer de Voorzitter! Het spijt mij het te moeten constateren, maar het Nederlandse beleid in deze zaak kenmerkt zich door kortzichtigheid, passiviteit en tegenstrijdigheid. Daardoor is schade toegebracht aan het internationaal gezag van Nederland naar alle zijden. Schade naar de kant van Israël, naar de Arabische landen, maar ook naar de Westerse partners en naar de Verenigde Staten toe. Dit is een harde conclusie, maar ik kan helaas niet tot een andere slotsom komen.

Het is rondweg verbijsterend om de Minister van Buitenlandse Zaken te zien verklaren – ik citeer de Volkskrant van gisteren – dat het op zijn vakantie-adres niet bij hem was opgekomen om de Nederlandse ambassade te verplaatsen. Ik citeer nogmaals: 'Dat is op mijn vakantie-adres niet in mij opgekomen'. Wanneer heeft de Minister van Buitenlandse Zaken vakantie gehad? Dat heeft hij gehad eind juli en begin augustus, op een moment waarop er toch wel het een en ander gebeurd was in de internationale samenleving.

De hele discussie spitst zich thans toe op de Veiligheidsraadsresolutie van 20 augustus jl. Ik breng echter in herinnering – en ik meen dat dit ook de Minister bekend moest zijn – dat al op 30 juni, dus een aantal dagen voordat de Arabische ambassadeurs in Den Haag demarches pleegden, een resolutie door de Veiligheidsraad was aangenomen, met dezelfde stemverhouding als de resolutie op 20 augustus. Die resolutie heeft de toen voorgenomen Israëliësch maatregelen genoemd 'a flagrant violation', een flagrante schending, van het internationale recht. Zij heeft de noodzaak bevestigd om een einde te brengen aan deze onwettige situatie. Ten slotte heeft de resolutie opgeroepen: 'to desist forthwith from persisting in the policy and measures affecting the status of Jeruzalem'. Vervolgens zegt de resolutie dat, als er geen 'compliance' zou zijn, 'practical ways', praktische

maatregelen zullen worden genomen onder het Handvest om een implementatie te verzekeren.

Niet op 20 augustus, maar op 30 juni heeft de Veiligheidsraad deze resolutie aangenomen. In dat licht gezien is het ontstellend dat de Minister van Buitenlandse Zaken op 17 juli, alsof er helemaal niets was gebeurd in de samenleving, deze mededelingen deed. Mijn concrete vraag aan de Regering is, of er op geen enkel ogenblik aan Israël duidelijk is gemaakt, na de resolutie van 30 juni – ik zie nu af van de periode daaraan voorafgaande –, dat het voortzetten van zijn handelwijze gevolgen zou kunnen hebben voor de Nederlandse ambassade. Dat was het moment waarop de ogen moesten opengaan, zelfs voor iemand die niet een professioneel politicus is.

Aan het Israëliësch besluit zijn ook in deze Kamer weinig goede woorden gewijd. Ik zal er niet verder over spreken. De juridische betekenis is duidelijk minder belangrijk dan het politiek-psychologische effect van deze maatregel. Het is wanhopig voor degenen die hopen dat Israël en de Arabische landen uiteindelijk tot een vredesproces zullen komen en dat er een klimaat van begrip zal ontstaan, om te zien dat er in Israël een ontwikkeling plaatsheeft in die zin, dat de hele wereld het bij het verkeerde eind heeft, behalve Israël.

De oorspronkelijke vestiging van de Nederlandse ambassade in Jeruzalem was geen politieke daad, maar door deze ontwikkeling en de daad van Israëliësch zijde kreeg handhaving ervan een politiek karakter. Geen protest tegen die maatregelen zou in feite betekenen het zich neerleggen bij de situatie.

Ik kom tot het tweede element, de Arabische druk. Op zich zelf vind ik dat ook in dit Huis minder geschokt gereageerd moet worden wanneer gesproken wordt over druk. Het laatste debat vóór de zomervakantie betreffende Zuid-Afrika ging over niets anders dan druk. De internationale politiek kenmerkt zich door druk en tegendruk. De preutsheid in de reacties van sommigen daarop is wat dat betreft merkwaardig. Maar dat is niet het punt waar het om gaat. De kwestie is dat geen Regering zich mag plaatsen in een situatie van chantage en mag worden geplaatst voor het feit dat gezien wordt dat men bezwijkt voor druk. Die situatie had moeten worden voorkomen. Dat is het essentiële punt van de kwetsbaarheid van de Nederlandse positie; men heeft aangegeven dat het in feite die naakte druk is waarvoor is

Brinkhorst

bezweken. Dat is het element van de centrale kritiek. Naar ik hoop kan de motie van de heer Van der Stoep, door een brede meerderheid in dit parlement gesteund, dat element althans corrigeren. Ik doel hier op het element dat Nederland bezweken is voor druk en dat dit een overwegende factor is geweest.

Men kan daarnaast op zich zelf best begrip hebben voor het feit, dat voor de Arabische wereld Jeruzalem als enige symbool van de eenheid grote problemen oproep op het moment, dat van Israëlische zijde die annexatie plaatsvond.

Verder is er het element van de Veiligheidsraad. Er kwam een tweede resolutie, na de eerste die al als een roodgloeiend signaal door Buitenlandse Zaken onderkend had moeten worden. De tweede resolutie kon niet anders dan ook voor ons doorslaggevend zijn. Het niet volgen van die Veiligheidsraadsresolutie zou een demonstratie betekenen van aanvaarding van het Israëlische beleid. Het zou betekenen dat voor Nederland, dat een traditie heeft op het punt van het volgen van de internationale rechtsorde – onze Grondwet is een van de weinige, waar het begrip internationale rechtsorde als zodanig in voorkomt –, dit element zou achterstaan bij het volgen van het beleid van de Israëlische regering. Het niet volgen van de Veiligheidsraadsresolutie betekent dat wij niet bereid zijn onze uitspraken dat de annexatie onwettig is, in beleid om te zetten.

Mijn fractie is het eens met de verplaatsing op zich zelf. Wezenlijk is thans de vraag hoe nu verder te gaan. Drie elementen zijn van betekenis.

In de eerste plaats moeten wij de verplaatsing van de ambassade relativeren. Op zich is de plaats van een ambassade geen toetssteen voor de aard van de betrekkingen. Ook in Israël groeit gelukkig het besef dat een daad van grote onbezonnenheid heeft plaatsgevonden. Het blijkt uit uitspraken die kortgeleden zijn gedaan. Ook de gematigde reactie van Israël op het Nederlandse besluit geeft het aan. Wij moeten het dus ook van onze kant niet dramatiseren. Aanvaarding van de motie kan dat element wegnemen.

Ik onderstreep het uitdrukkelijke belang van onze betrekkingen met Israël. Misschien heeft deze ervaring aan beide zijden een rijpingsproces op gang gebracht waarin blijkt dat dialoog geen eenzijdige maar een tweezijdige zaak is. De Minister heeft al eens eerder gezegd, dat men aan Israëlische zijde he-

laas doof is voor argumenten die van Nederlandse kant naar voren worden gebracht. Ik hoop dat verdieping van de dialoog tussen Nederland en Israël mogelijk is, opdat aan beide zijden naar elkaar wordt geluisterd en wij daarmee kunnen bijdragen aan doorbreking van het isolement waarin Israël helaas steeds sterker komt te verkeren. De vriendschapsverhouding tussen Nederland en Israël behoeft vanuit dat perspectief niet te worden geschaad. De standvastigheid met betrekking tot onze positie mag kritische uitingen niet in de weg staan.

Er moet ook een dialoog naar de Arabische kant plaatsvinden. Ik begrijp totaal niet dat sommigen, ook in dit Huis, deze affaire aangrijpen om de dialoog met de Arabische landen af te breken. Ik denk dat zij dit nog wel eens zullen betreuren. Het is een daad van kortzichtigheid om op dit ogenblik te zeggen dat de dialoog met de Arabieren moet worden afgebroken. Dat is niet in het belang van het vredesproces. Wil er ooit een oplossing komen dan moeten Israël en de Arabische landen in vrede leven. Een buitenstaander als Nederland moet derhalve de kanalen naar beide kanten openen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wij moeten de zaken in perspectief zien. Eind juli heeft de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties met overweldigende meerderheid een resolutie aangenomen waarin staat, dat Israël vóór 15 november a.s. een begin moet hebben gemaakt met de onvoorwaardelijke en totale ontruiming van alle in 1967 bezette gebieden, inclusief Jeruzalem. 112 lid-staten stemden voor, zeven stemden tegen, 24 onthielden zich, waaronder Nederland en de andere landen van de Europese Gemeenschap. De resolutie weerspiegelt geheel de wensen en eisen van de PLO. Resolutie 242 wordt er niet in vermeld. Evenmin staat er iets in over 'vrede' of over 'veilige en erkende grenzen'. Verder dreigt de resolutie Israël met sancties als het de gestelde eisen niet inwilligt. Volgens het dagblad Trouw betekende deze resolutie in feite het bankroet van de idealen die aan de VN ten grondslag hebben gelegen.

Het getij verloopt en geen Knesseth-wet zal het keren. Zeker niet de Jeruzalem-wet. Die ongelukkig wet zal Israël's isolement alleen vergroten. De voorzitter van het Joodse Agentschap, Arye Dulzin, zei terecht: 'De Jeruzalem-wet heeft Israël meer schade toegebracht dan alle listen van Israël's vijanden konden bewerkstellingen'.

Men kan zich afvragen of de mensen die voor die wet verantwoordelijk zijn, beseffen dat zij bezig zijn met wereldpolitiek. Isolement versterkt het nationalisme. Begin ziet de stemonthouding van de EG over zoëven genoemde resolutie als zwichten voor Arabische druk. Daarom kan de EG volgens hem ook geen onpartijdig bemiddelaar zijn. Er is nog geen zicht op een doorbraak van de spiraal.

Natuurlijk is die Jeruzalem-wet lucht voor ons. Wij hebben er even weinig boodschap aan als aan de annexatie door Jordanië van de Westoever, inclusief Oost-Jeruzalem, op 24 april 1950. Toch worden die twee annexaties, die door Jordanië in 1950 en die door Israël nu, anders beoordeeld. Meten wij niet met twee maten? Is het omdat wij voor Israël dezelfde maatstaf aanleggen als voor onszelf? Of is het omdat sinds 1950 de macht is verschoven?

Het getij verloopt en geen Arabische staat behalve Egypte, heeft tot nu toe één pas verzet in de richting van Israël. Op het congres van El Fatah van 2 juni te Beiroet stelt deze 'gematigde' groepering van de PLO dat haar doel is: 'Palestina geheel te bevrijden en de zionistische entiteit politiek, economisch, militair, cultureel en ideologisch te vernietigen'. Op zondag 27 juli vindt een aanslag plaats op een groep Joodse schoolkinderen te Antwerpen, die noch met Israël noch met het zionisme iets van doen hebben. De aanslag wordt opgeëist door een 'revolutionaire vleugel' van de PLO. Een PLO-woordvoerder noemde deze daad van terreur 'begrijpelijk'. Geen illusies dus.

De hoop was steeds dat Nederland een bemiddelende rol zou kunnen spelen. Wij hadden immers een bijzondere verhouding met Israël. Men luisterde naar ons in Jeruzalem. Hoe staat het daar nu mee?

Tijdens het mondelinge overleg heeft de Minister gezegd: De invloed van Nederlandse zijde op de huidige Israëlische regering is echter nihil. Meent de Minister dat nu?

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Bolkestein zegt nu zo gemakkelijk: Men luisterde naar ons in Israël; kan hij uit de afgelopen jaren één voorbeeld geven waaruit dat luisteren blijkt?

De heer **Bolkestein** (VVD): Als ik zeg: 'Men luisterde naar ons in Jeruzalem', dan geef ik niet direct mijn eigen mening weer, maar meer het gevoel dat alom in Nederland heerst. Ik vraag de Minister: hoe staat het daar nu mee?

Achter de kathedraal de heer Bolkestein (VVD). De heer Bolkestein wordt geïnterrumped door de heer Brinkhorst (D'66)

De heer **Brinkhorst** (D'66): De vraag is nu of dat juist is. De heer Bolkestein verschuift zich nu achter het argument dat dat niet zijn mening is, maar het gaat om de vraag of hij vindt dat er in Israël de laatste jaren naar Nederland werd geluisterd. Ik bedoel dat dan niet in de fysieke zin dat men de oren openhield, maar luisterde men naar de argumenten en stond men er voor open?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik vraag het antwoord van de Minister op mijn vraag hoe het daarmee nu staat. Tijdens het mondeling overleg heeft hij gezegd: De invloed van Nederlandse zijde op de huidige regering is nihil.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Bolkestein heeft daar zelf geen mening over?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik heb daar wel een mening over, maar die zal ik bij een andere gelegenheid spuien.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Wij zijn hier toch ook voor een dialoog. Ik zou graag willen weten wat de mening van de heer Bolkestein daarover was.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik vraag de Minister of hij die uitspraak nu meent. Dat geeft natuurlijk wel te denken.

Wij moeten realistisch zijn. Het ging natuurlijk niet tegen Nederland. Nederland was het enige Westeuropese land met een ambassade in Jeruzalem. Wij waren geëxponeerd en geïsoleerd. Geen van de Europese partners had ons bijgestaan. Materieel is het verschil tussen een ambassade in Jeruzalem en een ambassade in Tel Aviv gering.

Welk Europees land had om wille van dat verschil risico's gelopen? Noch onze olietechnologie, noch onze elektronica, noch onze landbouwkenis zijn uniek. Andere ondernemingen, in andere landen, hadden vervallen contracten meteen opgepakt. Ook daarover moeten wij geen illusies hebben.

Hadden de Arabische staten hun dreigementen ook waar gemaakt? Ik denk dat de kans daarop groot zou zijn geweest. Ik leid dat af uit het bezoek van Saddam Hussein, de President van Irak, aan Riad, op 6 augustus. Het was het eerste bezoek van een Iraakse president aan de Saoedische leiders sinds de val van de Iraakse monarchie in 1958, 22 jaar geleden. Als zodanig was het hoogst opzienbarend. Bij ieder die het Midden-Oosten kent, had toen een lampje moeten gaan branden. Op dat bezoek volgde een communiqué waarin stond dat Irak en Saoedi-Arabië de diplomatieke betrekkingen zouden verbreken met alle landen die hun ambassades in Jeruzalem zouden handhaven. Dat communiqué verdiende zeer ernstig te worden genomen. Irak had de andere Arabische staten de loef afgestoken. Zij moesten dat meest radicale land wel volgen.

Zie ik het wel, dan had de Minister van Buitenlandse Zaken toen de keuze uit drie mogelijkheden. Ten eerste had hij de ambassade toen meteen kunnen terugtrekken, met als voorwendsel de Jeruzalem-wet. Dat zou grote schade hebben toegebracht aan onze verhouding met Israël en in dit land weinig begrip hebben ontmoet. Ten tweede zou de Minister de Arabische dreigementen naast zich kunnen hebben neergelegd. De economische gevolgen voor Nederland van een weigering zouden waarschijnlijk aanmerkelijk zijn geweest en Israël was er weinig mee gebaat. Ten derde kon hij afwachten wat de de Veiligheidsraad zou gaan doen. Dat heeft de Minister gedaan en dat was waarschijnlijk de minst slechte keuze. Nu het besluit in New York is gevallen en het verzoek om terugtrekking is gedaan, valt niet wel in te zien hoe Nederland zich aan dat verzoek zou kunnen onttrekken. Wij zouden langzamerhand het enige land worden met een ambassade in Jeruzalem en zouden zo de indruk wekken, de annexatie van Oost-Jeruzalem steun te verlenen.

Wellicht was er een vierde oplossing. Wellicht had de Minister de Arabische landen het aanbod kunnen doen dat hij de ambassade zou terugtrekken als antwoord op een mogelijke

Bolkestein

verplaatsing van de burelen van Begin naar Oost-Jeruzalem Dan hadden wij daar wel vast gezeten zolang die burelen niet waren verplaatst. Bovendien: zouden de Arabische landen het aanbod hebben aanvaard? Misschien kunnen wij daarover nog iets van de Minister horen.

Naar mijn mening heeft de Minister dus de minst slechte oplossing gekozen en mijn fractie legt zich bij die oplossing neer, zij het met zeer grote tegenzin. Want wij moeten ons zelf geen rad voor ogen draaien. Ook de resolutie van de Veiligheidsraad ontspruit aan macht, aan economische macht die zich vertaalt in politieke macht. Wijken voor macht is zeer moeilijk te aanvaarden.

Aangezien die economische macht niet zal verminderen, moeten wij ons bezinnen op de wijze waarop wij volgende eisen zullen beantwoorden. Die eisen zijn niet moeilijk te voorspellen. Allereerst de erkenning van de PLO als enige vertegenwoordiger van de Palestijnen. Dan een Palestijnse staat op de Westoever en in Gaza. Daarna een Arabische Hallstein-doctrine: diplomatieke betrekkingen óf met Israël óf met de Arabische landen (Egypte uitgezonderd). Vervolgens economische sancties tegen Israël, zoals reeds genoemd in de in juli met overweldigende meerderheid aangenomen resolutie van de Algemene Vergadering. Zo gaat dat, wanneer men zich afhankelijk maakt. Daarom is het ook zo bitter nodig dat Nederland een realistischer energiebeleid voert.

De Minister zal zeggen dat wij ons dan niet meer in een geëxponeerde positie zullen bevinden. Welke houding zullen de andere Europese landen echter innemen? Ik durf mijn hand er niet voor in het vuur te steken. Bovendien zullen wij nog steeds in één opzicht geëxponeerd zijn: wij zijn zaakwaarnemer van Israël in Moskou. Dat is van groot belang voor de Joodse emigratie uit de USSR. Wat zegt de Regering als druk op haar wordt uitgeoefend om die zaakwaarneming te staken? Ik vertrouw dat de Regering om wille van geen contract en van geen olie zich ooit zal laten dwingen die bemiddeling te laten vallen. Ik hoop dat de Minister dit soort eventualiteiten dringend met de Europese partners zal bespreken.

Deze problemen gaan niet weg. In Israël bestaat een consensus over Jeruzalem. De Arabische druk zal niet verminderen. De wereld dringt Israël in een isolement zonder de veiligheid te bieden waarop ieder land recht

heeft. Wat kunnen wij daar tegenover stellen? De Regering moet zich hierover bezinnen; hoe eerder, des te beter.

Wat ten slotte de Euro-Arabische dialoog betreft: de Minister zal het toch met mij eens zijn dat een dialoog niet te rijmen valt met ultimata.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De heer Bolkestein heeft een aantal pregnante voorbeelden genoemd van toenemende druk. Ik verwerp een dergelijke druk met hem. Curieus is echter dat hij, zoals allen in deze Kamer, het ermee eens is dat de ambassade wordt verplaatst. Wat is nu voor hem het doorslaggevende punt? Hij stelt zich een beetje op als de held, die allerlei negatieve ontwikkelingen voorspelt. Ik vind dat hij nu duidelijk zijn mening moet geven.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik stel mij helemaal niet op als een held. Ik betreur het besluit en de hele gang van zaken. Ik heb gesteld dat, wanneer alle argumenten worden afgewogen – de wet in de Knesseth, de internationale situatie, de economische belangen, de dreigementen en de houding van de Arabische staten, het materiële belang in het geding, de verplaatsing van de ambassade – mijn fractie zich met grote tegenzin neerlegt bij deze oplossing.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Jawel, maar wat is nu voor u doorslaggevend? U bent toch degene, die het sterkst het aspect van de dreigementen naar voren heeft gebracht? Is die druk voor u uiteindelijk het doorslaggevende element geweest?

De heer **Bolkestein** (VVD): Het valt allemaal samen. Ik heb ook gesteld dat, nu het besluit door de Veiligheidsraad is genomen, het niet wel denkbaar is dat Nederland zich daaraan zou kunnen onttrekken. Er zijn twee elementen, die samenvloeien en op dit moment is niet te voorzien welk element ten slotte de doorslag had gegeven. Als de heer Brinkhorst mij zou vragen of, indien er geen resolutie zou zijn geweest, Nederland niet toch uiteindelijk hetzelfde besluit zou hebben genomen, zou ik antwoorden dat wij in dat geval meer tijd zouden hebben gehad en meer démarches zouden hebben kunnen ontplooiën. Wij hadden de kat uit de boom kunnen kijken. Zoals ik de zaak nu taxeer, zou het uiteindelijke resultaat waarschijnlijk toch hetzelfde zijn geweest als wat er nu gebeurt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U zou dus bereid zijn geweest, voor die druk te bezwijken.

De heer **Bolkestein** (VVD): Het is geen kwestie van bereidheid. Als de zaken zouden zijn verlopen zoals zij zich lieten aanzien, zou waarschijnlijk – mede gelet op de eerder door mij genoemde argumenten, zoals de wet in de Knesseth en het feit dat alleen Nederland ten slotte in Jeruzalem een ambassade zou hebben – het verschil tussen wat uiteindelijk zou gebeuren en wat nu gebeurt niet erg groot zijn geweest.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): De heer Bolkestein spreekt over de Euro-Arabische dialoog en meent dat deze zich niet verdraagt met ultimata. Wat is nu zijn conclusie op grond van die stelling? Moeten wij aan die dialoog niet deelnemen, gelet op de ultimata die al op tafel hebben gelegen? Denkt hij aan de toekomst en aan eventuele nieuwe ultimata?

De heer **Bolkestein** (VVD): Op dit ogenblik denk ik aan de ultimata, die thans op tafel liggen.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): En zegt u op grond daarvan: wij weigeren aan de dialoog deel te nemen?

De heer **Bolkestein** (VVD): Neen. Op dit speciale ogenblik, in deze maand, lijkt het mij niet wel mogelijk voor Nederland om op actieve wijze deel te nemen aan die dialoog.

De heer **Patijn** (PvdA): En over drie dagen soms wèl?!

De heer **Bolkestein** (VVD): Wat zich in de toekomst zal afspelen, is een andere kwestie. Het is best mogelijk dat de situatie zich zodanig ontwikkelt, dat men wèl zal kunnen en moeten deelnemen aan die dialoog. Ik vind dat de huidige samenloop van omstandigheden van dien aard is, dat deze dialoog op dit moment niet opportuun is.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik begriep nu, dat u een en ander aan een termijn bindt; dat geldt blijkbaar ook voor de aanvaardbaarheid. Het is mogelijk dat u de dialoog in de toekomst weer wèl aanvaardbaar vindt?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik meen dat de Regering na het besluit over de plaats van de ambassade eerst met de Arabische ambassadeurs zal moeten overleggen; men moet nagaan wat hun reactie op dat besluit is en welke houding de Arabische staten aannemen ten opzichte van de ultimata. Dat zal eerst moeten gebeuren voordat de dialoog verder kan gaan.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Het is mij nog niet helemaal duidelijk. U wilt eerst de ultimata van tafel – nadat ze hun werking hebben gehad – alvorens weer deel te nemen aan de dialoog?

Bolkestein

De heer **Bolkestein** (VVD): De Minister zou naar mijn mening eerst moeten komen met een uitleg van de nadere positiebepaling van de Arabische staten voordat de Nederlandse Regering verder deelneemt aan de Euro-Arabische dialoog.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U sprak over daden. Vindt u dat er, afgezien van het ultimatum dat nu geen werking meer heeft, eerst van Arabische kant iets moet gebeuren voordat u bereid bent te praten?

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat hangt van hun opstelling af, maar een samenloop van ultimata en dialoog vind ik niet opportuun.

□

De heer **Mommersteeg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De meeste landen hebben hun ambassade in Tel Aviv. Onze diplomatieke aanwezigheid in westelijk Jeruzalem is historisch verklaarbaar, maar het had in 1948 ook Tel Aviv kunnen worden. Hoe legitiem ook, het is in toenemende mate een uitzonderingspositie, vooral ook omdat Nederland het enige Europese land is met een ambassade in Jeruzalem. De Nederlandse Regering heeft besloten aan deze uitzonderingspositie een einde te maken. De regeringsverklaring, die wij hierover hebben ontvangen, is summier. Wij verwachten in dit debat van de Minister een nadere toelichting. Het debat gaat over dit besluit van de Regering en zijn motivering. Het is geen breed Midden-Oosten-debat, al moet de context in het oog worden gehouden. Daarover wil ik een enkele opmerking maken.

Het is een feit dat de spanning in en om het Midden-Oosten weer sterk is toegenomen. Niet alleen vanwege het Israëlisch-Arabische conflict maar ook vanwege de ontwikkelingen in Iran en Afghanistan. Genoemd conflict vormt echter wel een gevaarlijk kernprobleem. Er vindt een onheilspellende radicalisering plaats, die ook het hoopvol begonnen Camp David vredesproces heeft aangetast.

Wij betreuren het isolement waarin Israël is geraakt en de gevoelens, die dat in Israël oproept en versterkt. Wij hebben begrip voor het belang dat Israël aan zijn veiligheid hecht, al is dit land thans nog de sterkste militaire mogendheid in de regio. We wensen niet mee te doen aan de opkomende neiging om nu alle schuld voor de toegenomen spanning op Israël te werpen. Dit neemt echter niet weg, dat belangrijke elementen van de politiek

van de regering-Begin – zoals de hardnekkig voortgezette nederzettingenpolitiek en de door de Knesseth aanvaardde Jeruzalemwet – ongetwijfeld in sterke mate aan het toenemen van die spanning hebben bijgedragen.

De reactie van de Arabische en Islamitische landen op de aanneming van deze wet is niet uitgebleven en dat was te verwachten. Deze wet – het moet worden gezegd – had ongetwijfeld een provocerend karakter, zeker na de waarschuwing van de Veiligheidsraad van 30 juni om niet op deze weg voort te gaan, zoals vervat in resolutie 470. Premier Begin heeft dit karakter nog versterkt door uitdrukkelijk te verklaren vast te houden aan het plan om zijn kantoor over te plaatsen naar oost-Jeruzalem. Men kan stellen dat er door deze wet feitelijk niets verandert, dat de Knesseth al in 1967 hetzelfde heeft uitgesproken en dat het eigenlijk niet meer is, zoals de heer Levisson onlangs in een zeer lezenswaardig artikel in NRC/Handelsblad schreef, dan een intentieverklaring.

Uitspraken van de heer Begin – ook in zijn briefwisseling met president Sadat – spreken dit tegen. De veiligheidsraadresolutie van 30 juni oordeelde daar opnieuw anders over en waarschuwde Israël dat er maatregelen zouden worden genomen, indien de Knesseth deze wet zou aannemen. Een nieuwe resolutie, nr. 478, van 20 augustus veroordeelt de aanneming van de wet, verklaart deze van nul en generlei waarde, eist intrekking ervan en doet een beroep op alle staten met een diplomatieke missie in Jeruzalem, om deze uit deze stad terug te trekken. De secretaris-generaal is opgedragen om vóór 15 november a.s. te rapporteren over de uitvoering van deze resolutie. Nederland erkent de Jeruzalemwet niet. Nederland stelde en stelt zich, sinds 1967, op het standpunt dat Oost-Jeruzalem bezet gebied is, waarover moet worden onderhandeld en waarvoor een oplossing moet worden gevonden in het kader van een algemene vredesregeling. Nederland heeft geprotesteerd tegen de aanneming van deze wet.

Bij onze politieke beoordeling hebben wij echter niet alleen te maken met de Jeruzalemwet op zichzelf en met de sinds juni lopende en nog steeds doorgaande procedure in de Veiligheidsraad. Een feit is, dat de afgelopen maanden van Arabische en Islamitische zijde niet alleen grote politieke druk is uitgeoefend op landen met ambassades in Jeruzalem. Ook zijn – op uiteenlopende wijze geformuleerd – dreigementen geuit van politie-

ke en economische aard, ten dele met een ultimatief karakter. Uit de regeringsverklaring en het verslag van het mondeling overleg blijkt dat deze ook rechtstreeks tegen Nederland waren gericht. De Regering zegt terecht dat dit onaanvaardbaar is in de betrekkingen tussen bevriende mogendheden. Dat is het te meer waar er van Islamitisch-Arabische zijde al geruime tijd geleden een procedure bij de Veiligheidsraad was aangespannen en het van Nederland bekend mag worden geacht dat het beslissingen van de Veiligheidsraad zeer ernstig pleegt te nemen. Is dit niet een ondermijning van het VN-systeem en het gezag van de Veiligheidsraad daarin? Gaarne hoor ik het oordeel van de Minister hierover.

De Regering heeft de onaanvaardbaarheid in diplomatieke contacten kenbaar gemaakt, zo zegt de verklaring. Aan wie? Alleen aan de betreffende Arabische landen? In dit verband leven er bij ons nog meer vragen. Heeft de Regering de problematiek die op haar afkwam niet onderschat? Collega Van der Stoep heeft een aantal indringende vragen ter zake gesteld. Ik wil het accent leggen op een ander aspect. Heeft de Regering overwogen – uit het verslag moet ik concluderen van niet – om via de EPS ook de negen Europartners te benaderen, met het verzoek, dat ook zij de onaanvaardbaarheid van ultimata kenbaar zouden maken, te meer daar het hier een Europartner betreft die deelneemt aan de Euro-Arabische dialoog? Had de reizende heer Thorn hierbij niet een rol moeten en kunnen spelen? Is het ook niet in het belang van de Negen, zich tegen dergelijke ultimatieve methoden te verzetten, ook al worden zij er zelf nog niet door getroffen? Zijn de Westerse leden van de Veiligheidsraad benaderd? Is niet overwogen, de Veiligheidsraad zelf te benaderen?

Er ligt nu een resolutie van de Veiligheidsraad welke een eigen leven gaat leiden en zal worden tot internationale maatstaf. Ik besef dat de Veiligheidsraad geen juridisch college is, maar een politiek, waarin politieke overwegingen en machtsfactoren een beslissende rol spelen. De besluiten gaan echter mondiaal een maatstaf vormen. Het is inderdaad vast beleid om zulke uitspraken – ook niet mandataire – te volgen, maar is dit een automatisme?

Wij menen dat het telkens om een zelfstandige beslissing gaat. In de publiciteitsmedia werd de laatste weken de indruk gewekt, dat Nederland onder economische druk met wat geknord en met enige protesten van het parle-

Mommersteeg

ment wel snel door de knieën zou gaan en dat het uitzag naar een resolutie van de Veiligheidsraad als een vijgeblad om zijn schaamte te bedekken.

Ook wij tillen niet licht aan economische risico's. Die behoren thuis in het afwegingsproces van Regering en parlement. Gelet op de uitzending van Hier en Nu van 22 augustus jongstleden meen ik begrepen te hebben, dat ook de fractievoorzitter van de PvdA het betrekken van economische druk bij zo'n afwegingsproces oirbaar acht.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): In deze zin, dat het kennelijk onzinnig is, de realiteit van die economische druk uit te sluiten, maar daarmee is niets gezegd over de aanvaardbaarheid ervan.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Dat behoort inderdaad tot het afwegingsproces. Blijkbaar is de uitdrukking 'wezenlijke factor in de besluitvorming van de Regering' de kern van de motie van de heren Van der Stoel en Brinkhorst. Welnu, ik wacht de reactie van de Regering hierop af.

Wij tillen dus niet licht aan economische risico's en deze behoren – ik herhaal het – bij het afwegingsproces te worden betrokken. Dit is echter iets anders dan het toegeven aan druk als men een legitieme positie inneemt. Daar heb ik mij ook namens mijn fractie tegen uitgesproken.

De Regering motiveert haar besluit onder meer met de woorden 'op grond van alle politieke factoren'. Zeer lapidair. Wij willen dat de Minister daarop, ook in deze Kamer, nader ingaat en dat hij duidelijkheid verschaft. Met name willen wij weten, of de Regering alternatieven heeft overwogen. Een alternatief zou zijn: handhaving van de ambassade, dus negeren van de resolutie van de Veiligheidsraad. Wij achten dat in overgrote meerderheid onjuist en ongewenst. Handhaving zou tegen onze uitgesproken bedoeling in steeds meer geïnterpreteerd worden als het door dik en dun ondersteunen van het beleid van de Israëlsche regering, met name inzake Jeruzalem, zowel aan Israëlsche als aan Arabische zijde. De heer Van der Stoel heeft er al op gewezen dat dit voor beide zijden een soort symboolwerking zou hebben. Bovendien zouden de mogelijkheden tot het voeren van een constructief Midden-Oostenbeleid voor de Nederlandse Regering zeer beperkt worden. Ook zouden mogelijkheden om binnen het verband van de Negen bij te dragen aan het bereiken van een rechtvaardige oplossing van het Midden-Oostenconflict schade lijden. Ik doel op een op-

lossing, in het belang van Israël, maar ook in het belang van de Palestijnen en de buurlanden. Er zijn rechten aan beide zijden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb naar alternatieven gevraagd. Ik heb een alternatief genoemd dat wij afwijzen: het zonder meer handhaven van de ambassade. Toch wil ik de Minister nog een oordeel vragen over de mogelijkheid om het besluit van de Veiligheidsraad op termijn uit te voeren. In de resolutie wordt immers aan Israël om onmiddellijke intrekking van de wet gevraagd.

Als zou blijken dat Israël hieraan alsnog voldoet, zou het Nederlandse besluit heroverwogen kunnen worden. Afhankelijk van het antwoord van de Minister overweeg ik ter zake in tweede termijn een motie in te dienen, niet dat ik optimistisch ben over de bereidheid van Israël om dit besluit ongedaan te maken. Sterker nog: ik ben daarover pessimistisch. Israël mag echter van Nederland weten dat het een bevriend land in een moeilijke positie heeft gebracht door aanneming van de Jeruzalemwet.

De heer **Waltmans** (PPR): Wat is nu eigenlijk de bedoeling van de laatste opmerking van de heer Mommersteeg? Hij zegt zelf dat hij erg pessimistisch is over de kansen dat de Knesseth die wet intrekt. Ik ben daarover niet erg pessimistisch. Ik ben daarin erg realistisch. Die wet wordt nooit ingetrokken,

aldus alle verklaringen van verantwoordelijke mensen in Israël, die wij de vorige week hebben gehoord en die ook zijn gepubliceerd. Dat wil dus zeggen dat de heer Mommersteeg met een illusie in het hoofd iets wil proberen, wat internationaal en nationaal alleen maar tot verdere verwarring kan leiden. Ik wil afwachten of die verwarring ook doorklinkt in een eventuele motie, om daarna mijn standpunt te bepalen. Ik zie niet goed in welk nut gediend kan zijn met het wekken van de illusie dat de Knesseth terug zou komen op deze pre-constitutionele wet.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Ik ben inderdaad ook pessimistisch. Israël heeft echter de tijd. De secretaris-generaal moet uiterlijk 15 november rapporteren over de uitvoering van de resolutie. Dan is ook duidelijk geworden vanuit dit parlement en vanwege de Nederlandse Regering, en internationaal, dat de reden van de verplaatsing van de ambassade, in overeenstemming met het besluit van de Veiligheidsraad, bij Israël ligt.

De heer **Waltmans** (PPR): Is dat naar uw mening nu niet duidelijk?

De heer **Mommersteeg** (CDA): Als de Jeruzalemwet niet was aangenomen of er niet meer zou zijn, dan zou het bestaansrecht van de resolutie van de Veiligheidsraad er niet langer zijn. Dan zou bij toenemende spanning – ik memoreer de recente omineuze uitspraak

De heer Waltmans (PPR)

Mommersteeg

van kroonprins Fahd van Saoedi-Arabië – overblijven de mogelijkheid van nieuwe internationale politieke of economische druk. In die situatie zou Nederland niet, of waarschijnlijk niet, alleen staan.

De heer **Waltmans** (PPR): Vindt de heer Mommersteeg dat de situatie tot nul gereduceerd kan worden? Met andere woorden: de Knesseth neemt een wet aan, een basic law, de Knesseth trekt haar in, hoewel geen mens gelooft dat dit zal gebeuren, en denkt de heer Mommersteeg dan werkelijk dat men weer terug is op 29 juni 1980, alsof er niets gebeurd is?

De heer **Mommersteeg** (CDA): Het is een poging om een zeer concrete druk uit te oefenen op Israël, in de richting van het spectaculaire gebaar dat de Minister heeft gevraagd. Het is natuurlijk een zeer spectaculair gebaar. Grote verwachtingen hebben wij er niet van. Bij volgen van de resolutie van de Veiligheidsraad door Israël kan heroverwogen worden. Anders wordt het besluit effectief.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik begrijp in elk geval uit de woorden van de heer Mommersteeg dat hij bepleit intrekking van het huidige regeringsbesluit en vervanging door een nieuwe lijn, namelijk een beroep op Israël om alsnog de wet in te trekken.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Nee, het besluit wordt genomen, maar de uitvoering wordt gekoppeld aan de vraag of Israël bereid is die wet in te trekken. Wanneer die bereidheid blijkt te bestaan, dan kan het besluit heroverwogen worden.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Dat staat niet in de regeringsverklaring van enkele dagen geleden.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Het is een gedachte die ik aan de Regering voorleg.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Het is een wezenlijk nieuw element dat wordt toegevoegd aan de besluitvorming. Het betekent eigenlijk een nieuwe besluitvorming.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Ik vraag hierover het oordeel van de Minister.

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Betekent dit eigenlijk dat de heer Mommersteeg van mening is dat het besluit hals-over-kop is genomen en dat het dus een beetje later had moeten worden genomen?

De heer **Mommersteeg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Neen, het besluit is genomen, maar de uitvoering zou worden uitgesteld

De heer **Verbrugh** (GPV): Dat begrijp ik.

De heer **Mommersteeg** (CDA): ... doch niet al te lang. Daarvoor hebben wij een termijn tot 15 november. Daarna wordt heroverwogen of de uitvoering van het besluit wordt gehandhaafd. Stel dat Israël het besluit intrekt, dan is er ook geen reden meer voor de resolutie van de Veiligheidsraad.

De heer **Verbrugh** (GPV): Ik begrijp de redenering van de heer Mommersteeg wel, maar ik vraag alleen of de achterliggende gedachte is dat het besluit te snel is genomen. Ik kan mij namelijk voorstellen dat de heer Mommersteeg dat denkt.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Neen, dat is niet mijn mening.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 12.19 uur tot 13.00 uur geschorst.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aan de orde te stellen en aan de agenda voor volgende week toe te voegen de behandeling van de problematiek van de veerdiensten van en naar de Waddeneilanden.

Ik stel voor, hierbij de maximumspreektijd te bepalen op 5 minuten per fractie.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ook stel ik voor, aan de orde te stellen in de week van 9, 10 en 11 september a.s. de behandeling van: de vraagpuntennota provinciale herindeling (14 322 en 14 323, nr. 13);

het wetsontwerp Wijziging van de Pensioen- en spaarfondsenwet en enkele andere wetten (15 539);

de ontwerp-wet Vervreemding landbouwgronden (15 969) (indien de voorbereiding is voltooid);

de ontwerpen van (rijks)wet (gezamenlijk);

Goedkeuring van het op 18 maart 1970 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake de verkrijging van bewijs in het buitenland in burgerlijke en in handelszaken (Trb. 1979, 38) (15 660, R 1123);

Uitvoering van het op 18 maart 1970 te 's-Gravenhage tot stand gekomen

Verdrag inzake de verkrijging van bewijs in het buitenland in burgerlijke en in handelszaken (Trb. 1979, 38) (15 661);

het ontwerp van rijkswet:

1. Goedkeuring van het op 2 oktober 1973 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen over onderhoudsverplichtingen (Trb. 1974, 85);

2. Goedkeuring van het op 2 oktober 1973 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake de wet die van toepassing is op onderhoudsverplichtingen (Trb. 1974, 86) (15 669, R 1125);

het ontwerp van rijkswet Goedkeuring van het op 9 oktober 1978 te Luxemburg ondertekende Verdrag inzake de toetreding van het Koninkrijk Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland tot het Verdrag betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken, alsmede tot het Protocol betreffende de uitlegging daarvan door het Hof van Justitie (Trb. 1978, 175) (15 882, R 1128);

de stukken over het prijs- en inkomensbeleid vrije beroepsbeoefenaars (15 994 en 15 899, nr. 26).

Ik stel voor, hierbij de maximumspreektijden te bepalen als volgt:

voor de fracties van P.v.d.A., C.D.A. elk 20 minuten,

voor de fractie van de V.V.D. 15 minuten,

voor de fractie van D'66 10 minuten en

voor de overige fracties elk 5 minuten

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel nader voor, aan de orde te stellen in de week van 9, 10 en 11 september a.s. de behandeling van:

het wetsontwerp Wijziging van de Experimentenwet onderwijs (15 653);

het wetsontwerp Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs inzake nascholing en applicatie van onderwijspersoneel (16 112).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Thans is aan de orde de beslissing over het verzoek van het lid Jansen, terug te komen op het besluit van de Kamer van 17 april jl. om de Algemene Rekenkamer te verzoeken een onderzoek in te stellen naar de doelmatigheid van het beheer dat door

Voorzitter

RSV in het jaar 1979 voor rekening en risico van de staat is gevoerd over VDSM en RDM.

Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Duinker, die het heeft gevraagd.

De heer **Duinker** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Al enige tijd bereiken ons berichten vanuit kringen rond het Ministerie van Volkshuisvesting dat bij de post stadsvernieuwing van het departement dit jaar niet onaanzienlijke hoeveelheden gelds niet zouden worden besteed. Dit staat in wonderlijk, schril contrast tot de prioriteit die de Regering zegt, te geven aan dat onderdeel van beleid. Het meest recente bericht is vanochtend in de pers verschenen. In verband daarmee verzoek ik de Kamer om toestemming, de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening hierover volgende week te interpellieren.

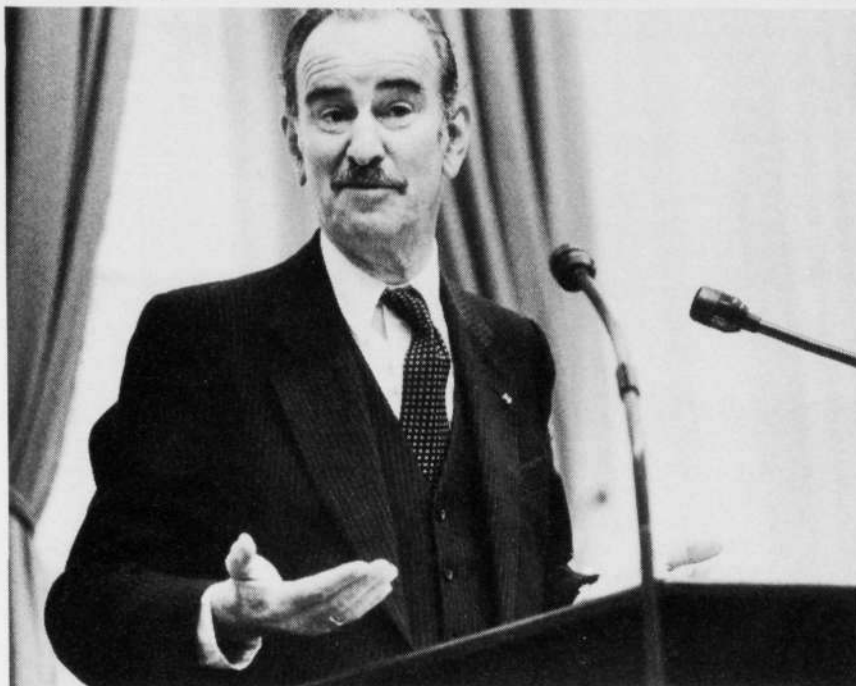
De **Voorzitter**: Ik zal aanstaande dinsdag een voorstel doen over het verzoek van de heer Duinker. Ik verzoek de Kamer, er rekening mee te houden dat ik zal voorstellen, aan dit verzoek te voldoen. Volgende week lijkt mij meer ruimte op de agenda aanwezig dan in de weken daarna.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de **stukken over de verplaatsing van de ambassade in Israël (16 300)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **Van der Klaauw**: Mijnheer de Voorzitter! Het besluit dat de Regering heeft moeten nemen over de verplaatsing van de ambassade in Jeruzalem is, zoals te begrijpen valt, niet gemakkelijk genomen. Een aantal malen zijn er langdurige overwegingen bij de Regering geweest om tot deze besluitvorming te komen. Ik constateer dat bij het debat van heden het besluit op zich zelf door vrijwel iedereen juist wordt geacht, doch dat men de manier waarop het beleid in de afgelopen twee maanden is gevoerd ter zake onjuist acht, of daarop althans kritiek heeft. Ik zal proberen, nogmaals – hierbij doel ik op de bespreking in de vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken – uiteen te zetten welke maatregelen ik heb genomen in de afgelopen tijd.

De Minister van Buitenlandse Zaken, de heer Van der Klaauw

Het was natuurlijk duidelijk – er is hier ook op gewezen, en er is ook gewezen op de Veiligheidsraadsresolutie van eind juni – dat de kwestie-Jeruzalem een steeds grotere plaats ging innemen in het Midden-Oostenconflict. Jarenlang is iedereen zich ervan bewust geweest dat bij een oplossing van het Midden-Oostenconflict de kwestie-Jeruzalem de allermoeilijkste zou zijn, en wel omdat hier meer dan territorium aan de orde was, omdat hier religieuze overwegingen, emotionele overwegingen, historische overwegingen een grote rol speelden bij allebei de partijen. Vandaar ook dat de actie van mevrouw Cohen in de Knesseth zozeer verstorend werkte op de mogelijkheden om het Camp-Davidproces voort te zetten, en verstorend in het algemeen voor de hele sfeer in het Midden-Oosten, die duidelijk in een escalatie is geraakt.

Het bezoek van mijn Israëliëse ambtgenoot Shamir heb ik direct benut om mijn grote verontrusting daarover uit te spreken. Dat was dus al lang vóór die 3de juli, toen het eerste gesprek met de Arabische ambassadeurs plaatsvond.

Ik heb Shamir er duidelijk op gewezen dat een dergelijke besluitvorming escalerend zou werken en mij met de grootste mogelijke zorg vervulde. Als antwoord heb ik gekregen dat géén Israëliër zich tegen een dergelijke wet zou verzetten, en verder de andere redenen dat het in feite reeds zo was, enz.

(dat het alleen een wet van hogere orde was, enz.). Naar zijn mening was echter het politiek meest relevante punt dat geen enkele Israëliër, geen parlementslid, zich tegen dit voorstel zou kunnen verzetten.

Het is dus van het begin af aan duidelijk geweest dat de kwestie-Jeruzalem in deze maanden zou gaan spelen. Dat staat los – laat ik dat hier direct vooropstellen – van de kwestie van ambassades: dat was toen niet aan de orde.

Op de 3de juli heb ik op hun verzoek de ambassadeurs van Saoedi-Arabië, Irak en Noord-Jemen en de zaakgelastigden van Soedan, Marokko en Tunesië ontvangen. Wij hebben toen een gesprek gehad over het feit dat Nederland een ambassade in Jeruzalem had en zij vroegen naar de redenen daarvoor. Ik heb die redenen uiteengezet, namelijk historische redenen.

Met name heb ik duidelijk gemaakt dat het feit dat Nederland een ambassade had in Jeruzalem – terwijl andere westelijke landen alle hun ambassades in Tel Aviv hebben –, op geen enkele wijze in verband stond met het Nederlandse Midden-Oostenbeleid. Dat is een duidelijk beleid; ik verwijs ook naar de initiatieven die de negen EG-staten ontplooiën, naar de reis van Thorn, en al deze dingen meer. Dit Midden-Oostenbeleid is gescheiden van de plaats van de ambassade.

De ambassadeurs zeiden dat zij deze mededelingen zouden overbrengen en

Van der Klaauw

dat zij nu een beter inzicht hadden in de achtergronden van het feit dat Nederland zijn ambassade heeft in Jeruzalem.

Ik heb dit gesprek, als zijnde een normaal diplomatiek gesprek, niet naar buiten gebracht; de ambassadeurs hebben dit ook niet gedaan; totdat het ten slotte – tijdens de receptie ter gelegenheid van de Nationale Dag van Irak – bekend werd, daarmee in de pers kwam, waarna natuurlijk om mijn reacties werd gevraagd.

Het gesprek met de ambassadeurs over de ambassade was in zoverre relevant dat, ofschoon geen eisen werden gesteld, duidelijk was dat zij aan deze zaak dachten. Toen het openbaar werd en mij werd gevraagd of dit betekende dat de ambassade zou worden overgeplaatst, heb ik – en ik sta daar volledig achter – direct gezegd dat ik daarvoor geen redenen aanwezig zag. Men heeft hier gesteld dat wij het eerder hadden moeten doen en dat wij dan niet met ultimata en dergelijke te maken hadden gekregen.

Mijn streven was erop gericht, de ambassade niet over te plaatsen om

duidelijk te maken, wat de betekenis is van die ambassade en dat deze zaak los staat van het Nederlandse Midden-Oostenbeleid. Die reactie heb ik toen gegeven. Graag constateer ik dat, voor zover ik mij kan herinneren, van alle kanten toen steun voor die reactie is uitgesproken en gesteld werd dat wat ik naar voren had gebracht juist was. Men vond het juist dat ik onderkoeld had gereageerd enz.

Daarna of omstreeks diezelfde tijd heeft de islamitische conferentie in Amman plaatsgevonden. In die conferentie is de kwestie van de ambassade aan de orde geweest.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik dacht dat de tijdsvolgorde iets anders was. Uw verklaring dat er geen reden was tot overplaatsing kwam na de islamitische conferentie.

Minister **Van der Klaauw**: Daarin heeft de heer Van der Stoel gelijk, mijnheer de Voorzitter. Naar ik meen, werd de islamitische conferentie op de 13de gehouden.

Na langdurige discussies is in die conferentie het besluit genomen dat men de zaak zou bestuderen. De zaak

werd op termijn geschoven. Later in het jaar zou men erop terugkomen. Vandaar dat er op dat moment geen eisen ter tafel lagen. Het leek mij belangrijker te pogen de islamitische staten ervan te overtuigen dat het feit, dat de ambassade in West-Jeruzalem is gevestigd, noch een erkenning inhoudt van de Israëliische besluiten ten aanzien van Oost-Jeruzalem, noch iets te maken heeft met het Midden-Oostenbeleid als zodanig.

Ik heb eind juli, de laatste middag vóór mijn vakantie, op zijn verzoek een onderhoud gehad met de ambassadeur van Saoedi-Arabië, die mij de interpretatie, die ik zojuist heb gegeven over de conferentie in Amman, bevestigde en zelfs zei dat hij in zekere mate meer begrip had voor de positie van de Nederlandse ambassade. Ik heb op zijn verzoek diezelfde middag een gesprek gehad met de ambassadeur van Irak. Dat ging over een heel ander onderwerp, namelijk non-proliferatiezaken. De ambassade in Jeruzalem is daarbij door hem zelfs niet meer genoemd.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Het is toch wel zo dat een van de ambassa-

De heer Van der Stoel (PvdA) onderbreekt het betoog van Minister Van der Klaauw. Op de voorgrond de heer Brinkhorst (D'66)

Van der Klaauw

deurs – en niet die van het meest onbelangrijke land – op 3 juli al had laten blijken, dat werd gedacht aan verbreking van de diplomatieke betrekkingen? U hebt immers meegedeeld, dat de ambassadeur vroeg hoe Nederland zou reageren op verbreking van de diplomatieke betrekkingen.

Minister Van der Klaauw: Het is niet in deze vorm gesteld. De betrokken ambassadeur zei in de loop van het gesprek: Hoe zou Nederland reageren als de ambassades worden teruggetrokken? Het was onduidelijk of hij de ambassadeurs bedoelde – dat wil zeggen, dat men op het niveau van tijdelijk zaakgelastigde kwam – dan wel dat men de ambassades als geheel zou sluiten. Dat was onduidelijk, maar ik vond het niet goed daar op dat moment *diep op in te gaan, omdat men er dan als het ware een hele discussie over zou uitlokken*. Ik heb in antwoord op die vraag wel gesteld, dat ik alles wat de goede relatie met de Arabische staten zou bederven – een dergelijke maatregel dus – ten diepste zou betreuren.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Klonk die opmerking van de ambassadeur – hoe u zou reageren als de ambassades werden teruggetrokken – u niet omni-neus in de oren?

Minister Van der Klaauw: Ik meen duidelijk te hebben uiteengezet, dat wij beseften dat de ambassades aan de orde zouden kunnen komen en dat het beleid erop was gericht, niet voetstoots toe te geven aan de eis de ambassade te verplaatsen maar te proberen de ambassade in Jeruzalem te houden door de Arabische staten te overtuigen van onze motieven en van het feit dat het handhaven van onze ambassade aldaar verband hield met Oost-Jeruzalem noch met het Midden-Oosten-beleid.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De gesprekken met de ambassadeurs, begin en eind juli, vonden plaats na de Veiligheidsraadresolutie van 30 juni, waarin werd gesproken van praktische maatregelen die zouden worden genomen indien Israël doorging met de annexatie van Jeruzalem. Was dat dan geen signaal voor de Minister iets zorgvuldiger te zijn in zijn reacties naar buiten?

Minister Van der Klaauw: Het zou volstrekt onjuist zijn geweest half juli te zeggen dat wij overwogen de ambassade te verplaatsen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U hebt het omgekeerde gezegd.

Minister Van der Klaauw: Ik heb gezegd, geen reden te zien. Ik zag die ook niet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U hebt na 30 juli ook op geen enkele wijze aan de Israëlische regering laten weten dat er problemen zouden rijzen indien zij op de ingeslagen weg voortging.

De heer **Rietkerk** (VVD): Hoe weet u dat?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het is een vraag aan de Minister.

Minister Van der Klaauw: Ik heb met de Israëlische regering niet de ambassade bediscussieerd. Ik heb die regering duidelijk de zorg van de Nederlandse Regering overgebracht over haar besluitvorming.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Blijkens zijn uitspraak wekte de Minister op 17 juli de indruk dat hij zich geen zorgen maakte. Ik kan mij voorstellen dat hij op 17 juli niet zei, dat de ambassade zou worden overgeplaatst. Ik kan mij echter niet goed voorstellen dat hij bij die gelegenheid verklaarde geen reden te zien om onheil te verwachten.

Minister Van der Klaauw: De heer Van der Stoel legt mij wel andere woorden in de mond.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik meen dat uw uitspraak was, dat er geen reden was tot bezorgdheid over deze zaak en dat er geen dreigementen waren geuit. De Minister heeft op 17 juli duidelijk de indruk gewekt dat de zaak zich niet zou ontwikkelen zoals zij zich korte tijd later zou ontwikkelen.

Minister Van der Klaauw: De geachte afgevaardigde moet mij wel juist citeren. Ik heb gezegd, geen reden te zien de ambassade te verplaatsen. Ik zag die reden ook niet. Ik blijf van mening, dat het goed beleid was, te proberen met overtuiging tegen de Arabieren te spreken.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik hecht ook aan goed citeren. De Minister is de vraag voorgelegd of niet is gesuggereerd dat als Nederland zijn ambassade niet verplaatste, de diplomatieke betrekkingen zouden kunnen worden verbroken. Die vraag werd de interview ingegeven door opmerkingen op een receptie. De Minister antwoordde daarop: 'Neen, dat is niet geëist en ik geloof het ook niet'.

Minister Van der Klaauw: Dat lijkt mij de beste verklaring voor dat moment, indien men wilde voorkomen dat de ambassade zou moeten worden verplaatst. Ik meen dat het een goede zaak is, dat ik daarvoor in eerste in-

stantie heb gevochten en niet direct heb gezegd dat de ambassade zou worden verplaatst.

De heer **Waltmans** (PPR): De Minister heeft ook gehoopt dat de studie van Arabische zijde over de ambassades hem wat respijt zou geven. In het Nieuw-Israëlitisch Weekblad lees ik althans dat hij meende dat de studie die op de conferentie in Mekka in december aanstaande voltooid zou moeten zijn in alle gemoedsrust zou moeten worden afgewacht. De kern van de bezwaren tegen het beleid van de Minister is mijns inziens dat hij de dingen die op hem afkomen in alle gemoedsrust afwacht.

Minister Van der Klaauw: Ik weet niet of de heer Waltmans, als hij grote zorgen heeft, deze onmiddellijk naar buiten brengt of tracht gemoedsrust aan de dag te leggen.

Op 30 juli viel het besluit van de Knesseth. Ik heb onmiddellijk een verklaring laten uitgeven waarin onze politieke stellingname terzake duidelijk werd gemaakt. De heer Verbrugh heeft gevraagd of ik niet onmiddellijk had moeten reageren. Dat is gebeurd. De verklaring is mijns inziens volstrekt duidelijk. Wij waren de eersten die een dergelijke verklaring aflegden, juist om de Arabieren en de Islamieten in het algemeen erop te wijzen, dat Nederland ten aanzien van de kwestie-Jeruzalem politiek een zeer duidelijk standpunt innam, los van de kwestie van de ambassade die aan de orde zou komen.

Toen heeft het bezoek plaatsgevonden van president Saddam Hussein koning Khaled, met het daarop volgende communiqué waarin bedreigd werd met de verbreking van de diplomatieke en economische betrekkingen.

Het besluit van de Knesseth heeft ongetwijfeld een escalerende invloed gehad op de gehele situatie. Het was een nieuw politiek feit dat voor het eerst sinds zoveel tijd de president van Irak en de koning van Saoedi Arabië samenbracht. Dat gaf een hele nieuwe dimensie aan het probleem. Op 7 augustus werd daarop de eerste nota in Bagdad overhandigd, waarin de eis tot verplaatsing werd geformuleerd. Daarna is er een stroom van mondelinge en schriftelijke eisen gekomen uit de meest verschillende Islamitische landen.

Direct na het Knesseth-besluit hebben wij een eerste contact gehad met de Verenigde Staten. Daaruit bleek ook reeds dat een actie tegen Nederland mogelijk zou zijn. Dat werd gebaseerd op bepaalde uitlatingen van Arabische zijde.

Van der Klaauw

Ik neem afstand van de uitdrukking 'driftig lobbyen' uit het hoofdartikel van de NRC. Wij hebben vele malen contacten gehad met de Verenigde Staten en ook met de Arabische landen. Belangrijk is in deze echter ook dat wij tweemaal een beroep hebben gedaan op Israël. Direct na het verschijnen van het communiqué heb ik vanuit mijn vakantieoord opdracht gegeven om aan de Israëliërs te vragen om een spectaculaire daad, die alleen kon bestaan uit het weer terugdraaien van het Knesseth-besluit. Als dat namelijk gebeurd was had ik tegenover de Arabische eisen het argument gehad dat het feit dat er een Nederlandse ambassade is in West-Jeruzalem en dat de betrekkingen met Israël zo goed zijn, werkt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Had de Minister enige reden om aan te nemen dat een dergelijke oproep ook maar een schijn van kans zou hebben? Je kunt altijd wel tot spectaculaire daden oproepen. Als je erom zou vragen morgen op de maan terecht te kunnen komen, zou dat ook niet zoveel effect hebben. Kan de Minister zeggen dat hij op zo'n spectaculaire daad enige kans had op het moment dat op 30 juni in de Knesseth regerings- en oppositiepartijen collectief dat standpunt hadden ingenomen?

Minister **Van der Klaauw**: Als ik het niet had gedaan zou de heer Brinkhorst nu gezegd hebben: Heeft u zich eigenlijk wel tot de Israëlische regering gewend om te verzoeken of die wat zou willen doen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het gaat om een puur zakelijke inschatting. Het gaat om de vraag of de Minister na 30 juni, toen er een duidelijke pat-situatie was ontstaan, mocht aannemen dat een beroep op een spectaculaire daad, zoals door hem geschetst, zelfs maar een schijn van kans had.

Minister **Van der Klaauw**: Ik weet niet of er een kans was. Ik moest in elk geval proberen of daarin een mogelijkheid zat. Ik zat met aan de ene kant de Islamitische eis en aan de andere kant de Israëlische positie. Ik moest kijken of ik daaraan wat kon doen.

Ik ben toen teruggekomen van vakantie. Ik heb toen nog een tweede keer precies hetzelfde gedaan in een langdurig gesprek met de Israëlische ambassadeur. Ik wilde onderzoeken of er op basis van de vriendschap tussen Nederland en Israël, waarin Nederland zo dikwijls optreedt, ook mogelijkheden bestonden dat nu Israël eens iets voor Nederland zou kunnen doen.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Wanneer was dat?

Minister **Van der Klaauw**: Dat was vorige week maandagavond.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb nog andere dingen gedaan. Ik heb mijn vakantie ook gebruikt om naar Genève te gaan om daar de NPV-conferentie toe te spreken. Die conferentie werd voorgezeten door de heer Kettani, Irakees en vice-Minister van Buitenlandse Zaken. Ik heb met hem hierover een langdurig gesprek gehad. Met name sprak ik over het ultimatieve karakter. Ik kan de reacties van de Islamitische landen op het besluit van de Knesseth zeer wel begrijpen. Ik begrijp niet, dat in het verkeer tussen bevriende landen – op die vriendschap met Nederland wordt door alle Arabieren bij deze demarches de nadruk gelegd – ultimata worden gesteld. Het voeren van gesprekken is juist; ultimata kan ik niet accepteren.

Ik keer weer terug naar het beroep op Israël. Het is duidelijk dat de situatie vastligt. Ik verwacht na mijn twee oproepen niet, dat enigerlei wijziging zal komen in het Israëlisch standpunt. Hierover bestaat een nationale consensus.

De heer **Bolkestein** (VVD): Wat was de reactie van de heer Kettani? Irak is in dit geheel een sleutelland. Wat is de opstelling van de Regering van Irak?

Minister **Van der Klaauw**: Ik heb een beroep op de heer Kettani gedaan om de ultimata in te trekken. Die ultimata lopen wat uiteen: het ene land neemt een maand, het andere enkele maanden of noemt geen termijn. De essentie van het verbreken van de diplomatieke en commerciële banden is in beide aanwezig. Kettani heeft mij gezegd, dat hij een en ander naar Bagdad zou overbrengen. Dat heeft hij diezelfde dag nog gedaan. De dag daarna kwam de ambassadeur van Irak op het ministerie met de afwijzing.

De heer **Bolkestein** (VVD): Wat zei hij?

Minister **Van der Klaauw**: Hij overhandigde een notitie, waarin het verzoek van mij om de ultimata in te trekken, werd afgewezen.

De heer **Waltmans** (PPR): Heeft de Minister impliciet een antwoord gegeven op de opmerking van de heer Mommersteeg naar aanleiding van mogelijkheden om de Knesseth te bewegen een andere houding aan te nemen?

Minister **Van der Klaauw**: Ik heb hierover gesproken. Ik verwacht van een dergelijke actie niets meer.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik neem aan, dat de heer Mommersteeg dat ook heeft gehoord.

Minister **Van der Klaauw**: Dat neem ik aan.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Komt de Minister nog wel terug op het driftig lobbyen?

Minister **Van der Klaauw**: Ik heb gezegd dat dit niet het geval is geweest.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik heb concrete vragen gesteld over de contacten tussen Nederland en de VS ter zake van de Veiligheidsraadresolutie.

Minister **Van der Klaauw**: Over die resolutie kom ik nog te spreken.

Nogmaals, de pogingen hebben geen enkel resultaat opgeleverd. De heer Bolkestein vroeg naar de invloed van Nederland. De invloed van Nederland bij de huidige Regering van Israël is vrijwel non-existent. Natuurlijk hebben wij over Unifil-zaken een zekere invloed, niet ten aanzien van de grote elementen van het Midden-Oostenbeleid.

De heer **Nijhof** (DS'70): Gelet op de vergeefse pogingen van de PvdA ter zake van de oppositie binnen de Knesseth en het feitelijk stemgedrag van de Arbeiderspartij in de Knesseth geldt de opmerking van de Minister even zo goed voor de oppositie binnen de Knesseth.

Minister **Van der Klaauw**: Ik heb gezegd, dat er een national consensus bestaat in Israël. Die woorden zijn ook tegenover mij, van alle zijden, gebruikt, afgezien van een enkele uitzondering.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik vind, dat de Minister toch wel een onthullende mededeling heeft gedaan. Hij stelde, dat de invloed van Nederland op de Israëlische regering op dit moment vrijwel non-existent is. Ik vroeg zojuist – de Minister trachtte dit te pareren – of hij enige verwachtingen koesterde wat betreft zijn 'spectaculaire daad'. Hij zegt nu dat geen spectaculaire daden denkbaar zijn. De vraag rijst, waarom de Minister eerst nu tot die conclusie komt. Hij is nu ruim twee jaar Minister en het kabinet-Begin zit ongeveer even lang als het kabinet-Van Agt. Heeft hij hij de afgelopen tijd dan wel enige aanleiding gehad om te veronderstellen dat de invloed van Nederland op de Israëlische regering van enige betekenis zou kunnen zijn?

Minister **Van der Klaauw**: Zoals u weet ben ik zelf in Israël geweest. Ik heb

Van der Klaauw

twee bezoeken van Israëlische collega's gehad. Welnu, het wordt steeds moeilijker.

Mijnheer de Voorzitter! Vervolgens wil ik iets zeggen over de druk van Islamitische zijde en over de relevante politieke factoren. Er is hier méér aan de hand dan alleen de kwestie van de economische druk. In de eerste plaats is er sprake van een diplomatieke druk. Nederland zou in een isolement komen te verkeren, niet alleen ten opzichte van de Arabische wereld, maar ten opzichte van alle Islamitische landen en dat zijn er vele. Ik heb alle redenen om aan te nemen dat zij de leidende Arabische wereld zouden volgen. Dit zou inhouden, dat Nederland diplomatieke relaties niet langer zou hebben en dat de rol, die Nederland in de wereld kan spelen, in aanzienlijke mate zou worden aangetast. Ik denk daarbij ook aan de toekomst, aan onze rol binnen de Negen, aan het voorzitterschap van de Negen enz. Daarmee is een van de relevante politieke overwegingen geschetst.

De commerciële overwegingen zijn er natuurlijk óók. Zij zijn moeilijk in te schatten, zo moet ik voorop stellen. Wat betreft de olie zijn er natuurlijk internationaal afspraken gemaakt in 1973. Over de mate, waarin bepaalde contracten zouden worden aangetast, is natuurlijk geen enkel concreet gegeven beschikbaar, maar dát deze mogelijkheid er duidelijk in zat – naast de politieke aspecten – is gebleken aan de hand van verklaringen, die wij hebben ontvangen.

Ik wil in dit verband opmerken dat het Nederlandse bedrijfsleven heeft getoond, het dilemma, waarvoor de Regering was geplaatst, duidelijk te begrijpen. Het heeft natuurlijk gezien op de belangen, die het had, maar men was zich bewust van de moeilijke situatie en in het algemeen is er van druk van die zijde geen sprake geweest.

Wat betreft de notitie van Economische Zaken is voldoende duidelijk gebleken uit de brief van collega Van Aardenne dat zij voor hem geen status heeft en dat het om een intern stuk ging, dat blijkbaar om de een of andere reden rechtstreeks werd verzonden aan de Kamer, zonder voorkennis van de Minister.

De heer **Bakker** (CPN): Het interessantste van die notitie is nu juist, dat zij sterk de indruk wekt dat er helemaal geen druk van het bedrijfsleven nodig was omdat de opstellers ervan volstrekt op het standpunt van het bedrijfsleven stonden.

Minister **Van der Klaauw**: Die notitie is een interne notitie, die ik hier niet behoef te bespreken.

De heer **Bakker** (CPN): Nu ziet u eens hoe dat gaat, intern!

Minister **Van der Klaauw**: Ik kan wel zien dat de heer Bakker geen regeringservaring heeft want notities, die van verschillende bureaus komen, zijn vaak pleidooien voor eigen standpunten. Het is de verantwoordelijkheid van de Minister om ten slotte een beleid te formuleren. Uit de brief van de heer Van Aardenne blijkt duidelijk dat hij afstand neemt van deze notitie.

De heer **Bakker** (CPN): Het wordt met de minuut interessanter nu u zegt, dat die notitie een pleidooi is voor eigen standpunt, terwijl ik zoëven zei dat die notitie volstrekt identiek is aan het standpunt van de ondernemerswereld.

Minister **Van der Klaauw**: Dat kan nu eenmaal samenvallen.

De heer **Nijhof** (DS'70): Ik meen uit de brief van de Minister van Economische Zaken begrepen te hebben dat hij de kwantitatieve gegevens van de notitie juist acht. Wil de Minister nog een antwoord geven op mijn vraag of onder de informatie, waarover Economische Zaken beschikt, ook begrepen moet worden de mate waarin de baten van de export de Nederlandse staat ten goede komen? Ik heb verwezen naar publikaties waaruit zou blijken dat dit niet het geval is. Als de Minister hierop thans geen antwoord kan geven, is hij dan bereid deze vraag alsnog aan zijn collega van Economische Zaken voor te leggen en de Kamer schriftelijk van het antwoord op de hoogte te stellen?

Minister **Van der Klaauw**: Het lijkt mij verstandig, dat de heer Nijhof zich met dit soort vragen rechtstreeks tot mijn collega van Economische Zaken richt. Daartoe heeft hij de mogelijkheid; ik kan zijn vraag in ieder geval nu niet beantwoorden.

De heer **Nijhof** (DS'70): Ik wil er nog even op wijzen dat het punt van de commerciële betrekkingen tussen Nederland en de Arabische wereld door de verschillende fracties expliciet aan de orde is gesteld. Daarom meen ik dat de Minister hierop moet ingaan. Uiteindelijk is de Regering één.

Minister **Van der Klaauw**: Ik meen, dat ik reeds op die vraag heb geantwoord. Wat betreft de relevante factoren heb ik gewezen op de politieke en diplomatieke factoren. Daarnaast heb ik ook gewezen op de commerciële factoren, maar ik heb gezegd dat ik niet kon be-

oordelen of en in hoeverre ze een rol zouden gaan spelen. Op grond van alle mogelijke inlichtingen – onder andere van de heer Thorn – moest ik echter wel tot de conclusie komen dat wij deze zaak zeer serieus moesten nemen. De Regering zou in haar verantwoordelijkheid te kort zijn geschoten als zij dat element niet had betrokken bij haar overwegingen.

Mijnheer de Voorzitter! Een zelfde Arabisch offensief vond plaats in de Veiligheidsraad. Er is hier terecht op gewezen dat gezien deze actie in de Veiligheidsraad het helemaal niet nodig was ultimata te stellen aan Nederland en een aantal Latino-landen. Zoiets ondermijnt de structuur van internationale besluitvorming zoals wij die op basis van het handvest van de Verenigde Naties kennen. In New York heeft de Nederlandse missie natuurlijk voortdurend contact gehouden met de leden van de Veiligheidsraad. Nogmaals, wij hebben niet driftig gelobbyd in Washington.

De discussie in de Veiligheidsraad ging om de vraag of het een scherpe resolutie of een veroordelende resolutie moest zijn. Bovendien ging het om de vraag of er sancties tegen Israël in moesten komen. Het was ook in het belang van het Westen dat getracht moest worden die sancties eruit te houden. Als die sancties er wel in hadden gestaan, was er een veto uitgesproken en zou er sprake zijn geweest van een verdere escalatie omdat dan ook de positie van de Verenigde Staten in het geding zou zijn gekomen.

Tegen die achtergrond was het van belang dat er een 'gematigde' resolutie uit kwam. De kwestie van de ambassades speelde daarbij totaal geen rol. Dat was een zuiver Nederlands probleem. Het was geen probleem voor onze Westelijke bondgenoten, die alle hun ambassades in Tel Aviv hebben. Voor hen zou het alleen een hinderlijke zaak zijn. Wij hebben alleen de besluitvorming over het al dan niet verplaatsen van de ambassades uitgesteld tot na de beslissing van de Veiligheidsraad. Als wij eerder hadden beslist, had dit mogelijk een verscherping van de resolutie tot gevolg gehad.

De heer **Van der Stoep** (PvdA): U hebt niet geantwoord op mijn vraag op het punt van het lobbyen. U hebt geantwoord wat betreft de fase van een nog zwaardere resolutie, inclusief sancties. Dat is mij duidelijk en daar kom ik ook niet op terug. In een tweede fase begon zich de mogelijkheid van een consensus af te tekenen over een wat min-

Van der Klaauw

der ver gaande resolutie, die geen sancties zou omvatten, maar wel de oproep tot het verplaatsen van ambassades. Het gaat mij om de tweede fase en de Nederlandse opstelling ten opzichte van de Amerikanen in de Veiligheidsraad in die tweede fase. Is bij die gelegenheid van Nederlandse zijde aangedrongen – is er gelobbyd of niet – op een Amerikaanse onthouding, terwijl van Israëlsche zijde in diezelfde fase driftig werd gelobbyd voor een Amerikaans veto?

Minister Van der Klaauw: Neen, er is geen lobby geweest om een Amerikaanse onthouding te bewerkstelligen. De Amerikaanse regering heeft op het laatste moment pas beslist tot onthouding. Ik heb mij alleen gesteld achter pogingen om te proberen de sancties er uit te houden.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Heeft de Regering de mening van de Amerikaanse regering gevraagd over een eventuele verplaatsing van de ambassade, omdat men geconfronteerd werd met de resolutie en zo ja, wat was het antwoord van de Amerikaanse regering daarop?

Minister Van der Klaauw: De Amerikaanse regering was volledig 'non-committal' ter zake. Dit was een probleem dat Nederland zelf moest oplossen. Het was geen probleem voor de andere Westelijke landen die daar geen ambassades hebben en het probleem dan ook niet kennen.

De heer **Nijhof** (DS'70): Is in het overleg over de tekst van de resolutie van de Veiligheidsraad aan de orde geweest of het politiek relevant was om te verwijzen naar resolutie 242, zoals meestal gebeurt bij resoluties over het Midden-Oosten-vraagstuk?

Minister Van der Klaauw: Bij mijn weten is dit niet het geval geweest. Ik kan mij niet herinneren, gehoord te hebben dat dit in de tekstvorming een rol heeft gespeeld. Resolutie 242 blijft natuurlijk wel volledig overeind staan.

De heer **Nijhof** (DS'70): Ik begrijp hieruit dat er dan ook niet uit geconcludeerd kan worden dat het niet politiek relevant is dat deze resolutie niet wordt vermeld?

Minister Van der Klaauw: Neen, dat lijkt mij niet.

De heer **Verbrugh** (GPV): De Minister zei net dat de houding van Amerika 'non-committal' was. Ik heb hier een artikel in de NRC – dat is uiteraard informatie uit de tweede hand – waarin

ik lees dat de heer Muskie van de oproep tot ambassadeverplaatsing heeft gezegd dat die geen oplossing biedt en een afkeuringswaardige poging is om andere landen een dictaat op te leggen. Dat is toch iets meer dan 'non-committal'.

Minister Van der Klaauw: Dat was een stemverklaring na afloop.

Mijnheer de Voorzitter! In de afgelopen twee maanden bestond er natuurlijk zorg om de ambassade. Er zijn pogingen gedaan om door overleg in redelijkheid duidelijk te maken, wat ervan de betekenis was, dat de ambassade in Jeruzalem was en dat dit geen verband hield met Oost-Jeruzalem en met het Midden-Oostenbeleid. Er trad een escalatie op door het besluit van de Knesseth en door de daarop volgende samenkomst van de president van Irak en de koning van Saoedi-Arabië, een zeer opmerkelijk feit. Daarna kwam de druk op Nederland, gevolgd door de resolutie van de Veiligheidsraad. Dat waren de elementen bij de besluitvorming.

Men kan bij de besluitvorming natuurlijk zeggen, dat alleen de resolutie van de Veiligheidsraad telt. Dat hebben wij ook overwogen. Nederland conformeert zich aan resoluties van de Veiligheidsraad; dat is traditie. Ik ben het ermee eens, dat het hierbij wel om een zelfstandig Nederlands besluit gaat – dat heb ik bij de besluitvorming ook duidelijk gezegd – en niet om een automatisme. Het is echter wel traditie, die wij volgen. Op zich zelf – zo is het ook wel gesteld in de media – een gemakkelijke uitweg voor de Nederlandse Regering, maar volslagen oneerlijk.

Ik heb het hoofdartikel in de NRC van gisteren ook gelezen. Diplomatie is niet meer wat er vroeger van werd gezegd: een diplomaat is iemand die liegt in dienst van zijn land. Diplomatie is eerlijkheid. Als je niet eerlijk bent, dan ben je geen vertrouwenwekkende partner meer in een dialoog. Eerlijkheid dus, met name ook tegenover Israël. Langdurig heb ik hierover ook overleg gepleegd met Israël, omdat het voor de toekomst van de betrekkingen tussen Israël en Nederland, die mij dierbaar zijn, essentieel is dat wij als eerlijke vrienden tegenover elkaar staan. Daarom hebben wij ook de andere elementen, waarvan iedereen het bestaan kent, bij de besluitvorming betrokken: het politieke isolement waarin Nederland zou geraken, de commerciële gevolgen enz. Het zijn alle elementen die een regering, die zich haar

verantwoordelijkheid bewust is, in haar overweging moet betrekken. Men weet dat en men kan daarin dus eerlijk zijn.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Op zich zelf zou ik het pleidooi voor eerlijkheid, ook in internationale betrekkingen, zeker niet willen bestrijden. Mij is echter niet duidelijk, waarom de Minister dit in relatie brengt tot de resolutie van de Veiligheidsraad, ook krachtens de regeringsverklaring een belangrijk onderdeel van de motieven van de Nederlandse Regering. Met alle gebreken, die de besluitvorming in de Veiligheidsraad aankleven, is de raad toch nog altijd het enige orgaan op het gebied van vrede en veiligheid, dat we hebben. Alleen al om die reden moet een uitspraak, ook een aanbeveling, van dit orgaan een beslissende rol spelen, gelet dus op de signaalwerking die van het niet-uitvoeren zou uitgaan.

Minister Van der Klaauw: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan naar de regeringsverklaring verwijzen. Dat staat er duidelijk in. Het besluit van de Veiligheidsraad en het constante beleid van Nederland ter zake is het eerste punt van belang voor de besluitvorming.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): De Minister zegt, dat er ook andere elementen zijn. Ja, iedereen weet dat er ook druk is uitgeoefend. Het gaat erom, of men die druk toelaatbaar verklaart, of men aanvaardt, dat die druk wordt opgenomen als wezenlijke factor in het besluitvormingsproces, waarmee een zeer gevaarlijk precedent zou worden geschapen voor het wijken voor toekomstige druk.

Minister Van der Klaauw: Ik heb bij het noemen van alle relevante factoren ook gesproken over het diplomatieke isolement waarin Nederland dreigde te komen, met alle gevolgen van dien, naast de kwesties op economisch terrein, die de Regering bij haar besluitvorming in overweging moest nemen. Juist met het oog op de relatie met Israël hebben wij deze besluitvorming zo geformuleerd. Ik ben verheugd, voor zover men bij dit droevige debat verheugd kan zijn, dat de Israëlsche regering in dezelfde geest heeft gereageerd.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Mag ik de leden eraan herinneren dat er nog een tweede termijn komt?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik heb nog één vraag. De Minister zegt dat hij de Israëlsche regering in alle eerlijkheid

Van der Klaauw

de situatie uiteen heeft gezet. Ik ben erg benauwd dat nu een reactie van Israëliëse zijde komt dat uitsluitend op grond van oliedruk, chantage, Nederland is gewicht, terwijl er op zich een heel valabele argumentatie is, dat de overweldigende meerderheid van de internationale samenleving deze daad van Israël veroordeelt. Dat zou op zich zelf een doorslaggevende factor zijn geweest voor het Nederlands beleid. Het was niet een oneerlijk beleid geweest. Het was een beleid geweest dat een duidelijke eigen identiteit had gekenmerkt.

Minister Van der Klaauw: Wat dit betreft ben ik het niet eens met de heer Brinkhorst.

De heer Brinkhorst (D'66): Is de Minister het daarmee niet eens?

Minister Van der Klaauw: Uit mijn betoog is toch duidelijk waarom deze verklaring naar mijn mening zo moest zijn en welke de overwegingen daarbij zijn geweest.

Ik kom ten slotte bij de beide moties. Ik wijs natuurlijk aanvaarding van de motie-Van der Stoel en Brinkhorst af. Er zijn vele factoren geweest. Ik wens niet deze ene op die manier eruit te halen. Uit mijn betoog zal het de heren Van Rossum, Verbrugh en Nijhof duidelijk zijn, na alles wat ondernomen is in Jeruzalem, dat een opschorting van de besluitvorming niet mogelijk is.

De heer Van der Stoel (PvdA): Gaat de Minister nog in op de Euro-Arabische dialoog en de opmerkingen van de heer Bolkestein ter zake?

Minister Van der Klaauw: Dit hele debat speelt zich natuurlijk af tegen de achtergrond van de verklaring van Venetië, de rondreis van de heer Thorn, de besluitvorming die daaruit zal moeten voortkomen, ook over de relaties en gesprekken met de Israëliëse en de Arabische zijde. Aan die besluitvorming zal de Nederlandse Regering vanzelfsprekend meewerken.

De Voorzitter: Ik stel voor, de spreek-tijd in tweede termijn te bepalen op een derde van de spreek-tijd in eerste termijn.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: De heer Waltmans heeft gevraagd of hij als eerste het woord mag voeren, omdat hij gepre-sseerd is. Ik stel voor, aan dat verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer Waltmans (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank u. Door familie-om-standigheden moet ik dadelijk naar een ziekenhuis. Daarom heb ik ge-vraagd als eerste het woord te mogen voeren in tweede termijn.

Moet ik de resolutie van de Veiligheidsraad met betrekking tot diploma-tieke missies in Jeruzalem zo uitleg-gen, dat daaronder begrepen zijn am-bassades, gezantschappen, consula-ten-generaal, consulaten en vice-con-sulaten?

□

De heer Van der Stoel (PvdA): Mijn-heer de Voorzitter! De Minister heeft een uitvoerig overzicht gegeven van hetgeen hij heeft gedaan of heeft na-gelaten in de afgelopen weken. Het voegt naar mijn indruk geen wezenlijk element toe aan hetgeen hij reeds heeft medegedeeld in de vaste Com-missie voor Buitenlandse Zaken. Het weerlegt ook niet de kritiek die vanuit deze Kamer is opgeklonken tegen dit beleid.

Ik wil graag nog even ingaan op een enkel element in het betoog van de Mi-nister. Dan behandel ik eerst een paar punten die spelen in de zijlijn van dit debat.

Ik kom allereerst terug op de notitie van het departement van Economi-sche Zaken. Dat was blijkbaar een ambtelijke notitie en zij kon blijkbaar niet het stempel van goedkeuring van de Minister van Economische Zaken dragen. Graag verneem ik van de Mi-nister wat de gang van zaken was. Hij kan natuurlijk zeggen dat ik dat moet vragen aan zijn collega van Economi-sche Zaken, maar er is toch een ver-band tussen hetgeen deze Minister heeft ondernomen en wat vanuit het departement van Economische Zaken is gekomen. De notitie is namelijk ge-vraagd tijdens het overleg van de ka-mercommissie van 20 augustus. De notitie is toen door de Minister toege-zegd. Hij zou overleg openen met zijn collega van Economische Zaken. Had het niet voor de hand gelegen dat dit een notitie was onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid van beide minis-ters? Het is dan des te verrassender dat het blijkbaar op dit moment in Den Haag mogelijk is dat er zo maar – niet gezien door een van beide bewindslieden – een ambtelijke notitie in de post-vakjes van de kamerleden ligt. Hier-over heb ik graag nog wat ophelde-ring.

Ten aanzien van de kwestie van de Euro-Arabische dialoog heb ik de heer

Bolkestein zo begrepen dat er ten minste een soort quarantaineperiode noodzakelijk is vóórdat een Euro-Ara-bische dialoog kan worden voortgezet. Ik heb daarentegen de Minister van Buitenlandse Zaken in een andere toonzetting gehoord. Ik heb niet van hem begrepen – als ik het fout zeg, hoop ik dat hij mij corrigeert – dat hij het noodzakelijk acht dat eerst een be-paalde opheldering wordt gegeven door Arabische ambassadeurs alvo-rens Nederland kan deelnemen aan de Euro-Arabische dialoog. Ik ben er nieuwsgierig naar, of de heer Bolke-stein in zijn opvatting persisteert.

Ik kom tot de kwestie van het beleid en de motivering van de beleidsbeslis-sing tot verplaatsing van de ambassa-de. Ik heb namens de overgrote meer-derheid van mijn fractie al gezegd dat wij van mening waren dat – zeker na het besluit van de Veiligheidsraad – er de noodzaak was tot verplaatsing van de ambassade. Ik zeg er echter tegelij-kertijd bij dat een andere afweging in mijn fractie had plaatsgevonden als het besluit van de Veiligheidsraad er niet had gelegen. Ik zeg dat niet met de bedoeling, de resolutie van de Veiligheidsraad als een vijfgeblad te hante-ren, maar wel in de overtuiging dat wat in New York werd besloten, een weerspiegeling is van wat zich te-gen de achtergrond van de machtsver-houdingen in de wereld, van botsende opinies en een proces van wederzijdse beïnvloeding als consensus aftekent.

Nederland gaat dan ook een gevaar-lijke weg op wanneer het zou zeggen dat het die afweging niet aanstaat en dat het die resolutie dit keer niet uit-voert. Als Nederland die weg opgaat, dan draagt het niet meer bij tot de in-ternationale rechtsorde en tot een sta-bilisatie van de wereldverhoudingen. Integendeel, hoezeer bepaalde ele-menten van besluitvorming ons soms kunnen hinderen of pijn kunnen doen, als wij de richtsnoeren van het hoog-ste orgaan op het gebied van vrede en veiligheid niet volgen – hoe gebrekkig het wellicht ook werkt – dan zijn wij nergens meer en dan slaat de interna-tionale anarchie toe. Dat is de reden waarom de beslissing van de Veiligheidsraad van zo wezenlijk belang is. Het is dus niet omdat wij die beslissin-gen altijd de hoogste mate van wijs-heid vinden, maar wel omdat het rampzalig is als landen zich aanwen-nen om de besluitvorming – die dus ook betekent dat geen van de grote landen van het vetorecht gebruik maakt – in de wind te slaan.

Ten slotte kom ik tot de vraag of het beleid een eerlijk beleid is geweest. De

Van der Stoel

Regering heeft heel eerlijk gezegd dat de Arabische druk een element in de besluitvorming is geweest. Gezien de toonzetting van het verhaal van de Minister van Buitenlandse Zaken was het naar mijn mening een wezenlijk element. Op dit punt verschil ik dus met de Minister van mening; hij liet er in zijn reactie geen twijfel over bestaan dat dit een wezenlijk element was. Is een dergelijke aanpak niet juist een aanpak die het gevaar oproept van verdere pressie? Daarop doelde de Minister zelf al in zijn beantwoording van vragen op 20 augustus.

Het verbaast mij dat hij dit nu blijkbaar over het hoofd ziet en dat hij niet inziet dat Nederland zich op deze wijze misschien eerder chantabel maakt, door dit element in de besluitvorming op te nemen...

De heer **Nijhof** (DS'70): Zou het internationaal-politiek geloofwaardig zijn geweest als men dit aspect volledig had ontkend? Ik laat even de mate in het midden; ik meen dat het bijzonder naïef zou overkomen, te doen alsof dit aspect in de besluitvorming geen rol had gespeeld.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik meen dat de heer Nijhof het wezenlijke element in mijn redenering ontgaat. Ik ontken geen moment dat die druk bestaat, dat die factor er ligt. Het gaat er echter om dat men die factor toelaatbaar maakt in de besluitvorming en dat men op die manier de weg opent naar verdere pressie in deze vorm. Dat is het wat de integriteit van het Nederlandse buitenlands beleid dreigt aan te tasten.

□

De heer **Nijhof** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog even aansluiten op het laatste dat de heer Van der Stoel heeft gezegd. Ik meen dat hij hierbij het formele laat prevaleren boven het feitelijke en dat dit aspect nu juist bij de politiek ingevoerde toeschouwer als naïef en niet geloofwaardig overkomt. Ik meen dat het aspect van de economische druk en de commerciële belangen terecht in dit debat een rol heeft gespeeld, omdat dit natuurlijk aanwezig is. Het heeft ook bij andere debatten een rol gespeeld omdat economische macht en economische druk vaak worden vertaald in politieke macht en politieke druk. Het maakt wel – dit is misschien een nogal cynische kanttekening – een substantieel verschil of het gaat om een bedrag van f 1,6 mln., dat in eerdere debatten in deze Kamer wel eens een rol

heeft gespeeld, dan wel om f 4 mld., respectievelijk f 12 mld. Het is jammer dat de Minister van Economische Zaken op dit moment niet aanwezig is, omdat het daardoor niet zinvol is, al te uitvoerig op dit punt in te gaan. Ik meen wel – en ik neem aan dat de Minister van Buitenlandse Zaken dit onderschrijft – dat het van belang is dat Nederland poogt, na te gaan op welke wijze onze economische belangen, bij voorbeeld in de Arabische landen, minder kwetsbaar kunnen worden gemaakt omdat het te verwachten valt dat soortgelijke problemen nog wel eens op ons bord zullen worden gelegd.

Uit de beschouwing van de Minister heb ik iets meer begrip gekregen voor de overwegingen die hebben geleid tot het beleid zoals dat uiteindelijk in de regeringsverklaring is neergelegd, zij het dat de presentatie van dat besluit en de mate waarin de verschillende aspecten ten opzichte van elkaar zijn afgewogen – waarbij ik met name denk aan de prominente positie die het economische aspect daarin heeft gekregen – voor mij het besluit als zodanig, gegeven die overwegingen, op dit moment nog steeds niet aanvaardbaar maken.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie behoort niet tot de door de Minister genoemde 'vrijwel iedereen' uit deze Kamer die het besluit juist achtte en alleen over de wijze van besluitvorming verschillend denkt. Het besluit is op zijn minst te vroeg genomen en mogelijk ook blijvend onjuist. De Minister heeft de mening niet ontzenuwd dat zijn beleid de ultra's meer in de kaart speelt dan de gematigden, om wie het ons juist zou moeten gaan.

Ik heb het antwoord van de Minister gemist op mijn vraag of de Arabische eis niet inhoudt dat ook geheel westelijk Jeruzalem volgens hen niet tot Israël behoort. Betekent het buigen voor de Arabische eis, de ambassade terug te trekken dan ook niet dat Nederland dat standpunt respectabel en aanvaardbaar acht, dus dat wij het daarmee eigenlijk wel eens zijn?

Verder heeft de Minister niet uit alle macht geprobeerd, alle extremisme, ook van Israëlsche zijde, tegen te gaan. Wat antwoordde de Minister aan minister Shamir toen deze zei dat geen Israëli zich tegen een wet over de ondeelbaarheid van Jeruzalem als hoofdstad kon keren? Dat was mijns inziens het moment waarop niet alleen formeel moest worden gezegd dat zo'n

wet een eenzijdige verklaring zou zijn, maar ook materieel dat Jeruzalem wel deelbaar is, dat sinds de dagen van Salomo en van Herodes de Grote wel het één en ander is gebeurd, dat door de VN nooit ongedaan is gemaakt. De Minister had kunnen zeggen dat Israël hiermee een daad stelt die op lange termijn hoogst gevaarlijk kan zijn, niet alleen voor de vrede, maar ook voor het voortbestaan van Israël zelf. Ultra's hebben een natie nooit kunnen redden. Israël heeft het politieke dieptepunt van zijn bestaan gekend, toen het in de eerste eeuw na Christus werd geleid door zijn Zeloten, die een ultranationalistisch standpunt hebben verkondigd. Dat heeft eeuwenlang ellende over Israël gebracht!

Heeft de Minister iets gezegd op dat punt? Er is toch wel enige wijsheid beschikbaar die hij juist tegenover het *extreme standpunt kan aanvoeren?*

Tot slot wijs ik erop dat in de pers sprake is geweest van omzetting van de ambassade in een consulaat-generaal. In de pers stond ook dat het nog viel te bezien of dat consulaat vanuit Tel Aviv of vanuit Amman zou worden geleid. Zou de Minister de gematigden niet het beste steunen – als er dan per se sprake van omzetting in een consulaat moet zijn – door er zorg voor te dragen dat er dan twee consulaten komen: één in West- en één in Oost-Jeruzalem? Dan is het iedereen duidelijk waar Nederland staat.

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Dank aan de Minister voor de gegeven beschouwingen. Wat betreft de historische beschouwingen merk ik op, dat ik mij daar wel in kan vinden. Het spijt mij dat hij op de meer principiële kant – die ik toch ook heb aangevoerd – helemaal niet is ingegaan. Ook spijt het mij dat hij eigenlijk wel achterom heeft gekeken, maar weinig in de toekomst. Dit is een besluit waarmee we toegeven aan druk en waarvan ik vrees dat het als zwakte zal worden uitgelegd. Ik heb het in eerste termijn zeer duidelijk gezegd en anderen hebben dit ook gezegd, zoals de heer Bolkestein: Wat is het vervolg? Er is hierbij sprake van een doel; het gaat niet alleen om het zo maar verplaatsen van een ambassade. Ik zou het zeer op prijs stellen, als de Minister in tweede termijn op dat punt – wat ons in de toekomst te wachten staat – nog even wil ingaan.

Ten aanzien van de motie gebruikt de Minister weinig woorden: hij wijst deze alleen af. Ik zou er toch voor willen pleiten om dit ook wat te onder-

Van Rossum

bouwen, want er is heel duidelijk sprake van een verschil. Er is een druk van Arabische zijde die – als ik het goed heb gelezen – min of meer ultimatief is: op 7 september moest die ambassade zijn verplaatst. Er is een besluit van de Veiligheidsraad, waarvan punt 6 een verzoek aan de secretaris-generaal bevat rapport uit te brengen over het resultaat op 15 november. Daar zitten méér dan twee maanden tussen!

Ten einde nu duidelijk tot uitdrukking te brengen dat we niet aan ultimatums 'doen', zou er alleen daarom al reden zijn om het besluit niet uit te voeren vóór 7 september, maar heel duidelijk op een later tijdstip. Dan geven we tenminste duidelijk een antwoord dat wij van die ultimatums niet zijn gediend; daarmee hebben we dan een daad gesteld. In technische zin zal het ook wel moeilijk zijn het besluit vóór 7 september uit te voeren: er moet een gebouw gekocht of gehuurd worden, er moet een verhuizing plaatsvinden, enz.

Ook politiek gezien kan er echter nogal wat veranderen. De Minister zegt: de druk van Nederlandse zijde op Israël heeft weinig invloed gehad; er is geen spectaculaire daad gesteld. De Minister heeft dit allemaal duidelijk uiteengezet. Maar het zou wel eens kunnen zijn dat Israël wél onder internationale druk zijn politiek zou wijzigen. Alleen het besluit van de Veiligheidsraad al is een internationale druk; het bezoek van het staatshoofd van Irak aan Soedi-Arabië is een druk; de uitbreiding van de Arabische landen tot de islamitische landen is een druk. Er is dus duidelijk internationaal wat aan de hand. Als daar een beweging in zou komen, zou dat ook nog wel eens van invloed kunnen zijn op de uitvoering van het ook naar de mening van Jeruzalems burgemeester ontijdige besluit zoals het nu genomen is.

□

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft in een uitvoerig betoog aangegeven waarom hij pas kort geleden tot de conclusie moest komen, dat de Nederlandse positie een onhoudbare was. Ik ben hem uiteraard erkentelijk voor het uitvoerige antwoord. Het kernpunt waar het om gaat en als gevolg waarvan het beleid moest scheeflopen, zou ik als volgt willen schetsen. De Minister kent de Veiligheidsraadsresolutie van 30 juni jl. Hij had kennis genomen van het feit dat de Amerikanen 'non-committal' waren en wij ons temidden van de

Europeanen in een aparte positie bevinden' Hij wist dat wij het enige West-europese land waren dat daar een ambassade had. Hij wist voorts dat wij geen invloed hadden op het Israëli-sche beleid. Naar ik aanneem, is hem dat niet alleen duidelijk geworden na 30 juli. Dat moet hem in de periode van zijn kortstondige ministeriële loopbaan toch al langer duidelijk zijn geweest. Een andere factor is begrip voor de islamitische positie met betrekking tot Jeruzalem. Niettemin heeft de Minister van het eerste ogenblik af als kernpunt van zijn beleid genomen, dat wat er ook zou gebeuren de Nederlandse ambassade in Jeruzalem zou blijven.

Ik zeg niet dat de Minister spoedig publiekelijk had moeten verklaren dat de Nederlandse ambassade daar zou verdwijnen. Het minste wat hij had kunnen doen, was in het interne overleg met Israël aan te geven dat er omstandigheden zouden kunnen zijn, waaronder het Israëli-sche beleid gevolgen zou moeten hebben voor de Nederlandse positie. Het lijkt mij dat daar de kern zit van het probleem met betrekking tot het gevoerde beleid. Daardoor kwam hij geleidelijk aan tussen hamer en aambeeld terecht en daardoor moest op een goed ogenblik het element van economische druk en dergelijke naar voren komen. De Minister is daar heel openhartig in geweest. Ik verwijt hem ook geenszins een gebrek aan eerlijkheid. Integendeel, hij is een toonbeeld van eerlijkheid, maar intenties op zich zelf zijn niet voldoende voor een goed beleid. De kritiek van mijn fractie is, dat er een tekort aan inzicht is geweest in een vroegtijdig stadium. De resolutie van de Veiligheidsraad van 30 juni had al een roodgloeiend signaal moeten zijn geweest.

In eerste termijn heb ik gezegd dat het Nederlandse beleid met betrekking tot Israël natuurlijk in die zin ongewijzigd is, dat wij onze traditonele relaties en vriendschapsverhoudingen moeten handhaven. Ik denk echter dat er in de toekomst een wat realistischer verhouding zal zijn, gebaseerd op het feit dat er in het huidige klimaat een non-existente invloed van Nederland op het Israëli-sche beleid is, terwijl er omgekeerd een wat grotere zelfstandigheid met betrekking tot de inschatting van de eigen positie van Nederland zal zijn. Aan de andere kant is er de noodzaak van een voortdurende dialoog met zowel Israël als de Arabische wereld. Daar ben ik de Minister erkentelijk voor. Gedane zaken nemen geen keer.

Hij vindt voor de toekomst voortzetting van de Euro-Arabische dialoog belangrijk. Wat dat betreft, zouden wij in de toekomst weer een gezamenlijke lijn kunnen volgen, anders dan de heer Bolkestein heeft bepleit, want hij heeft een tijdelijke opschorting voorgesteld.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik zou de heer Brinkhorst graag een vraag willen stellen over de motie, die hij mede ondertekend heeft. In eerste termijn heeft hij gezegd dat druk en tegendruk behoren tot de essentie van de buitenlandse politiek. Ik ben het daarin gaarne met hem eens. Als dat zo is, waarom zou de Regering die factor dan niet bij haar besluitvorming mogen meewegen? Waarom betreurt de heer Brinkhorst het dan dat deze pressie 'een' – niet 'de' – wezenlijke factor bij die besluitvorming is geweest?

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Van der Stoel is daar al eerder op ingegaan. Het zit 'm erin, dat duidelijk is aangegeven dat men is gezwicht voor economische druk, terwijl voldoende argumenten voorhanden waren – ik heb dat in een interruptiedebat met de Minister een paar keer aangegeven – om op een volstrekt eerlijke en geloofwaardige wijze duidelijk te maken, dat een beleid mogelijk was dat zou leiden tot het vertrek van die ambassade. Daarvoor is het expliciet vermelden van het wijken voor economische druk niet noodzakelijk. Integendeel, dat is nu juist het element dat de verkeerde illusies en de verkeerde associaties opwekt. En dat is het beleid dat ertoe leidt – de heer Bolkestein heeft er zelf op gewezen – dat in de toekomst Nederland als zwakste schakel, ook van de EEG, verder kwetsbaar wordt.

Ik betreurt het dan ook zeer dat de Minister deze motie niet tot de zijne wil maken. Van hem kan men dat ook niet verwachten, maar ik hoop in ieder geval dat de heer Bolkestein en zijn fractie zich wel achter die motie scharen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Indien de Minister in deze affaire in één opzicht heeft uitgeblonken, dan is het wel door eerlijkheid, wellicht te veel, maar in ieder geval eerlijkheid.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Neen, mijnheer Bolkestein! Eerlijkheid of geen eerlijkheid, maar niet te veel eerlijkheid! Wat bedoelt u daar nu mee?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik kan niet zeggen dat deze motie uitblinkt door eerlijkheid.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Kan de heer Bolkestein dit laatste toelichten?

Brinkhorst

Hij heeft natuurlijk het volste recht een dergelijke uitspraak te doen, maar hij gebruikt een nogal zwaar woord!

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik heb gezegd – en de heer Brinkhorst met instemming aangehaald – dat druk en tegendruk behoren tot de essentie van de buitenlandse politiek. Men vergeet dat nog wel eens in Nederland. Ik kan daarom de Minister bepaald niet verwijten dat hij deze pressie als een factor bij zijn besluitvorming laat meewegen. Dit te betreuren, zou ik niet eerlijk vinden.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Het wordt een dialoog van de doven. Ik merk overigens op dat de heer Bolkestein de conclusie, dat Nederland door de knieën is gegaan voor de economische druk van de Islamitische landen, zonder enige restrictie in een interview heeft onderschreven.

Ik herhaal het nog eens: waar het in wezen om gaat, is dat door de wijze en de motivering van de besluitvorming Nederland zich meer chantabel heeft gemaakt. Daartegen maak ik bezwaar en daarop is de motie geënt.

□

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In het mondelinge overleg heeft een lid van de CDA-fractie de Minister gevraagd een analyse te geven van de in het geding zijnde Nederlandse belangen. Wij hebben daarop een brief van het Ministerie van Economische Zaken gekregen, waarover wij nu echter niet kunnen spreken omdat de brief is teruggetrokken.

Toch wil ik er nadruk op leggen dat die analyse buitengewoon nodig is. Ik wil de Regering daarom vragen om de kennelijke afhankelijkheid van Nederland te kwantificeren en dringend te bezien hoe zij deze afhankelijkheid kan verminderen.

In hetzelfde mondelinge overleg heeft de Minister de mogelijkheid opengelaten, dat Nederland een Consulaat-Generaal in Jeruzalem behoudt. Ik geef toe dat men daar geen grote politieke betekenis aan kan hechten, maar ik wil de Minister toch vragen hoe hij daar op dit ogenblik tegenaan kijkt en of dit een reële mogelijkheid vormt.

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Voor de begripsverduidelijking wil ik de heer Bolkestein vragen of hij uitgaat van de gedachte van een Consulaat-Generaal voor geheel Jeruzalem dan wel alleen voor West-Jeruzalem.

De heer **Bolkestein** (VVD): Zoals de heer Gauthérie van Weezel weet is aan een Consulaat-Generaal een exequatur verbonden, waarin nauwkeurig het gebied staat omschreven dat het Consulaat-Generaal bestrijkt. Het lijkt mij dat het gebied in eerste instantie alleen West-Jeruzalem moet omvatten.

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Daarmee zou Nederland de enige zijn die in een zodanige situatie verkeert. De Verenigde Staten van Amerika en Engeland hebben allebei een onafhankelijke Consul-Generaal, die om Tel Aviv heen, rechtstreeks aan de regering rapporteert. De heer Bolkestein wil dus een andere constructie.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik wil op dit ogenblik helemaal niets. Ik wil alleen van de Minister horen hoe hij er op dit ogenblik tegenover staat, omdat hij deze mogelijkheid in het mondelinge overleg heeft genoemd.

Essentieel in dit geheel zijn naar mijn mening geweest de gedachtenwisseling met de heer Kitani, een Iraaks diplomaat, in Genève, en die in Den Haag met de ambassadeur van Irak. Irak heeft nl. de andere Arabische landen de loef afgestoken. Het verzoek van de Minister aan de Iraakse regering om de ultimata terug te trekken, is door die regering geweigerd. Dit is toch een feit van zeer groot gewicht, dat duidelijk aangeeft welke kant de zaak opgaat.

Ik heb in het betoog van de Minister een uiteenzetting gemist van de wijze waarop hij de Europese partners heeft benaderd. Heeft hij ook steun gezocht bij de partners, toen hij met de weigering van de regering van Irak werd geconfronteerd?

Ik herhaal dat mijn fractie, alle overwegingen in aanmerking genomen, zich bij deze oplossing neerlegt, zij het met zeer grote tegenzin. Het is al bij al verheugend dat men in Israël een zekere lankmoedigheid heeft getoond. Wij hopen zeer dat Nederland in staat zal zijn enige invloed in Israël te herwinnen. De Minister heeft gezegd dat die invloed op dit ogenblik nihil is. De heer Brinkhorst heeft mij gevraagd wat die invloed in het verleden was. Ik ben niet in staat duidelijke resultaten aan te wijzen. Echter, zo laag als die invloed op dit ogenblik is, zal zij in het verleden toch niet zijn geweest. Ik hoop dat de Minister zijn best zal doen iets van die invloed te herwinnen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Bedoelt de heer Bolkestein met dat 'zo laag als die invloed op dit ogenblik is' deze fase, of de afgelopen kabinetsperiode?

De heer **Bolkestein** (VVD): Het lijkt mij dat die invloed steeds minder is geworden. Minder dan nihil kan natuurlijk niet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Door wie komt dat?

De heer **Bolkestein** (VVD): Het lijkt mij dat het komt door de algehele polarisatie van het probleem in het Midden Oosten gedurende de laatste jaren.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het gaat nu speciaal om de Nederlandse invloed op Israël.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik denk niet dat men deze of de vorige Nederlandse regering kan verwijten dat zij kansen heeft laten liggen of heeft verspeeld om haar invloed in Jeruzalem te behouden.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Daarover zijn wij het met elkaar eens. Dat Midden-Oostenbeleid is in Nederland nooit een gepolariseerd beleid geweest, gelukkig niet. Dit betekent dat het ook naar de mening van de heer Bolkestein komt door een verharding van het Israëlische beleid? Israël is steeds minder toegankelijk voor kritiek, ook van de kant van goede vrienden.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik ontken niet dat het Israëlische beleid verhard is. Aan de andere kant herinner ik de heer Brinkhorst eraan dat de Arabische staten na de oorlog van 1967 zijn begonnen met de drie nee's in Khar-toem. Men kan de Arabische staten – ik zwijg nu maar van de PLO – een verabsoluterend en verstard standpunt niet ontzeggen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het gaat helemaal niet om het vergoelijken of omhelzen van Arabische standpunten, dat heeft de heer Bolkestein mij niet horen zeggen. In het licht van de internationale ontwikkeling in het Midden Oosten is er het zelfstandige element van de verharding van de Israëlische politiek, zie de nederzettingenpolitiek en de ideologisering daarvan, zie ook de escalatie van de ontwikkelingen in Zuid-Libanon. Dat hele complex moet toch ook een heel wezenlijke factor zijn in de overweging van de heer Bolkestein?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik wil dat niet ontkennen. Ik zeg alleen dat het onjuist, want eenzijdig zou zijn alleen daarnaar te verwijzen en niet te wijzen op het feit dat, afgezien van Egypte, andere Arabische staten tot nu toe geweigerd hebben om ook maar één pas in de richting van Israël te zetten.

Bolkestein

De heer **Nijhof** (DS'70): Is de heer Bolkestein niet van mening dat, los van wat is opgemerkt over Israël, ook bij de Arabische staten duidelijk sprake is geweest van een verharding in de afgelopen jaren?

De heer **Bolkestein** (VVD): Zonder enige twijfel.

De heer Van der Stoel heeft mij nog een vraag gesteld over de Euro-Arabische dialoog. Het is waar dat de ultimata verwerkt zijn. Dat is onmiskenbaar. Het is ook waar dat die dialoog voortgang moet vinden, want de wereld blijft niet stilstaan. De samenloop van ultimata en dialoog vind ik echter zeer bezwaarlijk. Wij kunnen toch moeilijk doen alsof onze neus bloedt en, de ultimata geïncasseerd hebbende, gewoon doorgaan met de dialoog alsof er niets is gebeurd? Laat er maar enige tijd overheen gaan.

□

De heer **Mommersteeg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor zijn uiteenzetting en mededelingen. Ook ik zou een nadere toelichting op prijs stellen over de consulaire verteenwoordiging, opdat op dit punt meer duidelijkheid ontstaat.

Op een aantal vragen is de Minister niet ingegaan. Ik wil die herhalen. Heeft de Regering stappen ondernomen of overwogen om via de EPS ook de negen Euro-partners te benaderen met het verzoek dat ook deze de onaanvaardbaarheid van ultimata kenbaar maken aan de desbetreffende landen? Het betreft n.b. een Europartner, die deelneemt aan de Euro-Arabische dialoog. Ik heb gevraagd, of de heer Thorn hierbij geen rol had moeten spelen. Is het niet in het belang van de Negen zich tegen dergelijke ultimatieve methoden te verzetten? Zijn de Westerse Veiligheidsraadsleden benaderd? Is niet overwogen de Veiligheidsraad zelf te benaderen? Het is, als een Veiligheidsraadprocedure aan de gang is, belangrijk, dat men zich onthoudt van dergelijke ultimata. Blijkbaar heeft de Minister wel kenbaar laten maken, dat hangende een dergelijke procedure, ultimata niet nodig waren. In de regeringsverklaring wordt uitdrukkelijk over 'onaanvaardbaar' gesproken. Daarmee ben ik het eens. Ik zou hierop graag een reactie van de Minister willen hebben.

Ik heb in de eerste termijn een gedachte voorgelegd, vergezeld van het nodige pessimisme. Ik persisteer daarin niet door een uitspraak van de Kamer te vragen. De Minister heeft al eer-

der aan Israël een spectaculaire daad gevraagd in de richting als door mij bedoeld. Hij heeft dat herhaald. Gezien de opmerkingen van de Minister in dit verband moet ik tot de conclusie komen, dat het tijdstip is gepasseerd, dat van enig uitstel van de uitvoering van de resolutie van de Veiligheidsraad nog enig resultaat of directe positieve effecten kunnen worden verwacht. Mogelijk zou het internationaal gezien, tot misverstanden aanleiding kunnen geven' hetgeen ik niet wens. De grootst mogelijke meerderheid van onze fractie aanvaardt derhalve het besluit van de Regering. Dit betekent ook, dat deze grootst mogelijke meerderheid afwijzend staat ten opzichte van de motie van de heer Van Rossum c.s.

Wat de motie van de heren Van der Stoel en Brinkhorst betreft, herhaal ik, dat economische risico's mede gewogen moeten worden. Het is niet alleen legitiem; een regering behoort dat te doen. Het is een der elementen van het complexe afwegingsproces. Er is sprake van toenemende spanning, Jeruzalemwet, druk van de Arabische landen, Veiligheidsraadresolutie. Is bij de afweging de pressie van Arabische zijde de beslissende factor geweest? Uit het debat en de mededelingen van de Minister is mij niet gebleken, dat die pressie inderdaad de beslissende factor is geweest. Wij zullen derhalve die motie dan ook niet steunen.

□

Minister **Van der Klaauw**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Waltmans heeft gevraagd wat moet worden verstaan onder het verbreken van de diplomatieke betrekkingen, met name of er ook consulaten onder zullen vallen. Ik kan hem hierop geen antwoord geven, omdat dit niet besproken is. Ik vermoed echter dat naast de ambassades ook de consulaten zouden worden gesloten.

De heer Van der Stoel heeft opheldering gevraagd over de notitie van het Ministerie van Economische Zaken. Zoals ik al heb gezegd is door een van de hoofdamttenaren van Economische Zaken blijkbaar deze notitie toegezonden, zonder voorkennis van Minister Van Aardenne. Minister Van Aardenne heeft daarop de Kamer laten weten dat hij de conclusies van deze notitie niet voor zijn rekening neemt. Ik ben het met de heren Nijhof en Bolkestein eens, dat er een nauwkeurige analyse van onze economische betrekkingen met het Midden-Oosten moet worden gemaakt. Er is daar een concentratie van orders verkregen, het-

geen natuurlijk de mogelijkheid biedt, deze als pressiemiddel te gebruiken. Het is juist, bij het opstellen van de analyse niet alleen het Ministerie van Economische Zaken, dat over de gegevens beschikt, maar ook het Ministerie van Buitenlandse Zaken te betrekken, zoals de heer Van der Stoel al stelde. Hij stelde terecht dat, als er een notitie was uitgebracht – ik had daarom gevraagd, maar kennelijk is dit op Economische Zaken slechts tot op een bepaald niveau rondgekomen – deze door de heer Van Aardenne en mij had moeten worden ingediend.

De heer **Nijhof** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Minister, gezien het belang van het economische aspect dat ook ik onderschrijf, toezeggen dat de Kamer te zijner tijd over deze kwestie wordt geïnformeerd? Aangezien de notitie die ons heeft bereikt geen formele status heeft, zal er in de Kamer in brede kring behoefte zijn aan de informatie. Ik verzoek de Minister, overleg te plegen met Minister Van Aardenne over de wijze waarop de Kamer zal worden geïnformeerd.

Minister **Van der Klaauw**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de kwestie zeer wel met collega Van Aardenne bespreken. Er kleven echter aspecten aan die misschien beter niet in de openbaarheid kunnen komen, concurrentieaspecten en dergelijke. Misschien kan deze problematiek tijdens de vergadering van een kamercommissie vertrouwelijk worden besproken.

De heren Van der Stoel en Brinkhorst hebben erop gewezen dat wij ons nu blootstellen aan mogelijke verdere pressie. In onze diplomatieke contacten hebben wij gesteld dat wij ultimata onaanvaardbaar achten, maar wij stelden vast dat de Arabische landen desondanks deze druk voortzetten. Dit politieke feit was van invloed op de overwegingen. Het is niet mogelijk het bestaan van dit politieke feit te ontkennen. Ik zie niet in hoe uit het feit dat wij rekening hebben gehouden met dit politieke feit kan worden geconcludeerd dat wij ons daarvoor openstellen voor verdere pogingen tot pressie.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Bolkestein heeft in eerste termijn stap voor stap aangegeven wat de gevolgen zullen zijn. Als de Minister het niet begrijpt kan hij zich tot zijn partijgenoot wenden voor uitleg.

Minister **Van der Klaauw**: Neen, dit slaat op iets heel anders. Het gaat erom of de Arabische landen op de duur hun conflict met Israël zullen verscher-

Van der Klaauw

pen en of dat via derden zal gebeuren, zoals het in dit geval met Nederland en een aantal Latijns Amerikaanse landen is gebeurd

Dat is iets anders dan druk en tegendruk in bilateraal verkeer. De heer Bolkestein heeft gelijk dat je in het verkeer tussen staten via overreding en andere soorten van druk het gelijk probeert te krijgen. Ik doel nu op normale diplomatieke onderhandelingen. In de toekomst moeten de Negen nagaan wat er kan worden gedaan. Het is van belang om hierover met de Amerikanen te overleggen na de presidentsverkiezingen daar. De Verenigde Staten zijn nog steeds een wezenlijke machtsfactor in het Midden-Oosten en de Negen moeten ervoor zorgen dat hun beleid spoort met dat van de Verenigde Staten. Daarnaast zal ook met de Arabieren moeten worden gepraat. Ik begrijp de gevoelens van de heer Bolkestein, die op dit ogenblik geen behoefte heeft aan zo'n gesprek, maar ik meen dat het belang van de zaak vanzelfsprekend overleg met de Arabieren vereist. Een eventuele oplossing van de problematiek daar vergt een voortzetting van de Euro-Arabische dialoog.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Is de Minister het eens met de stelling, dat toegeven aan de Arabische eisen een precedent kan scheppen in die zin, dat er straks nieuwe eisen van die kant zullen worden gesteld? Die stelling heeft hij namelijk zelf verkondigd in het overleg met de vaste Kamercommissie op 20 augustus.

Minister **Van der Klaauw**: Het kan natuurlijk zijn, dat de Arabieren verdere eisen zullen stellen maar op dat moment staan wij niet meer alleen, zoals het geval was toen wij als enig Europees land nog een ambassade in Jeruzalem hadden.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): De heer Bolkestein heeft nog andere posities genoemd.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Een essentieel punt van verschil is dat de Minister het aspect van de economische druk zeer wezenlijk heeft genoemd. Hij heeft herhaaldelijk gezegd, dat Nederland tussen de Israëli's en de Arabieren in kwam te zitten. Daartegenover staat de stelling van de heer Van der Stoel en van mij dat er zelfstandige elementen waren – zowel reacties op het Israëli'sche beleid als de resolutie van de Veiligheidsraad – die het niet noodzakelijk maakten, expliciet te zeggen dat deze economische druk een belangrijke factor in de overwe-

ging heeft gevormd. De Regering had op eervolle wijze een motivering kunnen geven. Dat heeft niets met oneerlijkheid te maken maar wel met het feit, dat je je dan niet kwetsbaar opstelt. Wil de Minister hierop nog even ingaan?

Minister **Van der Klaauw**: Het had wellicht niets met oneerlijkheid te maken, maar wel met onvolledigheid.

De heer Verbrugh heeft gevraagd of ik tegen de minister van buitenlandse zaken van Israël heb gezegd, dat Jeruzalem wél deelbaar moet zijn. Tijdens de gesprekken hierover heb ik met name gezegd, dat de status van Jeruzalem niet eenzijdig moet worden veranderd. Het is niet aan een Nederlandse minister om te zeggen dat de oplossing van het probleem-Jeruzalem er zo en zo moet uitzien. Dat is in de eerste plaats een kwestie van onderhandelingen tussen de partijen. Het enige wat wij kunnen zeggen is: Verander niet de huidige situatie, want dat bemoeilijkt het vredesproces.

De heer **Verbrugh** (GPV): Houdt de eis van de Arabische staten dat alle ambassades uit west-Jeruzalem moeten verdwijnen ook niet een verandering van de status van Jeruzalem in? Want dan doet men alsof west-Jeruzalem geen plaats is waar een ambassade voor Israël gevestigd kan worden omdat het een ander land zou zijn.

Minister **Van der Klaauw**: De Arabische stelling, waarmee ik het niet eens ben, luidt: Na aanneming van de betreffende wet hebt u nu geen ambassade in west-Jeruzalem maar in Jeruzalem. Dat erkennen wij niet.

Door een aantal leden zijn vragen gesteld over het consulaat-generaal in Jeruzalem. Die kwestie is, evenals alle andere aspecten die uit het besluit voortvloeien, actief in studie. Ik kan daarover op dit moment nog geen mededelingen doen. Het is een bijzonder moeilijke aangelegenheid. De consulaten van de andere landen, welke zich in Jeruzalem bevinden, zijn niet geaccrediteerd bij de Israëli'sche autoriteiten. Zij stammen uit de oude tijd en hebben daarmee gezag over heel Jeruzalem. De Nederlandse ambassadeur had als consul-generaal diezelfde positie. Ik moet kijken of ik die positie kan behouden, of hoe wij het anders zullen moeten gaan doen. Op dit moment is het erg moeilijk om al te zeggen hoe wij de zaak het best kunnen oplossen. Wij bekijken deze kwestie actief.

De heer Van Rossum zei dat ik te weinig in de toekomst heb gekeken. Ik

heb gewezen op het overleg dat in het najaar over het Midden-Oosten zal plaatsvinden. De datum waarop de Secretaris-Generaal rapport uitbrengt en waarna er ongetwijfeld een Midden-Oosten-debat in de Assemblée zal ontstaan is natuurlijk zeer cruciaal in de hele situatie. Aan het slot van mijn betoog in eerste termijn – en dit was voor mij zeer wezenlijk – heb ik gewezen op het belang dat ik hecht aan goede betrekkingen met Israël. Ook daarom heb ik mij opgesteld zoals ik heb gedaan, want ik geloof dat wij op deze wijze door deze periode heen kunnen komen, met handhaving van de band met Israël.

De heer Van Rossum vroeg naar het uitstellen van een beslissing.

De heer **Van Rossum** (SGP): Er is een verschil tussen het besluit en het uitvoeren van het besluit.

Minister **Van der Klaauw**: Het besluit is genomen en ik begrijp dat u vraagt om de uitvoering ervan op te schorten. De uitvoering zal ongetwijfeld enige tijd nemen. U hebt zelf al op de praktische problemen gewezen. Het besluit is echter genomen, hetgeen in eerste instantie betekent dat de nieuwe ambassadeur bij aankomst in Israël een hotel zal zoeken in Tel Aviv.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Dat lukt nog wel.

Minister **Van der Klaauw**: Ik heb echter begrepen dat het vinden van kantoorruimte vrij moeilijk schijnt te zijn.

De heer Bolkestein heeft gevraagd naar de benadering van de Europese partners. Wij hebben onze normale diplomatieke contacten gehad. Ik heb in eerste termijn al gezegd dat dit werd gezien als een Nederlands probleem. De heer Mommersteeg sprak al over de EPS. Men zag het echter als een Nederlands probleem dat wij zelf moesten oplossen. Het was geen probleem voor de andere landen. De solidariteit van de partners hierin was ook moeilijk te verwezenlijken. Als er eventueel maatregelen tegen Nederland zouden worden genomen, zouden de andere partners natuurlijk niet hebben besloten om zich dan ook economisch, of hoe dan ook, terug te trekken. Die mogelijkheid zat er niet reëel in. Wij zitten wat de ambassades betreft nu weer op dezelfde lijn, hetgeen de positie van Nederland gemakkelijker maakt, mocht er ooit weer druk komen, hetgeen ik niet hoop.

De heer Thorn heeft inderdaad een rondreis gemaakt. Daarbij is regelmatig de kwestie van de ambassade ter sprake gekomen. Hij heeft mij hierover

Van der Klaauw

voortdurend ingelicht, maar dat ging meer in de geest van: u moet goed begrijpen dat dit een heel ernstige kwestie is; ze menen het.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag over de bij dit debat ingediende moties te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van:

a. de vaste Commissie voor Justitie: wetsontwerp Wijziging van de Wet op de rechterlijke organisatie en de Wet op de Raad van State (16 298);

b. de vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat: de nota De Zeescheepvaart onder Nederlandse vlag (16 296);

c. de vaste Commissie voor Sociale Zaken: wetsontwerp Nadere wijziging van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (Wijziging verdeling van premie tussen werkgever en werknemer) (16 297).

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de ontwerpen van (rijks-)wet:

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de verdediging 15 467 (R 1114);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen inzake adeldom en ridderorden 15 883 (R 1129);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemning van een bepaling betreffende de instelling van een of meer algemene, onafhankelijke organen voor het onderzoek van klachten betreffende overheidsgedragingen 16 057.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

De heer **Wolff** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij bepalen tot enkele opmerkingen over de voorgestelde veranderingen in de Grondwet inzake de defensieproblematiek. Wij staan daar met gemengde gevoelens tegenover. De verdediging van de onafhankelijkheid en de soevereiniteit van het land blijft één van de belangrijkste ele-

menten bij het vaststellen van de tekst van de vernieuwde Grondwet. Het gaat inderdaad niet om een kleinigheid. Het begrip landsverdediging is niet inhoudsloos en het dient dus ook zo precies mogelijk in de Grondwet te zijn neergelegd. Wat gebeurt er nu, als de Kamer de Regering volgt bij het moderniseren van de Grondwet? De Koning 'valt uit de boot', de vaststelling dat de Koning het oppergezag heeft over de krijgsmacht verdwijnt. Dat is het eerste punt. Onzes inziens is dit een vereenvoudiging die toe te juichen is. Het past beter in het tijdsbeeld; zonder al te veel mystificatie, zonder een bijkans mythologisch symbool, speciaal voor de krijgsmacht.

De heftige gemoedsaandoeningen, die te elfder ure door organisaties van officieren zijn uitgedragen, doen ons wat onwettelijk aan, vanwaar eigenlijk die opwinding op de valreep zo kort voor de behandeling van deze zaak in de Kamer? Wij begrijpen dat niet helemaal. In hoeverre is het nieuwe tekstvoorstel, dat de Regering aan de Kamer voorlegt, getoetst aan opvattingen onder de bevelvoerende officieren? Die vraag vinden wij wel gerechtvaardigd. Welke consequenties zal de nieuwe tekst hebben voor de eedsformule? Het lijkt niet overbodig, dat daarover nu, in het openbaar, bij deze behandeling, iets meer door de Regering wordt gezegd. In ieder geval willen wij de Regering daartoe uitnodigen, zodat zij ons kan helpen bij het verdiepen van ons inzicht in deze kwestie. Kan het zijn dat de nieuwe voorgestelde tekst bij officieren en onderofficieren en in het algemeen misschien bij het beroepspersoneel van de strijdkrachten onzekerheid schept over hun plaats in het staatsbestel in het algemeen? Dat is een twijfel die versterkt zou kunnen worden door een zo diepgaande verandering, waarbij ook het nationale karakter van de krijgsmacht niet alleen vervaagt, maar eigenlijk zelfs in de tekst verdwijnt.

Aan de hand van de ontwikkelingen in de praktijk en het actuele beleid van diverse regeringen hebben wij deze problematiek reeds aan de orde gesteld tijdens het debat over de Defensienota van minister Vredeling. Wij hebben daarover toen een korte, zij het onbevredigende gedachtenwisseling gehad met Staatssecretaris Van Lent, juist ook over de eedsformule van officieren en over de steeds sterker onderstreepte militaire integratie in de NAVO. De NAVO als zodanig heeft nu eenmaal geen koning.

Het vervallen van de krijgsmacht als zelfstandige uitzonderlijke grootheid

uit de grondwettetekst vinden wij, binnenlands gezien, heel normaal en in overeenstemming met moderne opvattingen. Daar zitten voor ons in elk geval niet de wezenlijke problemen.

Waar dan wel? In de huidige grondwettetekst wordt onze inziens nog steeds terecht gesproken over handhaving der onafhankelijkheid van het Rijk en over, zeer expliciet, de verdediging van zijn grondgebied. Welk bezwaar is er nu precies tegen deze formulering? Natuurlijk, gezien de politiek van deze Regering, gezien de weg die is ingeslagen na de Tweede Wereldoorlog, gezien de verbondenheid van de diverse coalitieregeringen met de NAVO, zal de Regering aanvulling wensen. Die gedachtegang is begrijpelijk, die is op zich zelf niet zonder logica. Daarop kom ik direct nog terug.

Als men dit dan per se tot uitdrukking wil brengen, zou het aanvullend, additioneel zijn. Waarom echter moeten de begrippen 'onafhankelijkheid van het Rijk' en 'de verdediging van het grondgebied uit de tekst van de Grondwet? Dat is en blijft, ook bij internationale verplichtingen, bij internationale taken wellicht, toch het meest wezenlijke. Die zaken zijn niet van elkaar los te maken. Wij hebben dit in de schriftelijke voorbereiding aan de orde gesteld. De Regering heeft dat, zoals zij bij de Grondwet zeker altijd placht te doen, zorgvuldig beantwoord in de zin dat het aantal regels dat ons is toebedeeld wel klopte. Dat was correct. Dat is meer een kwestie van parlementair protocol. Verder echter draait de Regering toch wel om de zaak heen en maakt zij zich er met een jantje-van-leiden vanaf.

De Ministers schrijven dan over internationale dimensies inzake de veiligheid. Het woord veiligheid is ook in de stukken gevallen. Dit is echter wel het door elkaar husselen van begrippen. Bij een behandeling van een grondwettetekst is dit niet zo verstandig. Veiligheid dekt bij voorbeeld niet het begrip onafhankelijkheid en onschendbaarheid van het Nederlands grondgebied. Het is een veel algemenere en vagere formule. Ik weet dat dit voorstel niet in de grondwettetekst staat. Het staat echter wel in de stukken die daarover circuleren. De Regering verduidelijkt haar standpunt niet.

Is het vervullen van internationale taken haars inziens strijdig met de onafhankelijkheid van het land en is het strijdig met de verdediging van het grondgebied? Die indruk kan best eens ontstaan en het kan in bepaalde periodes van ontwikkeling best zo zijn. De trouw aan de NAVO doet nu zelfs al

Wolff

vaak afbreuk aan de onafhankelijkheid in politieke zin. Die trouw holt de soevereiniteit uit. De militaire verdediging van het koninkrijk en het vervullen van internationale taken met gebruik van militaire middelen op één lijn stellen is volgens ons een devaluatie van het begrip 'landsverdediging' op zich zelf. Dat is geen loos begrip. Ik sta hier niet als pacifist, want dat ben ik – en onze partij – niet. Wij kennen periodes uit de geschiedenis dat men met het vraagstuk van de aantasting van de soevereiniteit en de onaantastbaarheid van de grenzen zeer gewetensvol kon worden geconfronteerd. Het is niet alleen een kwestie van de boekjes of de geschriften; het is een kwestie die wij zelf in het leven hebben geleerd.

Het gaat er iedere keer en in iedere situatie om dat internationale taken – ik herleid het maar even tot internationale verplichtingen – worden getoetst aan het belang van het land zelf. Dat belang prevaleert, zeker wanneer men burgers militaire taken oplegt, dus wanneer de staat het recht neemt, die burgers militaire of civiele taken op te dragen.

Wij zijn van mening dat de Regering niet wezenlijk op dit thema is ingegaan. Wij nodigen haar uit, dat alsnog te doen. Wij wensen een Nederlandse grondwet en geen NAVO-grondwet, als het op het hanteren van militaire middelen aankomt.

In het eerste voorstel van de Regering ging het over het nakomen van internationale verplichtingen. Daarover is in de voorbereiding van gedachten gewisseld en er is zowel door de Kamer als door de Regering over nagedacht. Bij het nakomen van verplichtingen kan het om niets anders gaan dan verdragsverplichtingen die het Rijk met andere staten is aangegaan. Op dit moment is dat het geval met de NAVO. Dat is een concrete situatie. In een verdere toekomst kunnen er andere verdragsverplichtingen bij komen. Ik geef onmiddellijk toe dat het hypothetisch is, maar wanneer wij stellen dat de slotakte van Helsinki ooit eens leidt tot een verdrag waarbij de Helsinki-staten zich verplichten om de bestaande grenzen in Europa – getrokken als resultaat van de Tweede Wereldoorlog – gezamenlijk te garanderen en zich verplichten om militair op te treden bij iedere poging om deze vastgelegde grenzen aan te tasten, dan is de term 'verplichtingen' in ieder geval preciezer. De term moet ook dan worden teruggebracht tot het nakomen van verdragsverplichtingen ter

zake van de verdediging van het koninkrijk zelf dat bij een schending in gevaar komt. Daar is in onze gedachting geen marge tussen.

De Regering is de tekst opnieuw gaan formuleren. Daarover is gisteravond al gesproken door de heer Nijpels. Er wordt nu gesproken over 'taken'.

Bij verplichtingen is er natuurlijk geen vrijbrief aan enige Regering om zo maar voor zich zelf taken te zien weggelegd buiten het grondgebied van het Rijk. 'Het vervullen van internationale taken' wordt nu genoemd. Daarbij kan het gaan om deelname aan bij voorbeeld de VN-vredesmacht. In dit verband kennen wij het zeer concrete voorbeeld van Unifil. Het was en is de opvatting van onze fractie dat hierbij alleen mag worden uitgegaan van het principe van de vrijwilligheid. Dat wil zeggen dat Nederlandse militairen op basis van vrijwilligheid bereid moeten zijn, aan deze taken deel te nemen. Gaat het om een werkelijk de vrede beschermende taak, dan zullen er altijd voldoende militairen voorhanden zijn voor het verrichten ervan. Zo niet, dan is de kwestie dermate omstreden dat er twijfel zal bestaan over het vredesbevorderende karakter van een speciale missie in het kader van bij voorbeeld de VN. In dat geval kunnen daaruit zeker geen verplichtingen voortvloeien voor Nederlandse ingezetenen om militair op te treden.

Het gaat echter niet alleen om de Verenigde Naties. Met de term 'het vervullen van internationale taken', bij mijn simpele weten een begrip zonder volkenrechtelijke waarde, zeer vaag en door ieder soort regeringscoalitie zelf in te vullen met vrije hand, in wisselende situaties, kan een Regering zich ook een rechtsgrond verschaffen voor het zich aanmeten van een internationale taak, bij voorbeeld het met militaire middelen partij kiezen in een regionaal conflict in bij voorbeeld in het Midden-Oosten, in Latijns-Amerika of in Zuidoost-Azië, wellicht met een combinatie van staten. Een vrijbrief in die richting gaat ons veel te ver. Het verheugt ons dat de heer Nijpels gisteravond het onbepaalde karakter van het vervullen van militaire internationale taken hier ook heeft gezien als een probleem.

De heer **Nijpels** (VVD): Dan vergist u zich! Ik hoorde u tot mijn grote verwondering al eerder mijn naam noemen. Ik heb gisteren gesproken over het vervullen van plichten, anders dan voor de militaire en civiele verdediging. Daarop hadden ook mijn amendementen betrekking.

De heer **Wolff** (CPN): Ik doelde niet op uw amendementen. U heeft ook opmerkingen gemaakt over de formule waarover ik sprak. Ik beschik over het desbetreffende stenogram. Ik zal dat herlezen. Maak ik een fout, dan zal ik daarop in tweede termijn natuurlijk terugkomen. Ik meende juist, bij u een zeer verlichte uiting te beluisteren.

De heer **Nijpels** (VVD): Dat hebt u misschien ook inderdaad gedaan; die uiting hebt u dan wel op een andere manier uitgelegd.

De heer **Wolff** (CPN): Het kan een kwestie van interpretatie zijn. Laten wij het daarop maar houden. Los van uw beoordeling, meen ik dat de tekst die nu vóór ons ligt toch te veel ruimte laat en dat daaraan beperkingen moeten worden gesteld dan wel dat men tot een geheel andere formule moet komen.

De BB is bankroet. Er komt wel een algemene civiele verdedigingsbepaling in de Grondwet. Ik vind dat als symboolwerking erg interessant. De militaire verdediging is niet meer een zelfstandige grootheid, maar de civiele verdediging wel. Die verschijnt hier wel duidelijk geprononceerd in de grondwetstekst.

Heeft deze nu wel of geen internationale dimensies? Daarop is de Regering niet ingegaan. De Regering zegt steeds: in een moderne oorlogvoering wordt die civiele verdediging, worden die civiele taken bij de verdediging, steeds belangrijker. Kan zij dat adstrueren? Kan zij duidelijk maken dat in een tijdperk van een mogelijke kernwapenoorlog, een nucleaire oorlog, de civiele taken dermate van belang worden, dat zij aan burgers moeten worden opgelegd? Het is duidelijk dat dit al kan volgens de oude grondwetstekst, maar het wordt hier zeer duidelijk en precies omlind gesteld. Wij zouden daarover graag de mening van de Regering nader vernemen.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Als er iets is waarover wij niet van mening verschillen met de bewindslieden, dan is het wel de uitspraak op blz. 4 van de memorie van toelichting op het artikel inzake de verdediging (waartoe ik me wil beperken): 'dat er klemmende gronden zijn om de verdediging in de Grondwet te blijven vermelden'. Want, zo beargumenteert de memorie van toelichting dit standpunt, het gaat hier immers om een taak die, wanneer ze actueel wordt, dieper dan enige andere in de gang van de samenleving ingrijpt en

Abma

voor de burger de plicht kan brengen zijn leven in de waagschaal te stellen en dit, zo nodig, op te offeren.

Deze erkenning, in zo duidelijke be-woordingen gesteld, bepaalt ons allen nog eens bij de uiterste consequenties die aan het staatsburgerschap verbonden kunnen zijn. We zouden haast zeggen, dat men toch wel een zintuig moet missen om niet in te zien dat staat en overheid niet uitsluitend benaderd kunnen worden vanuit de visie alsof het hier om een puur menselijk maaksel zou gaan.

De geciteerde opmerking wordt gemaakt, nadat betoogd is dat verdediging in onze tijd niet meer begrepen kan worden als een zuiver militaire aangelegenheid, maar gepaard moet gaan met civiele voorzieningen. Uit deze benadering is in eerste instantie (in het oorspronkelijke wetsontwerp) voortgevloeid dat de hele verdediging in één artikel was samengeperst. Wij hadden daar bezwaren tegen, omdat deze vorm van redactie in onze ogen nu juist het uitzonderlijk karakter van de militaire verdediging – dat de Regering, zoals wij memoreerden, immers erkent – niet voldoende tot uitdrukking brengt. Het heeft weliswaar tot de fase van de Nota naar aanleiding van het Eindverslag moeten duren, aler bij Tweede Nota van Wijzigingen het bewuste artikel 5.2.4 in twee leden werd gesplitst. Op deze wijze is naar ons oordeel toch op een bevredigender wijze het onderscheid tussen militaire en civiele verdediging tot uitdrukking gebracht. Dat beide vormen van verdediging niet los van elkaar staan komt thans evenzeer tot uitdrukking.

Vervolgens zouden wij enige opmerkingen wensen te maken over het niet-limitatieve karakter van artikel 5.2.4. De kernvraag daarbij is in hoeverre een grondwettelijke basis voor een eventueel wettelijk opleggen van persoonlijke verplichtingen buiten het kader van de verdedigingsverplichtingen – zeg maar: sociale dienstplicht – wenselijk c.q. noodzakelijk is. In de memorie van antwoord (blz. 7) merken de bewindslieden op dat zij niet met voorstellen ter zake menen te moeten komen; omdat de instelling van een burgerlijke dienstplicht niet actueel is en niet te verwachten valt dat dit binnen een afzienbare toekomst wel het geval zal zijn.

In de nota naar aanleiding van het eindverslag (blz. 2) handhaaft men dit oordeel, waarbij dan ter aanvulling nog gewezen wordt op het feit dat enkele voor ons land van kracht zijnde bepalingen van het 'Europees Verdrag

tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden' en van het 'Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten' in acht genomen zouden dienen te worden. Op grond daarvan concludeert men dan op blz. 3 dat er voldoende waarborgen aanwezig zijn dat niet lichtvaardig tot – bij voorbeeld – de invoering van een sociale dienstplicht zal kunnen worden overgegaan. Mede daarom acht men een grondwettelijke basis nog steeds niet nodig.

Wij kunnen thans nog even daár laten, of wij nu wel zulke voorstanders zouden zijn van invoering van een soort sociale dienstplicht. Naar onze opvatting is het in elk geval zó dat de thans aan de orde zijnde bepalingen inzake verdediging geen grondslag bieden om een dergelijke burgerplicht op te kunnen baseren. Er wij zouden ook elders in de (voorgestelde nieuwe Grondwet geen basis weten te vinden. En om die reden zouden wij, afgezien van de vraag of wij voor- of tegenstanders zouden zijn van iets als een sociale dienstplicht, in elk geval graag zien dat voor een dergelijke dienstplicht nadrukkelijk een grondwettelijke basis geschapen zou worden. Want al verklaren de bewindslieden dat er geen concrete beleidsvoornemens op dit terrein aanwezig zijn, het is toch ook duidelijk dat de Regering zo'n dienstplicht evenmin uitsluit. Ook de dienstplicht van deze Regering houdt een keer op.

Het derde punt dat wij zouden willen aansnijden betreft artikel 5.2.5, de bepaling betreffende gewetensbezwaren tegen militaire dienst. Ook deze bepaling zouden wij willen kwalificeren als zijnde van uitzonderlijk belang. Het is immers de keerzijde of misschien beter uitgedrukt het complement van de dienstplichtbepaling. Het gaat over mensen die de uiterste consequentie, waarover wij bij de aanvang van onze bijdrage aan de discussie over dit wetsontwerp spraken, in geweten niet kunnen aanvaarden. Onder nader te stellen voorwaarden treedt de overheid in zo'n geval terug en verleent zij vrijstelling van de verplichting. Het gaat hier niet om een kleinigheid. Want in principe legt de Staat, door de mogelijkheid van vrijstelling te openen, de bijl aan de wortel van zijn eigen bestaan. Daárin is, menen wij, ook de reden gelegen waarom zowel de bestaande als de ontworpen grondwetsbepaling ter zake spreekt van 'ernstige gewetensbezwaren'.

Zowel de memorie van antwoord (blz. 12) als de nota naar aanleiding van het eindverslag (blz. 3/4) laat er

naar onze indruk echter grote misverstanden over bestaan, wat nu eigenlijk de betekenis is van de toevoeging 'ernstig' en of deze toevoeging wel enige betekenis heeft.

In de memorie van antwoord wordt bij voorbeeld gezegd dat de wetgever vrij is om naast ernstige gewetensbezwaren tegen de militaire dienst, andere gewetensbezwaren te erkennen. Ook al geven wij toe dat de ontworpen en ook thans reeds bestaande term 'de voorwaarden waarop', de wetgever de vrijheid geeft de voorwaarden nader in te vullen, niet alleen van procedurele aard maar ook in materiële zin dat het aan de wetgever overgelaten wordt de aard van de gewetensbezwaren nader te preciseren, de bewindslieden zullen toch vast moeten houden aan hun eigen standpunt wanneer zij op vragen onzerzijds in het voorlopig verslag in de memorie van antwoord (blz. 13) schrijven: 'Het is aan de wetgever om nadere inhoud te geven aan het begrip ernstige gewetensbezwaren'.

Wij zouden op dit punt niet teruggekomen zijn bij deze mondelinge behandeling, ware het niet dat de bewindslieden, in antwoord op een vraag van de CDA-fractie in het eindverslag, hun in de memorie van antwoord neergelegde standpunt onjuist (of: onvolledig?) citeren. Op blz. 4 van de nota naar aanleiding van het eindverslag lezen wij: 'Wij menen dat de hierboven vermelde zin uit de memorie van antwoord (bedoeld in de zin: 'aan de wetgever kan worden overgelaten, zoals ook thans het geval is, hieraan – 'de voorwaarden waarop nadere inhoud te geven'.) dan ook tot geen misverstand aanleiding behoeft te geven'. En dan komt het: 'Evenmin is dit het geval ten aanzien van de in de memorie van antwoord, blz. 13 gebezigde zin 'Het is aan de wetgever om nadere inhoud te geven aan het begrip gewetensbezwaren'. De toevoeging 'ernstige' heeft men daar weggelaten. Waarom? Is dit niet meer dan een redactiefout, of zit er meer achter? Wij zouden nadrukkelijk prijs stellen op behoud van het adjectief 'ernstig'. Hoe onbepaald dit begrip in zich zelf ook mag zijn, het accentueert als zodanig toch dat niet elk als gewetensbezwaar gepresenteerd bezwaar voor erkenning in aanmerking komt. De wetgever zal met een grondwetsbepaling die spreekt van ernstige gewetensbezwaren terdege rekening moeten houden. Wanneer de bewindslieden een andere zienswijze voorstaan – wat wij niet hopen – dan ware het onzes inziens niet meer dan correct om de toevoeging 'ernstig' ook in de Grondwet

Abma

achterwege te laten en eenvoudigweg te spreken van gewetensbezwaren zonder meer. Wij hopen op bevreemding uitsluitend van de bewindsman.

Tot slot mogen wij heel even het voorstel om het oppergezag van de Koning over de krijgsmacht te laten vervallen, aanstippen. Het bestaande artikel 68, eerste lid, brengt, zo zegt de memorie van toelichting, de politieke leiding van de Regering over de krijgsmacht tot uitdrukking. Heel zakelijk en heel juist zegt de memorie vervolgens: 'Dit behoeft evenwel niet met zoveel woorden in de Grondwet te worden vermeld naast de algemene grondwettelijke bepalingen inzake de Regering, de Ministerraad, onschendbaarheid van de Koning en de ministeriële verantwoordelijkheid'.

In de memorie van antwoord wordt weinig méér gedaan dan terugverwijzen naar de memorie van toelichting. Zoals inmiddels ook de bewindslieden bekend zal zijn, is in kringen van nauw bij de krijgsmacht betrokkenen bezwaar gerezen tegen het niet opnemen van een bepaling als artikel 68, eerste lid. Afgezien van de vraag of deze bezwaren feitelijk en staatsrechtelijk gezond zijn, zou men zich toch eens kunnen afvragen of weglating aangewezen, laat staan dringend is, daar deze bepaling blijkbaar toch een waarde vertegenwoordigt voor de betrokkenen. Het is toch ook weer niet zó vreemd als zij op handhaving van deze bepaling aandringen, waar zij bij hun eedsaflegging allereerst trouw aan de Koningin zweren? Juist om wille van die taak, waarvan de Regering getuigt dat zij dieper dan enige andere in de samenleving ingrijpt, wanneer zij actueel wordt wat genadig verhoed moge worden.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De voorbereidende schriftelijke gedachtenwisseling heeft verder gaande overeenstemming tot stand gebracht, hetgeen voor een deel bovendien via de twee nota's van wijzigingen mede ook op ons verzoek is geformuleerd. Er blijven nog kanttekeningen te maken.

De bewindslieden hebben tijdens de schriftelijke voorbereiding onderstreept de onlosmakelijke samenhang tussen militaire en civiele verdediging. Dit brengt ons ertoen op te merken, dat de Nederlandse burger in het algemeen zich toch concretere voorstellingen zal kunnen maken bij militaire verdediging dan bij civiele verdediging.

Wat onder civiele verdediging allemaal verstaan wordt, hoe die functioneel is en functioneert, dat ligt allemaal wat verder weg, is vager, naar onze indruk. Wellicht is het goed, wanneer ook deze gelegenheid wordt aangegrepen om dit thans iets duidelijker te maken. Wanneer de samenhang tussen militaire en civiele verdediging onlosmakelijk is, dient de burger die onlosmakelijkheid helder te kunnen zien. Wij betwijfelen of dat in voldoende mate het geval is. Wij zouden het van belang achten, dat de bewindslieden op dit punt in dit debat wat nader zouden willen ingaan.

De tweede nota van wijzigingen is tevens benut om tegemoet te komen aan onze suggestie om de term 'volgens regels bij de wet te stellen' te vervangen door de term 'volgens bij de wet te stellen regels'. Ter toelichting zeggen de bewindslieden in de nota naar aanleiding van het eindverslag: 'Wellicht ten overvloede maar ter vermindering van enig misverstand wijzen wij erop dat materieel tussen beide termen geen verschil bestaat'. Inderdaad, volgens ons, 'ten overvloede', alsmede overbodig. Het lijkt ons haast een beetje griezelig, dat de bewindslieden deze toelichting zinvol achten.

Het was onzerzijds slechts een suggestie inzake het taal- en termengebruik in de Grondwet. Wij hebben dezer dagen stuk 13871, nr. 9, nog eens ter hand genomen. Een alsnog oppervlakkig nagaan van andere bepalingen leerde, dat onze suggestie steun vindt in de formuleringen van bij voorbeeld de artikelen 3.1.9, 7.3 en 7.11. Het lijkt van belang te zijner tijd de gehele nieuwe Grondwet nog eens zorgvuldig na te lezen in verband met het taal- en termengebruik. Wij nemen aan dat dit zal gebeuren.

De bewindslieden hebben met genoegen vastgesteld, dat ook wij van mening zijn, dat ten aanzien van artikel 5.2.4 delegatie niet uitgesloten kan zijn. Wij hadden daar in het eindverslag overigens aan toegevoegd: 'Een vraag blijft echter ten opzichte waarvan en hoever delegatie moet kunnen gaan. Dienstplicht zal in een wet moeten worden geregeld; essentiële punten ter zake zullen niet moeten kunnen worden geregeld bij algemene maatregel van bestuur'.

De bewindslieden reageren daarop in de nota naar aanleiding van het eindverslag slechts met het volgende: 'De Grondwet laat het aan de gewone wetgever over te bepalen..... ten opzichte waarvan en hoever zal worden gedelegeerd. Daarbij zal de wetgever

rekening dienen te houden met de aard van het te regelen onderwerp die ook naar ons gevoelen verlangt dat essentiële punten in de wet zelf worden geregeld'.

Deze reactie kan op zich zelf redelijk genoemd worden, zij het dat ze wat mager is. Wij hadden verwacht, althans gehoopt, dat de Regering hierop wat nader zou ingaan. De aanduiding 'essentiële punten' is betrekkelijk vaag. Hetgeen de een essentieel acht behoeft de andere niet essentieel te vinden. Het gaat er in dit verband ons inziens om, dat wij niet te licht iets niet essentieel wensen te achten.

Ik wil nog een enkele opmerking maken over het verdwijnen van de bepaling dat de Koning het oppergezag over de krijgsmacht heeft. De positie van Regering en Staten-Generaal is grondwettelijk geregeld. Deze behoeft niet in elk grondwetsartikel expliciet tot uitdrukking te komen. Een bepaling als deze hoort niet in het nu gekozen systeem van de grondwet thuis. Wij verwijzen naar hetgeen ter zake is opgemerkt in de memorie van toelichting op de bladzijden 6 en 7. Het is een elementaire zaak in ons staatsbestel dat de ministeriële verantwoordelijkheid blijft, ook in buitengewone omstandigheden. De Regering is en blijft in alle gevallen verantwoordelijk voor het optreden van de krijgsmacht. Het beleid ten aanzien van de militaire verdediging is uiteraard regeringsbeleid. In dit kader is afzonderlijke vermelding van het begrip 'krijgsmacht' overbodig. Die verantwoordelijkheid blijkt overigens ook iets meer expliciet, wanneer gelet wordt op artikel 5.2.6 over de uitzonderingstoestand. Daar blijkt dat de Staten-Generaal ook dan blijven functioneren en uiteindelijk, zelfs in verenigde vergadering, beslissen over het voortduren van een uitzonderingstoestand.

Dit duidt tevens impliciet op het gelden en blijven gelden van de ministeriële verantwoordelijkheid, hoewel ook deze woorden daar niet expliciet worden genoemd. Ik kan ook op grond hiervan niet anders concluderen, dat deze behelst de verantwoordelijkheid van de Regering voor en het gezag over de krijgsmacht. Ter wille van een zo groot mogelijke duidelijkheid, die van belang is, met name ook voor de Federatie van Verenigingen van Nederlandse Officieren zouden wij het van betekenis achten, dat de Regering onze – en naar wij menen haar – benadering ook nog eens publiekelijk in deze plenaire vergadering onderstreept. Wij willen nog eens ten overvloede van onze kant het volgende onderstrepen.

De Kwaadsteniet

Het niet als zodanig vermelden van bepaalde woorden en begrippen mag en kan niet uitgelegd worden in de zin van een onvoldoende op zijn waarde schatten van een overheidsinstrument. Degenen, die ten behoeve van onze militaire verdediging – artikel 5.2.4. – bezig zijn, hebben bij het goed vervullen van hun taken waardering en respect te oogsten.

Wij komen bij een volgend punt, namelijk het niet limitatieve karakter van artikel 5.2.4. en daarmee verbonden de vraag of instelling van een sociale dienstplicht – ook wordt gesproken over een algemeen maatschappelijke dienstplicht – door de wetgever mogelijk is zonder grondwettelijke basis, ja of neen. Onzes inziens is daarvoor momenteel – zowel in de huidige als in de nieuwe Grondwet – géén, ook geen indirecte, grondwettelijke basis aanwezig.

De opvatting van de Staatscommissie is, dat de instelling van een sociale dienstplicht door de wetgever ook zonder grondwettelijke basis mogelijk zou zijn. De bewindslieden ontwijken een duidelijk antwoord op een duidelijke vraagstelling. Wij betreuren dit. Bovendien: wat is de reden? De bewindslieden formuleren zelf – keurig – in de Nota naar aanleiding van het eindverslag: 'De kernvraag daarin is in hoeverre een grondwettelijke basis voor een eventueel wettelijk opleggen van persoonlijke verplichtingen buiten het kader van de verdedigingsverplichtingen wenselijk c.q. noodzakelijk is'.

En wat komt er dan als antwoord van de bewindslieden op de door hen zelf zo keurig geformuleerde vraag? 'Wij handhaven ons in de memorie van antwoord uitgesproken oordeel dat wij het niet wenselijk achten met voorstellen ter zake te komen omdat de instelling van een burgerlijke dienstplicht in geen opzicht actueel is'. Verder betogen de bewindslieden, dat de wetgever 'verschillende voor ons land van kracht zijnde verdragsbepalingen' in acht zou moeten nemen. Deze nogal logische opmerking wordt zeer breed uitgewerkt, waarna dan het volgende boeiende slot volgt: 'Uit het voorgaande blijkt naar onze opvatting dat er voldoende waarborgen aanwezig zijn dat niet lichtvaardig tot bij voorbeeld de invoering van een sociale dienstplicht zal kunnen worden overgegaan. Mede daarom achten wij een grondwettelijke basis nog steeds niet nodig'.

Wij verzoeken de bewindslieden ons uit te leggen, dat dit een kernachtig antwoord is op de door hen zelf voor

ons zo keurig geformuleerde kernvraag. Een, bij voorbeeld ongeveer als volgt geformuleerd antwoord zouden wij beter begrijpen: indien de wetgever in de toekomst ooit een vorm van burgerlijke dienst, een sociale dienstplicht, zou overwegen, dan kan hij daar wel of dan kan hij daar niet toe overgaan zonder een nader door de grondwetgever aan te brengen grondwettelijke basis.

Wij wachten met belangstelling de reactie van de bewindslieden ter zake af. Wij voegen hieraan toe, dat indien het antwoord luidt: 'dan kan hij daar niet toe overgaan zonder...', wij dan menen, dat nader overwogen moet worden of het niet gewenst zou zijn dan nu zo'n grondwettelijke basis aan te brengen voor een toekomstige eventualiteit. In feite geldt wat ons betreft hetzelfde als het antwoord zou luiden: 'dan kan hij daar wel toe overgaan zonder...'.

Er waren op dit punt twee alternatieve amendementen-Nijpels ingediend. Stuk nr. 14 is inmiddels door hem ingetrokken. Afgezien van de vraag of inderdaad een amendement nodig is, zijn wij voornamelijk ook niet volmaakt gelukkig met de formulering van het voorliggende amendement. Wij wachten de reactie van de Regering op dit onderdeel af. Daarna zullen wij nagaan of wij een amendement zullen indienen. Wij denken dan aan een positieve tekstformulering.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik kan misschien nog iets aan uw geluk toevoegen. Heb ik uit uw woorden goed begrepen dat u in principe ook een grondwettelijke basis gewenst acht? U heeft twee alternatieve constructies en wilt in beide graag een grondwetsartikel. Dat houdt in dat u redelijk enthousiast zou zijn geweest over het nu ingetrokken amendement op stuk nr. 14.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Nee hoor, dat is een kleine vergissing.

De heer **Nijpels** (VVD): Kunt u mij dat dan uitleggen?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): In het amendement op stuk nr. 14 was er sprake van dat er géén andere verplichtingen zouden moeten worden opgelegd. Ik ben van mening dat de mogelijkheid moet bestaan wél verplichtingen op te leggen.

De heer **Nijpels** (VVD): Dan bent u voor ons amendement op stuk nr. 15, zij het in wat gewijzigde vorm?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dat heb ik zojuist voorzichtig proberen aan te geven, waarbij ik exact heb gezegd,

dat wij de reactie van de Regering op dit onderdeel afwachten, om te bezien of wij dan eventueel een amendement zullen indienen. De mogelijkheid bestaat dat de Regering alsnog met een goed verhaal ter zake komt, zodat het niet nodig is een amendement in te dienen. Wij zouden dan overigens denken aan een positief geformuleerde tekst.

Kan ik aannemen dat dit volstrekt duidelijk is?

De heer **Nijpels** (VVD): Ik denk dat wij dan de hoofden bij elkaar moeten steken.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Daar bestaat geen enkel bezwaar tegen, nu niet en ook niet nadat het antwoord van de Regering is verkregen.

Mijnheer de Voorzitter! Ten aanzien van het gestelde onder 'internationale verplichtingen' hebben wij voornamelijk slechts twee informatieve vragen. Ongeveer halverwege blz. 3 van de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt naast het begrip 'VN-politietaken' gesproken over 'ook nog andere taken'. Waaraan wordt dan gedacht? Even verder wordt er gesproken over 'dienstplichtigen die eventueel onvrijwillig worden uitgezonden'. Naar aanleiding hiervan rees de vraag, of zich ook moeilijkheden zouden kunnen voordoen met beroepsmilitairen die eventueel onvrijwillig zouden worden uitgezonden.

Met belangstelling hebben wij kennis genomen van het verslag van de Staten van de Nederlandse Antillen betreffende de externe defensie. Wij kunnen ons ter zake voorlopig aansluiten bij de reactie van de Regering, weergegeven in de nota naar aanleiding van dit verslag, stuk nr. 17.

Op basis van de schriftelijke gedachtenwisseling menen wij, dat er terzake van gewetensbezwaren militaire dienst niet gesproken kan worden van een wezenlijk probleem, hoewel er een zekere schimmigheid aanwezig lijkt te blijven in sommige formuleringen. Zo zit er bij voorbeeld in de nota naar aanleiding van het eindverslag namelijk nog een drietal – op zichzelf en los van de geschiedenis gezien – wat ondoorzichtige formuleringen. Dat zijn deze drie formuleringen: 'Het is aan de wetgever overgelaten de aard van de gewetensbezwaren nader te preciseren'; 'het is geheel aan de wetgever overgelaten de voorwaarden nader in te vullen'; 'het feit dat de wetgever nader inhoud aan het begrip gewetensbezwaar zal moeten geven.'.

De Kwaadsteniet

Nu weten wij echter hier in deze Kamer met elkaar hoe moeilijk, ingewikkeld en uitvoerig destijds – in november en december 1976 en in juni 1978, óók plenair – de discussies en formuleringen zijn geweest, principieel en praktisch, rondom het met het onderhavige grondwetsartikel rechtstreeks verbonden artikel 2 van de Wet gewetensbezwaren militaire dienst, welk artikel bij wijze van spreken ook zelf wel in de Grondwet zou kunnen worden opgenomen.

Er zijn toen ten slotte naar onze mening bevredigende en juiste conclusies getrokken. Ik heb die debatten nog eens nageslagen en met name de standpuntbepalingen – op 28 en 29 juni 1978 met betrekking tot de toen bijna unaniem aanvaarde tekst van genoemd artikel 2 – waarin geen enkele wijziging is gekomen, en op grond waarvan in dit kader gezegd kan worden, zoals bekend, dat een gewetensbezwaar een gewetensbezwaar is. Noch parlement, noch Regering wenst hiervan af te wijken. Naar onze opvatting kan het nú hiervoor door mij gesignaleerde probleem, gelet op die toen getrokken conclusies niet als wettelijk worden beschouwd. Dit mag mede geconcludeerd worden op grond van de schriftelijke mededelingen van de bewindslieden in de onderhavige stukken, dat geenszins een materiële verandering is beoogd en het bij dit grondwetsartikel louter gaat om een tekstuele aanpassing, een bekorting en modernisering van de tekst.

Ten aanzien van hetgeen rond het verdwijnende artikel 200 van de Grondwet is opgemerkt, nog het volgende. Alles nog eens gelezen hebbende, vragen wij ons af hoe dit artikel eigenlijk precies gelezen moet worden. Voorzover het aan de orde komt, leest de Regering het artikel als één bepaling, waarvan de spits is: geen voorafgaande instemming van, maar overleg achteraf met de Staten-Generaal terzake van het onder de wapenen roepen. Wij vragen ons af of artikel 200 in feite niet twee elementen bevat, nl.

a. de Regering is bevoegd de dienstplichtigen die niet in werkelijke dienst zijn buitengewoon onder de wapenen te roepen en

b. als dat gebeurt, wordt er onverwijld een voorstel van wet aan de Staten-Generaal gedaan.

In de schriftelijke gedachtenwisseling is tot dusver stilgestaan bij de opvatting van één bepaling met de aangegeven spits, ten aanzien van de verdwijning waarvan wij als zodanig geen bezwaren hebben geopperd. Wanneer

wij echter toch eigenlijk met twee elementen te maken hebben, zouden wij alsnog de vraag willen opwerpen, of het wijs is voor het buitengewoon onder de wapenen roepen geen expliciete grondwettelijke basis te doen bestaan, hoewel op zichzelf de algemene formulering van artikel 5.2.4 deze zaak kan dekken. Overigens nog het volgende. Gesteld wordt in de stukken en ook met name in de nota naar aanleiding van het eindverslag: voor mobilisatie is 'overleg met het parlement, indien mogelijk, geboden'. Ons intrigeren de twee woorden 'indien mogelijk'. Wat is het denken van de bewindslieden terzake? Ons is verder opgevallen, dat geheel buiten beschouwing blijft de eventuele mogelijkheid – in enigerlei vorm – van overleg vooraf.

Wij hebben nog een paar vragen. Het antwoord op deze vragen bepaalt mede of wij eventueel nog een amendement zullen indienen, of als Grondwetsartikel of als additioneel artikel.

Wij hebben dus nog een paar vragen over de mening van de bewindslieden, waar zij zeggen 'er geen bezwaar tegen te hebben in de gewone wet te bepalen dat terstond na de afkondiging van een mobilisatie als hierbedoeld een voorstel van wet aan de Staten-Generaal wordt gedaan om over het voortduren van deze mobilisatie te beslissen'. De bewindslieden hebben er geen bezwaar tegen; nodig vinden zij het blijkbaar niet. Merkwaardig is dan dat er vervolgens toch staat: 'te bepalen dat... een voorstel van wet... wordt gedaan'. Logischer zou dan in de zienswijze van de bewindslieden zijn te lezen: '... kan worden gedaan'.

Maar als het toch zinvol is, dat er in ieder geval een wet komt, dan is het voor ons een vraag, waarom dat in de gewone wet bepaald moet worden en waarom het dan niet zinnig is dit in de Grondwet te plaatsen. Nu ontbreekt immers op dit punt een grondwettelijke garantie. Geconstateerd moet worden, dat de legitimatie, de rechtsbasis terzake van mobilisatie uit de Grondwet verdwijnt, zulks in tegenstelling tot de situatie met betrekking tot een uitzonderingstoestand, gelet op het bepaalde in artikel 5.2.6.

Wij leggen de woorden 'een voorstel van wet aan de Staten-Generaal... om over het voortduren van deze mobilisatie te beslissen' ook nog even naast de woorden 'overleg met het parlement, indien mogelijk, geboden'. Als dat 'indien mogelijk' van toepassing is – met andere woorden wanneer de omstandigheden uiterst moeilijk zijn – gaat het waarschijnlijk niet alleen over het maken van een wet, maar ook over

het overleg als zodanig en dus ook over het op dat moment niet kunnen beoordelen en spreken over de ministeriële verantwoordelijkheid. Dan zitten wij natuurlijk helemaal in de problemen. Eén van die problemen zou dan onder andere kunnen zijn, dat de regering mobiliseert enz. en dat de Staten-Generaal – mogelijkerwijs geen mobilisatie enz. wensen – niet kunnen beslissen dat het bij voorbeeld afgelopen moet zijn. Hiermede hebben wij ons dan bewogen behalve op het theoretische grondwettelijke terrein ook op dat van een mogelijk praktische werkelijkheid, die naar wij hopen en bidden nooit zal ontstaan.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met een korte opmerking over wetsontwerp 15 883, inzake adeldom en ridderorden. Het zal u niet verbazen dat ik van mening ben dat deze sinds lang overleefde resten uit een feodaal tijdperk behoren te verdwijnen. Des te sterker zijn mijn bezwaren tegen vermelding ervan in de Grondwet, aangezien dit er alleen maar meer gewicht aan geeft. Voor degenen die een kinderlijk genoeg scheppen in het rondlopen met ridderorden, zou ik willen zeggen dat ik dit genoeg niet wil wegemen. Te kust en te keur zijn er demonstratieve speldjes te krijgen met al of niet ludieke teksten of lidmaatschapsspeldjes of speldjes voor het vervuld hebben van bepaalde sportieve prestaties. Vooral in het buitenland heeft men heel leuke wandelspeldjes die men krijgt als men een aantal stemptjes heeft verzameld om te bewijzen dat men bepaalde wandeltochten heeft volbracht.

Minister **Wiegel**: U verdient voor dit ludieke betoog een onderscheiding.

De heer **Van der Spek** (PSP): Deze uiterst dialectische opmerking van de Minister had ik niet van hem verwacht.

Mijnheer de Voorzitter! Ook over het wetsontwerp inzake de ombudsman, 15 057, wil ik slechts een enkele opmerking maken. Ik vind de instelling ervan op zich zelf een goede zaak, evenals de vastlegging ervan in de Grondwet. Uit een door mij medeondertekend amendement van collega Nijpels blijkt, dat ik er voorstander van ben dat in de Grondwet wordt geregeld dat benoeming rechtstreeks door de Staten-Generaal plaatsvindt en niet op de door de Regering voorgestelde manier.

Ik zou er echter voor willen pleiten dat ook ten aanzien van ombudslieden

Van der Spek

bij lagere administratieve organen, zoals provincies en gemeenten, iets wordt geregeld in de Grondwet. Ik doel dan met name op hun benoeming. Ik wil een vraag stellen naar aanleiding van een beschouwing van de Regering op dit punt in de memorie van antwoord op pag. 7. Daar worden verschillende alternatieven naast elkaar gezet. Er wordt gesteld dat voor een meer decentraliseerde opzet pleit, dat er directer contact is tussen ombudsman en burgers, dat de ombudsman beter bekend zal zijn met plaatselijke omstandigheden en dat in het algemeen de afstand tussen bestuur en ombudsman korter is.

Ik vind dat allemaal heel juist, maar bij de argumenten die worden aangevoerd voor een centraal benoemde ombudsman, legt men het accent op de onafhankelijkheid, hetgeen mij wat verbaast. Ik begrijp denk ik wel wat ermee bedoeld wordt, maar ik geloof dat je ook in dit geval moet zeggen dat het mogelijk moet zijn om waarborgen te scheppen, dat er ook sprake is van een uiterst onafhankelijke positie als het gaat om iemand die zich vrij dicht bevindt bij degenen tussen wie hij moet bemiddelen. Daarvoor zijn een aantal wettelijke en regelingsvoorwaarden te scheppen.

In dat licht verbaast het mij wat dat men van mening is dat overgegaan moet worden tot centrale benoeming als de nadruk moet liggen op onafhankelijkheid. Ik vind dat een miskenning van de mogelijkheden die er moeten zijn – ook op lager niveau – om onafhankelijkheid te waarborgen.

Ik wil iets uitvoeriger spreken over het derde wetsontwerp dat ter discussie staat en dat handelt over de verdediging. Het opnemen in de Grondwet van opmerkingen over de verdediging wordt door mijn partij uiteraard om principiële redenen afgewezen. Onze overtuiging is dat vrede, veiligheid en welzijn van mensen op geen enkele manier worden gediend met militaire middelen. *Integendeel, daardoor worden de kansen op oorlog en agressie groter; het nationalisme wordt erdoor aangewakkerd, terwijl tevens de mogelijkheid tot onderdrukking en uitbuiting erdoor wordt geschraagd.* Maar weinig mensen varen wél bij het bestaan van deze vernietigingsmiddelen.

Ik wil er echter toch wel iets meer inhoudelijks over zeggen en dat doe ik niet alleen omdat wij nu eenmaal dit voorstel voor ons hebben liggen. Ik heb hiervoor nog een andere reden,

waarover ik niet uitvoerig zal spreken, want dit heb ik destijds al gedaan bij de behandeling van de laatste wijziging van de Wet gewetensbezwaren. Als er nu eenmaal een militair apparaat is, staan mensen met mijn opvatting voor het probleem dat je in feite een situatie creëert die praktisch identiek is met die welke ontstaat bij een puur beroeps- of vrijwilligersleger, als je er helemaal geen zaken als dienstplicht op na zou houden. Ik ben weliswaar van mening dat het verschil tussen een zogenaamd kaderdienstplichtigenleger, zoals onder andere Nederland dat heeft, en een puur vrijwilligersleger aanzienlijk kleiner is dan de meeste tegenstanders van dat pure beroepsleger vinden, maar het is toch voldoende groot om ervoor te waken dat wij te maken krijgen met zo'n puur beroepsleger.

Ook om die reden vind ik het dus zinzig, gegeven het feit dat het militair apparaat nog altijd bestaat, te praten over regelingen voor dienstplicht en dergelijke.

Het eerste lid van artikel 5.2.4 vind ik een beetje onduidelijk op het punt van de verdediging van het Koninkrijk zelf en van het daarnaast noemen van het vervullen van internationale taken. Daar wordt te veel de indruk gewekt alsof men op dezelfde manier mensen kan dwingen iets te doen ter verdediging van het Koninkrijk, als bij het vervullen van internationale taken door de Nederlandse krijgsmacht. Er wordt veel te veel uitgegaan van de gedachte dat het vervullen van internationale taken allicht ook voor iedereen samenvalt met het verdedigen van nationale belangen. Ik zie nu even af van de vraag of ik het verdedigen van nationale belangen op zich zelf een goede zaak vindt, dat vind ik niet, tenminste niet met deze middelen. Men moet zich realiseren, dat wanneer Nederland in internationale organisaties optreedt, zoals de NAVO, het wel degelijk denkbaar is, dat een heleboel mensen die wel bereid zouden zijn voor een puur nationale verdedigingstaak militaire middelen te gebruiken, in dat geval in moeilijkheden komen, omdat zij het samenvallen van het nationale belang met het optreden in internationaal verband niet zien. Bij voorbeeld omdat zij menen, dat door ongeoorloofd optreden van een land als de Verenigde Staten, Nederland wordt meegesleept in een militair conflict.

Hetzelfde probleem komt ook weer terug – zij het op een enigszins andere manier – wanneer het gaat om het vervullen van internationale taken in VN-verband. Daarbij wordt duidelijk ge-

dacht aan het zenden van Unifil-troepen naar Libanon. Met dit artikel is duidelijk de mogelijkheid om verplichtingen op te leggen bedoeld; dat blijkt uit de memorie van toelichting. Naar mijn mening wordt daarmee ook in ernstige mate de persoonlijke vrijheid van mensen aangetast en ik zou dat dus toch willen afwijzen.

Mijn volgende opmerking gaat over de verhouding van lid 1 en lid 2 van artikel 5.2.4, zoals die na de tweede nota van wijziging zijn komen te luiden. Naar mijn mening moeten zij eigenlijk geheel los van elkaar worden gezien. Ik bedoel daarmee dat zij niet samen thuishoren in een artikel over de militaire verdediging. Er wordt nu ten onrechte een verband gelegd tussen wat in het eerste lid bedoeld wordt, namelijk optreden met militaire middelen tegen militaire middelen en het in het tweede lid bedoelde optreden met niet-militaire middelen tegen niet-militaire middelen. Dat wil zeggen, bij de civiele verdediging is er natuurlijk ook wel sprake van het optreden met niet-militaire middelen tegen militaire zaken, maar ook tegen niet-militaire zaken, want er worden ook mogelijkheden mee bedoeld als optreden in geval van watersnood, van sneeuwval, van treinongelukken en dergelijke. Het introduceren hiervan als onderdeel van civiele verdediging, zelfs al in dit stadium van de Grondwettekst, is te veel het verdoezelen van het feit, dat het in wezen gaat om een gewelddadig militair apparaat. Gaat het puur om de civiele verdediging in militair verband – *daar spreekt de memorie van toelichting duidelijk over op de blz. 4 en 5* – dan moet dat ook met zoveel woorden gezegd worden. Een ander gebruik van mensen voor rampen in vredetijd – laat ik het zo maar formuleren – zou ook in de Grondwet formeel en functioneel geheel moeten worden losgekoppeld en worden ondergebracht in een andere paragraaf of in een ander artikel dan in dit stuk over de landsverdediging.

Ik heb ook erg veel moeite met het feit dat nergens in de grondwettekst bij het gebruik van militaire middelen de inschakeling van de Staten-Generaal is geregeld. Ik meen dat een beroep op de juiste werking van de ministeriële verantwoordelijkheid en het verwijzen naar de gewone wetgeving, wat de Regering doet, te zamen volstrekt onvoldoende zijn en dat juist bij zo diep ingrijpende beslissingen als ter zake van militair optreden, zo democratisch mogelijk – in onze beperkte democratie – de Staten-Generaal de beslissende stem moeten hebben.

Van der Spek

Ook is op de blz. 2 en 3 van de nota naar aanleiding van het eindverslag onvoldoende geargumenteed, dat een grondwettelijke basis voor sociale dienstplicht best mag ontbreken; niet dat ik een voorstander daarvan ben, integendeel.

Ik ben dus voor het amendement-Nijpels op dit punt, respectievelijk voor zijn amendement dat inhoudt, wanneer het er toch van moet komen, dat het in elk geval bij wet moet worden geregeld. Het is, naar ik heb begrepen, een soort van subsidiair amendement. Waarom maak ik dan toch die opmerking? Bij de civiele verdediging is toch ook sprake van het verplichtingen opleggen aan mensen voor iets wat men zou kunnen vergelijken met activiteiten in het kader van sociale dienstplicht, namelijk bij noodtoestanden in vreedetijd. Ik vind het daarom onjuist om te zeggen dat een basis voor sociale dienstplicht in de Grondwet best mag ontbreken. In zekere zin zit die er nu al in, namelijk in het tweede lid van het genoemde artikel. Ik vind dat dit juist moet worden uitgesloten.

Ten slotte wil ik een opmerking maken over artikel 5.2.5. Met de heer Abma – ik neem aan dat 'bien etonnés de nous trouver ensemble' ook voor hem geldt – ben ik van mening dat het woord 'ernstige' daar zou moeten worden weggelaten. Naar mijn mening wordt daarmee te veel de serieuzeheid ontken van bezwaren van mensen tegen het militair apparaat; dat wil zeggen vanaf het persoonlijk bezwaar hebben tegen het hanteren van een wapen, via allerlei andere mogelijkheden van bezwaar tot het bezwaar, dat tegenwoordig wel onder het woord 'totaalweigering' wordt begrepen. Ik vind dat men er verstandig aan doet gewetensbezwaren sec in de Grondwet te vermelden. Het lijkt mij onjuist te suggereren dat men gewetensbezwaren zou kunnen hebben die niet ernstig zijn. Dit volgt namelijk uit het toevoegen van het woord 'ernstig', tenzij het zou zijn bedoeld als een epitheton ornans. Dat vind ik echter uiterst onwaarschijnlijk voor de zorgvuldige tekstmakers van de nieuwe grondwettekst, zoals ik die de laatste jaren heb leren kennen. Met andere woorden: ik vind dat een erkenning in de Grondwet dat militarisme geen vanzelfsprekendheid is, dat niet iedereen dat hoeft te erkennen, minstens moet leiden tot het verdwijnen van het woord 'ernstig' in artikel 5.2.5.

De Voorzitter: Ik hoop dat de Regering haar antwoord nog hedenavond zal aanvragen.

Minister Wiegel: Na afhandeling, mogelijk vandaag, van het wetsontwerp over de ombudsman is de Regering in elk geval in staat het grondwetsvoorstel met betrekking tot de ombudsman vanavond te behandelen.

De Voorzitter: Dat staat dus vast. Mijn hoop gaat nog iets verder.

Minister Wiegel: Wat dat betreft, zult u dan een kleine teleurstelling moeten verwerken. Ik vermoed dat met betrekking tot de andere wetsontwerpen de voorbereiding van het antwoord op de vele indringende vragen, door de Kamer gesteld, enige tijd zal kosten.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De Voorzitter: ik stel vast, dat op de beide andere grondwetsontwerpen in eerste termijn vandaag geen antwoord zal komen van de Regering.

Ik stel tevens tevens vast, dat de stukken met betrekking tot de fraude vandaag niet meer aan de orde zullen komen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het **wetsontwerp Instelling van het ambt Nationale ombudsman en wijziging van een aantal wetten (Wet Nationale ombudsman) (14 178)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister Wiegel: Mijnheer de Voorzitter! De Regering is er verheugd over dat de hoofdlijnen van het wetsontwerp, zoals dat gisteren in bespreking is gekomen, brede instemming van de Kamer ontmoeten. Over een aantal punten uit het voorstel zal nog een discussie moeten worden gevoerd tussen Kamer en Regering. Wij kunnen nu een duidelijke, verdere stap zetten in deze dagen met betrekking tot het instellen van het ambt van nationale ombudsman.

Verschiedende geachte afgevaardigden zijn diep op de geschiedenis ingegaan. De geachte afgevaardigde de heer Stoffelen zou ik daarbij met name willen noemen. Ook de heren Nijpels en Van den Broek hebben een beeld geschetst van de vele jaren van voorbereiding, voordat dit wetsontwerp in deze fase van behandeling kwam. De heer Stoffelen heeft de activiteiten van

de heer Langemeijer daarbij aangehaald. De heer Nijpels heeft in zijn betoog de namen van de heren Toxopeus en Rietkerk genoemd. De heer Van den Broek heeft het kabinet-de Jong aangehaald. Toevallig zijn dit allen geestverwanten van degenen die aan het woord waren. Ik constateer dit alleen maar als een bevestiging van het feit dat brede activiteiten in alle politieke groeperingen betracht zijn om het instituut van de ombudsman tot stand te brengen.

De heer Stoffelen (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het was mij niet bekend dat de door mij geciteerde heren Rietkerk en Polak tot mijn partij behoorden.

Minister Wiegel: Neen, de heren Rietkerk en Toxopeus zijn ingevoerd in het betoog van de heer Nijpels. Ik geef het de heer Stoffelen toe dat er breed is weergegeven welke staatslieden zich in de loop van de geschiedenis met deze materie hebben beziggehouden.

De verschillende geachte afgevaardigden hebben ook gesproken over de lange duur van de voorbereiding. De ervaring heeft uitgewezen dat het wetgeven op het terrein van de rechtsbescherming een zaak is van lange adem. Ik neem het begrip 'rechtsbescherming' nu in ruime zin, in welk kader ook dit wetsontwerp past. De lange duur van voorbereiding vindt, zoals de Kamer weet, er niet zijn oorzaak in dat de overheid er moeite mee heeft, vormen van controle toe te staan op haar optreden. De lange voorbereidingstijd van dit soort wetgeving is het gevolg van de noodzakelijke diepgaande bezinning op de draagwijdte van tot stand te brengen regelingen. Wij zitten met de rechtsbescherming in ons land immers niet op het punt nul van waaruit kan worden begonnen met het optrekken van een geheel nieuw gebouw. Neen, wij hebben te maken met een in een historisch proces gegroeid gebouw met allerlei kamers en verfijnde voorzieningen. De vraag of er iets binnen dat gebouw moet worden verbouwd of dat er een uitbouw moet worden toegevoegd, is dan een zaak van zorgvuldige overweging.

De Regering heeft er geen enkele moeite mee, toe te geven dat het inderdaad wat lang heeft geduurd voordat wij kwamen bij de dag van gisteren. De tweede reden voor die lange duur is erin gelegen dat de Regering zich grondig moest beraden op de kritiek die door de volksvertegenwoordiging op het oorspronkelijke wetsvoorstel is geuit. Ik noem enige punten van kritiek die naar voren kwamen in het

Wiegel

voorlopig verslag: de naam van het instituut, de inhoud van de toetsingsnorm, de wijze van benoemen, de beperking van de competentie tot de centrale overheid, het buiten de competentie van de ombudsman blijven van de rechterlijke macht, de actio popularis, de begrenzing van andere instituten van rechtsbescherming en de openbaarheid van onderzoeksrapporten en verslagen.

Men ziet dat het een hele reeks van fundamentele en moeilijke punten is. Deze punten waren punten van heroverweging voor de Regering. Zoals de geachte afgevaardigden in hun betogen hebben gesteld – de heer Stoffelen signaleerde een aantal verbeteringen – is de Regering in de nadere schriftelijke gedachtenwisseling op een aantal wezenlijke punten met wijzigingsvoorstellen gekomen. Hier en daar hebben wij de motivering 'aangepunt'. Omdat het wetsontwerp nog eens heel grondig werd doorgespit, is ook de Raad van State opnieuw gehoord.

Ik wil de overtuiging van de Regering dat er een ombudsman moest komen en dat het lang heeft geduurd, niet in één zin verklaren met de term 'zij die geloven haasten niet'. Juist omdat zorgvuldigheid geboden was en omdat de Regering samen met de Kamer wil trachten te komen tot een zo groot mogelijke consensus – daar streven wij altijd naar – hebben wij die zorgvuldige en daardoor wat langdurige procedure gekozen.

Door alle geachte afgevaardigden is het belang van de instelling van het instituut van de ombudsman verwoord.

In het algemeen kan ik zeker instemmen met de verwachtingen die zijn geuit over hetgeen dit instituut in de samenleving teweeg kan brengen. Dat geldt ook voor de vier 'rollen' die de heer Brinkhorst heeft aangegeven. Door de uitbreiding van de overheidsactiviteiten krijgt de burger in toenemende mate en op velerlei wijze met de overheid te maken. Naast andere vormen van rechts- en belangenbescherming wordt door middel van de instelling van het ombudsmaninstituut aan hem een mogelijkheid geboden, zijn beklag te doen over een onjuiste of vermeend onjuiste bejegening door een instantie van de centrale overheid. Voorts kan het bestaan van deze beklagmogelijkheid ook bevorderen dat de overheidsinstanties ten opzichte van de individuele burger zich bedragen zoals het hen betaamt.

De heer Brinkhorst sprak van 'de bestuurlijke en ambtelijke anonimiteit',

de heer Nijpels van 'de raderen van de ambtelijke bureaucratie'. De activiteiten van de ombudsman kunnen er naar onze mening toe leiden dat het overheidsapparaat, dat door de burger wellicht vaak wordt ervaren als een onpersoonlijk en ondoorzichtig complex voor die burger persoonlijker, doorzichtiger en wellicht vertrouwder wordt. Ten slotte noem ik de verwijsfunctie van de ombudsman: de mogelijkheid voor hem, een bemiddelende rol te vervullen tussen bestuur en bestuurde. Ook de heer Van den Broek heeft gesproken over zijn bevoegdheid, op onvolmaaktheden in de wetgeving te wijzen.

Deze en andere doelstellingen – de heer Stoffelen wees op negen doelstellingen, vermeld in het rapport van de commissie-Langemeier – tekenen het belang dat aan dit wetsontwerp moet worden gehecht.

Op het punt van de benaming van de functie heeft de heer Verbrugh onze reactie gevraagd op zijn suggestie, de functionaris 'nationale onderzoeksman-vrouw' te noemen. Ik meen dat het begrip 'ombudsman' toch voldoende is ingeburgerd in het Nederlands, al geef ik de heer Abma toe dat het een importpredicaat is. Ik meen dat hierover een brede consensus in de Kamer bestaat en dat wij de naam nu maar zo moeten houden als deze ook thans, in het gewijzigde voorstel, is neergelegd.

Vrijwel alle afgevaardigden hebben gesproken over de benoemingswijze. De heren Stoffelen, Nijpels, Van den Broek, Brinkhorst en Abma hebben een andere wijze van benoeming van de ombudsman bepleit. Zij hebben er met name voor gepleit dat de ombudsman door deze Kamer zou worden benoemd. In de stukken is een 'wapenschouw' van argumenten pro en contra deze benoemingswijze gehouden, naar ik meen terecht. Deze kwestie is immers niet van enig belang ontbloomt.

Ik constateer uit de discussie van gisteren dat de argumenten die van de kant van de Regering zijn aangedragen de grote meerderheid der Kamer niet aan het twijfelen hebben gebracht. Voor de collega van Justitie en mij is het belang van het tot stand komen van het instituut van de ombudsman van wezenlijke betekenis. Wij zullen dan ook gaarne bereid zijn, ook in de Eerste Kamer dit wetsontwerp te verdedigen, ook als het amendement van de heer Nijpels, op stuk nr. 19, en dat van de heren Van den Broek en Nijpels, op stuk 21, worden aanvaard.

Ik heb goede nota genomen van de betogen van de heren Nijpels, Van den

Broek en Brinkhorst, waarin zij hebben benadrukt dat de benoeming van de ombudsman door de Tweede Kamer geen precedent mag en kan zijn voor andere benoemingen. Ik hecht eraan, dit duidelijk vast te leggen.

De andere opmerking die ik wil maken – ik ben daaraan herinnerd in een wat andere functie, namelijk die van opsteller van het eerste concept voor het verkiezingsprogramma van de VVD in 1977; daarin staat een duidelijke passage over de benoeming van de ombudsman: benoeming door het parlement – is dat ik toch gaarne de verdediging van het voorliggende voorstel, met deze oorspronkelijke gedachte van de Regering, hier op mij heb genomen. In dit verband zou ik willen verwijzen naar de korte interruptiediscussie die hier gisteren over de Jakobijnen is gevoerd. Die discussie deed mij denken aan het spreekwoord 'un jacobin ministre n'est pas un ministre jacobin'.

Iedereen weet wat dit betekent' maar laat ik het nog eens in een wat andere bewoording zeggen: hoe dichter bij de Kroon, hoe minder partijman. Om mijn conclusie vervolgens te verwoorden: Als het mogelijk zou zijn – het is op dit moment niet geheel mogelijk, dacht ik, want de heer Verbrugh heeft nog een kleine kritische kanttekening geplaatst bij het standpunt van de andere geachte afgevaardigen – en er worden verder geen bezwaren naar voren gebracht door de heer Verbrugh in de tweede termijn, ben ik graag bereid de amendementen voor wat betreft de wijze van benoeming over te nemen.

Ik kom nu te spreken over de positie van de substituut-ombudsman, waarover met name de geachte afgevaardigden de heren Van den Broek en Verbrugh hebben gesproken. Met name de heer Van den Broek heeft het woord gevoerd over de rechtspositie van de substituut-ombudsman. Het is inderdaad waar dat de substituut-ombudsman een zeker risico loopt, omdat zijn baan afhankelijk is van de lotgevalen van, om het zo maar eens te zeggen, de 'hoofd-ombudsman'. Komt deze laatste tussentijds te defungeren, dan zal ook de substituut zijn portefeuille ter beschikking moeten stellen. De vraag is hier gesteld: is het aanvaardbaar dat de substituut dit risico loopt? Ik geloof van wel, wanneer men twee zaken voor ogen houdt: in de eerste plaats het doel dat dit systeem van gelijktijdig op- en aftreden van ombudsman en substituut beoogt te dienen en in de tweede plaats de toepasbaarheid van een wachtgeldregeling.

Wiegel

Eerst nu de vraag: wat is het doel van het stelsel, waarbij ombudsman en substituuft gelijktijdig op- en aftreden? Dat doel is, dat het instituut zoveel mogelijk als een eenheid moet kunnen functioneren. Bij de te verwachten hoeveelheid klachten zal het noodzakelijk zijn het werk te verdelen, maar het eindoordeel zal in beginsel door de ombudsman worden gegeven. Als gevolg van de hoeveelheid werk die deze zelf onder handen heeft, zal hij gevallen die door de substituten zijn onderzocht niet tot in detail kunnen nalopen; hij zal in die gevallen voornamelijk moeten afgaan op de rapportering van de substituuft over het concrete geval. Omdat de ombudsman als het ware met zijn naam en persoonlijk gezag borg moet staan en ook zal willen staan voor de kwaliteit van de te geven beoordelingen, moet hij zich naar onze mening ook kunnen omringen met hem vertrouwde substituten, want hij zal in voorkomende gevallen op hun oordeel moeten kunnen blindvaren; die mensen zal hij zelf moeten kunnen uitzoeken.

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Denkt de Minister daar ook zo over, indien ingevolge het operationeel worden van het amendement-Stoffelen/Nijpels tot een centrale ombudsman zou worden overgegaan, die ook bevoegd is voor de lagere overheidsorganen, waarbij bij voorbeeld te denken ware aan een gedeconcentreerde opzet? Een andere opzet is eigenlijk ook niet mogelijk. Men heeft dan een 'paraplu' van substituten, aan wie de bevoegdheid wordt gegeven om voor de lagere organen bezig te zijn. Kan dan nog van dat eenhoofdige karakter of van die vertrouwenspositie tussen ombudsman en substituuft daadwerkelijk worden gesproken?

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat de geachte afgevaardigde de heer Van den Broek in deze interruptie vooruitloopt op het noemen van een reeks kritische kanttekeningen die ik straks ga plaatsen bij het amendement van de heer Stoffelen en de heer Nijpels.

Het probleem zoals de geachte afgevaardigde de heer Van den Broek het schetst, speelt dan inderdaad, maar dat doet op zich zelf niets af aan de inhoud van het betoog dat ik op dit stuk heb gehouden.

Wat de rechtspositie betreft, wijs ik erop dat de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers ook op de substituuft van toepassing is. Door dat

stukje rechtspositie is de onzekerheid toch minder groot dan zij zou kunnen lijken.

De heer Van den Broek heeft nog gevraagd waarom de ontslaggrond van artikel 4, namelijk wegens toebrengen van ernstig nadeel aan het in hem te stellen vertrouwen, niet zal gelden voor de substituuft. Wij menen dat de hoofdbudsman als exponent van het instituut op die grond moet kunnen worden ontslagen. De substituuft staat niet zo in het volle licht als de hoofdbudsman. Daarom leek ons de ontslaggrond van artikel 4 niet op de substituuft van toepassing, maar onoverkomelijke bezwaren tegen het amendement van de geachte afgevaardigde op stuk nr. 21 heb ik zeker niet.

Ik kom vervolgens tot een aantal deelvragen. De geachte afgevaardigde de heer Stoffelen heeft mij gevraagd of en, zo ja, in hoeverre er formeel dan wel feitelijk een relatie mag bestaan tussen de ombudsman en de inspecteur-generaal der krijgsmacht. Formeel zal er geen relatie bestaan tussen de werkzaamheden van de nationale ombudsman en die van de inspecteur-generaal der krijgsmacht. De ombudsman kan onderzoek verrichten, ook als de inspecteur-generaal reeds onderzoek heeft ingesteld, en andersom. Uiteraard kunnen de ombudsman en de inspecteur-generaal feitelijk met elkaar overleg plegen, indien de een ervan op de hoogte is dat de ander zich met dezelfde klacht bezighoudt.

De geachte afgevaardigde de heer Stoffelen heeft ons vervolgens gevraagd of wij van mening zijn dat een afzonderlijke substituuft-ombudsman belast zou moeten worden met het onderzoek in krijgsmachtsaangelegenheden. Hij heeft daaraan toegevoegd: zo ja, hoe verhoudt dit zich tot onze reserve ten aanzien van specialistische vaksubstituten, gezien de noodzaak dat de substituten de nationale ombudsman moeten kunnen vervangen? Ik meen zijn vragen zo goed te hebben samengevat. Het zal naar onze opvatting primair aan de nationale ombudsman moeten worden overgelaten voor welke terreinen van overheidszorg substituuft-ombudsliden moeten worden benoemd en met welke taken zij dan zullen worden belast.

Naar onze mening zou het voor de hand liggen dat op het terrein van de krijgsmacht een substituuft-ombudsman wordt ingesteld. Dat behoeft er ook niet toe te leiden dat er een te vakspecialistische substituuft-ombudsman komt, indien maar bij de benoeming van die substituuft rekening wordt ge-

houden met de wenselijkheid dat betrokkene ook als vervanger kan optreden. Ik hecht het meest aan de stelling dat primair aan de nationale ombudsman moet worden overgelaten voor welke terreinen van overheidszorg substituuft-ombudsmannen benoemd kunnen worden.

De heer Abma zegt dat het hem ontgaat, waarom het wetontwerp bepaalt dat de ombudsman bij het bereiken van de leeftijd van 65 jaar wordt ontslagen. Zou de zaak niet zo geregeld kunnen worden, zo vroeg hij zich af, dat de ombudsman wordt benoemd voor zes jaar dan wel voor zoveel jaren minder als hem scheiden van de 65-jarige leeftijd? Dat is op zich zelf natuurlijk mogelijk, maar ik meen dat de regeling die het wetsontwerp thans bevat duidelijk en ook geijkt is.

Het is zeker geen diskwalificatie als de ombudsman bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd wordt ontslagen. De heer Abma vroeg of de ombudsman bij voorbeeld voor zes jaar, dan wel het aantal jaren dat hem scheidt van de 65-jarige leeftijd wordt benoemd. Dat is op zich zelf natuurlijk wel mogelijk, maar de de thans in het wetsontwerp vervatte regeling is op een dergelijke situatie geijkt. Wanneer ontslag wordt verleend wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd, is dat het gevolg van de formele vaststelling van een bepaald tijdstip.

De heer Verbrugh heeft gevraagd op welke wijze de Regering kan voorkomen dat voortdurende klachten van de commissie voor de verzoekschriften de standaardklachten van de ombudsman zullen worden. Het kan zeker niet worden ontkend dat ook de ombudsman enigszins afhankelijk zal zijn van de bereidheid van het openbaar bestuur, om zo snel mogelijk de gevraagde inlichtingen te verstrekken. De ombudsman beschikt over ver gaande onderzoekbevoegdheden en hij kan daarmee, wanneer het openbaar bestuur onvoldoende medewerking zou verlenen, toch vrij snel de nodige informatie los krijgen. Hij kan bij voorbeeld ambtenaren, getuigen en deskundigen oproepen, bescheiden opvragen en plaatsen betreden. Naar mijn mening zal het openbaar bestuur in verband daarmee in het algemeen voldoen aan het verzoek van de ombudsman om binnen de gestelde termijnen bepaalde inlichtingen te verstrekken.

De tweede vraag van de geachte afgevaardigde de heer Verbrugh is, of de ombudsman bij het beoordelen van het gedrag van ambtenaren niet ook rekening moet kunnen houden met de omstandigheden waaronder een amb-

tenaar moet werken. In het algemeen heeft het oordeel van de ombudsman in eerste instantie betrekking op de eventuele onbehoorlijkheid van de gedraging zelf. Daarbij zal de ombudsman, zoals de geachte afgevaardigde heeft opgemerkt, bij voorbeeld letten op bejegening, niveau van de dienstverlening, wijze van omgang met de burger e.d. Indien de ombudsman bij zijn oordeel de vraag wil betrekken in hoeverre de betrokken ambtenaar een verwijt kan worden gemaakt en een disciplinaire straf te overwegen ware, kan en zal hij wel degelijk acht slaan op de werksituatie van de ambtenaar. Zijn aanbevelingen kunnen zich immers ook richten op organisatorische verbeteringen van de dienst.

De geachte afgevaardigde de heer Brinkhorst heeft de Regering gevraagd waarom het wetsvoorstel de ombudsman niet – zoals in het buitenland – bepaalde instrumenten biedt om zijn oordeel te effectueren. Zover ons bekend, hebben ombudslieden in het buitenland in het algemeen niet de mogelijkheid hun oordeel op de een of andere wijze te effectueren; wel kunnen enkele ombudslieden in bepaalde omstandigheden na het uitspreken van hun oordeel ook actief optreden ter effectivering daarvan, bij voorbeeld door het instellen van strafvervolgning. Dit geldt echter voor een zeer beperkt aantal gevallen. Het gezag van de ombudsman moet in beginsel bepalend zijn voor de effectivering van zijn oordeel – dat is de stelling die wij poneren – en van daaraan verbonden aanbevelingen voor opheffing of vermindering in de toekomst van eventuele geconstateerde tekortkomingen. Kennelijk wordt in deze landen, waar reeds geruime tijd ervaring bestaat met dit instituut, door het bestuur ook voldoende rekening gehouden met het oordeel van de ombudsman.

De laatste deelvraag die ik wil behandelen is een vraag van de heer Stoffelen, die heeft bepleit dat de ombudsman het vereiste van een schriftelijk verzoek zeer ruim opvat en in beginsel iedere schriftelijke aanduiding serieus neemt. Het lijkt mij een goede ombudsman met hart voor de zaak, als hij inderdaad die eis van schriftelijkheid niet formalistisch opvat en op zoek zal gaan naar hetgeen de klager op zijn hart heeft, ook al is de klacht op het eerste gezicht niet zo duidelijk.

Er zijn enkele opmerkingen gemaakt en vragen gesteld over de competentie van de ombudsman en er zijn van bepaalde zijden in de Kamer wensen

geuit om de competentie uit te breiden naar de lagere overheden. Daarover is een amendement ingediend.

Als men op dat punt amendering wil, is het toch wel van groot belang te luisteren naar wat daarover door de lagere overheden zelf wordt bepleit. In deze belangrijke aangelegenheid is diepgaand overleg over de lagere overheden, verenigd in de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en het IPO, nodig. De Regering heeft daarvoor nog geen reden gezien. Wij hebben in de schriftelijke gedachtenwisseling al gezegd dat wij willen afwachten hoe de ervaringen van de nationale ombudsman met klachten over de gedragingen van de centrale overheid in de eerste jaren van zijn optreden uitvallen.

De Kamer weet dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten zich niet alleen in 1977 afwijzend heeft opgesteld tegenover een landelijk benoemde ombudsman, die het handelen van de gemeentelijke organen zou moeten gaan beoordelen. De VNG heeft dat kort geleden, in een brief van 22 augustus aan de Kamer, nog eens gedaan.

Het creëren van een ombudsfunctie ook voor de lagere publiekrechtelijke lichamen zou nogal wat vragen oproepen waarop op dit moment nauwelijks een antwoord kan worden gegeven. Ik moet wat dit betreft de heren Brinkhorst en Van den Broek bijvallen. Die kant van de zaak is onvoldoende uitgespit. Als de Kamer zou overwegen het amendement van de heren Stoffelen en Nijpels te aanvaarden dan moet zij toch precies weten wat zij doet. Wij moeten goed beseffen welke vragen er op dat terrein liggen.

Ik heb er al enkele genoemd, maar ik zal er nog een paar noemen. Moet het centrale ombudsmaninstituut op zich competent worden verklaard ten aanzien van de lagere publiekrechtelijke lichamen? Moet die centrale ombudsman dan in zijn eentje functioneren? Of moet het een soort rondreizende ombudsman worden? Of moeten er gedeconcentreerde substituut-ombudsmannen worden aangesteld? Of moeten er meerdere op centraal niveau benoemde ombudsmannen komen? Hoe moet hun onderlinge verhouding dan worden geregeld? Zou het wenselijk, of wellicht juist onwenselijk zijn een soort van hoger beroep bij één centrale ombudsman te creëren over de beslissingen van gedeconcentreerde ombudsmannen? Dit zijn maar enkele vragen.

De heer Stoffelen heeft in de toelichting op zijn amendement naar voren

gebracht dat de lagere overheden bevoegd blijven tot het instellen van eigen klachteninstanties. Wat betreft de samenloop tussen een klacht ingediend bij de centrale ombudsman en een ingediend bij een lokale of regionale klachteninstantie, wijst hij op de bepalingen van artikel 15, tweede lid, die het mogelijk maken dat de centrale ombudsman wacht totdat de lagere klachteninstantie haar procedure heeft afgerond.

De heer Van den Broek sprak in dat verband over overlapping. Verschillende geachte afgevaardigden zijn met elkaar in discussie gegaan over de uitleg, die aan de motie-Rietkerk moet worden gegeven. Gisteren heb ik een duidelijk verschil in lezing van de 6de overweging van de motie geconstateerd. Er is sprake van verschil in interpretatie. Nu er zoveel vragen zullen rijzen, als de gedachte van de heer Stoffelen wordt gevolgd, rijst de vraag, of het niet beter is niet over te gaan tot wijziging van het regeringsvoorstel.

Is het niet veel verstandiger eerst af te wachten hoe in de praktijk het instituut van de nationale ombudsman gaat functioneren? Kan niet beter eerst ervaring worden opgedaan? Ik denk ook aan de belasting van de betrokken functionaris. Op een later moment kan men via wetswijziging komen tot uitbreiding van het instituut. Het lijkt mij wijzer, die weg te volgen. De heer Stoffelen moet ook de verwachtingen, die bij de burgers worden gewekt, als zijn amendement wordt aanvaard, incalculeren. Als het amendement wordt aanvaard, zal het geruime tijd duren, voordat praktische uitvoering aan de gedachte wordt gegeven. Ik ben er niet van overtuigd, dat de weg, die beide geachte afgevaardigden wijzen, de wijste is.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Niet alleen in eerste termijn worden amendementen toegelicht. In tweede termijn zal ik zeer nadrukkelijk een toelichting geven, daarbij uiteraard ingaand op de gestelde vragen. Het is iets te vroeg, te concluderen, dat de discussie tot een bepaalde conclusie zal leiden. Wij zijn nog volop bezig.

Minister **Wiegel**: Daartoe heb ik ook een aardige bijdrage geleverd.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat stel ik ook op hoge prijs. Laat de Minister nog even wachten met de conclusie, dat het onverstandig is nu al dezelfde keuze te doen als die, welke de Kamer in 1971 met de stem van hem vóór, al gedaan heeft.

Wiegel

Minister **Wiegel**: Ik heb vragen gesteld naar aanleiding van de conclusie, die de heer Stoffelen al heeft getrokken. Hij heeft het amendement ingediend. Ik meen dat van onze kant voorzichtig is geopereerd. Ik heb voorzichtig de vraag gesteld: Is het wijs thans de weg van de heer Stoffelen te volgen?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Vindt de Minister de gedachte, dat er een ombudsfunctie dient te zijn ten aanzien van het optreden van de lagere overheden, gewenst?

Minister **Wiegel**: Ja, zeker. Den Haag is enkele malen genoemd. Daar is men met dat instituut van start gegaan. Vaak hebben de burgers problemen met contacten met de lagere overheden, de gemeente. In de praktijk zien wij tal van voorbeelden, dat de ombudsfunctie zich op het lokale vlak aan het ontwikkelen is. Laten wij ruim baan geven aan die ontwikkeling. Wij hebben dan ook de tijd om met bij voorbeeld de VNG en gemeenten te overleggen. Ik durf niet de stelling aan – ik heb daarvoor niet de bewijzen – dat als het amendement-Stoffelen-Nijpels wordt aanvaard en uitgevoerd, de initiatieven, die op het plaatselijk vlak zijn genomen, de nek zullen worden omgedraaid. Het is evenwel niet uitgesloten.

Ik vraag mij af of het niet verstandig is, wat dit betreft enige vrije groei in de maatschappelijke krachten tot stand te brengen.

De heer **Rietkerk** (VVD): Kan de Minister een nadere toelichting geven op zijn argument dat, wanneer een en ander nu in beginsel in de wet wordt opgenomen en het enige tijd duurt voor de uitbreiding geëffectueerd wordt, de mensen teleurgesteld zouden worden?

Minister **Wiegel**: Ik pleit niet voor opnemings in de wet. Ik kan mij voorstellen dat de ombudsfunctie op het plaatselijke vlak tot bloei komt.

De heer **Rietkerk** (VVD): Neen, één van uw argumenten tegen het nu ten principale opnemen van die bevoegdheid in de wet was, dat de mensen daarvoor teleurgesteld zouden kunnen zijn omdat een en ander niet direct kan worden geëffectueerd. Vindt u niet dat, indien er in het geheel geen bevoegdheid wordt opgenomen, die te leustelling des te groter zal zijn? U bent zelf van mening dat die ombudsfunctie voor de lagere overheden noodzakelijk is.

Minister **Wiegel**: Dat vind ik niet. Als het amendement-Stoffelen en Nijpels wordt aangenomen, ligt vast dat nadere invulling met betrekking tot de lagere overheden zal plaatsvinden. Wanneer, dat zien wij nog wel maar het kan best een hele tijd duren. De burger, die in de pers berichten vernoot over de uitkomsten van deze behandeling, zal denken dat er ook een ombudsman komt, waarbij hij kan klagen als de gemeente tekort is geschoten. Dat er een zinnetje bij staat, waaruit blijkt dat het misschien nog jaren duurt voor het zover is, ziet hij wellicht over het hoofd. Ik zou veel liever de procedure kiezen, die in de praktijk in Den Haag, Rotterdam enz. naar voren is gekomen. Die gedachten kunnen zich dan verder in de praktijk ontwikkelen. Ik denk dat dit positiever werkt.

De heer **Rietkerk** (VVD): Jawel, maar ik heb meer aan iets dat mij op termijn wordt toegezegd dan aan helemaal niks.

Minister **Wiegel**: Als de geachte afgevaardigde een vervolg wil geven aan zijn motie van jaren geleden en de Regering zou vragen om deze zaak verder grondig in studie te nemen, er met de VNG over te overleggen, er met het IPO over te spreken enz., heb ik met een dergelijke motie geen moeite.

De heer **Nijpels** (VVD): De wijzigingsvoorstellen, ingediend door de heer Stoffelen en mij, sluiten dat overleg helemaal niet uit. Ik heb al duidelijk gezegd, dat een motie een stok achter de deur kan zijn....

Minister **Wiegel**: Dat heeft deze Minister helemaal niet nodig.

De heer **Nijpels** (VVD): maar als deze amendementen worden aangenomen, vormen zij een heel gróte stok achter de deur. Dat is ook nodig want in de afgelopen negen jaar is er, behalve dan in Den Haag en Rotterdam, helemaal niets gebeurd. Als er nu geen duidelijke beslissingen worden genomen, verwacht ik beslist niet dat er in de komende jaren ineens wél initiatieven zullen worden genomen.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Dat in de afgelopen tijd niet zoveel is gebeurd, is, naar mijn overtuiging, niet het gevolg van onwil bij de lagere overheden, maar van de gecompliceerdheid van de materie. Men mag niet de indruk wekken – en dat proef ik een beetje uit het betoog van de heer Nijpels – dat de lagere overheden wat dat betreft tot een dergelijke constructie zouden willen komen. Dat zou ik bepaald willen bestrijden.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik heb in ieder geval niet kunnen constateren dat in de Vereniging van Nederlandse Gemeenten bij voorbeeld over het instituut van de ombudsman allerlei ideeën naar voren zijn gekomen. Men heeft voortdurend een afwachtende houding aangenomen. En daar zitten wij nu mee.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb wat meer vertrouwen in de Vereniging van Nederlandse Gemeenten dan de geachte afgevaardigde.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil niet stoken in een goed huwelijk, maar ...

Minister **Wiegel**: Welk huwelijk bedoelt dan?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik heb met belangstelling het debat aangehoord en verneem nu gaarne van de Minister of hij van mening is dat het gewenst is dat de functie ook ten aanzien van de lagere overheden wordt toegepast. Hij heeft er in feite al 'ja' op gezegd.

Minister **Wiegel**: Ja.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Is de Minister voorts van mening dat een stimulans uitgaat van het voor de lagere overheden in het vooruitzicht stellen van een algemeen kader op nog nader in te vullen termijn? Hierbij plaatste ik ten aanzien van het amendement van de heren Nijpels en Stoffelen grote vraagtekens.

Minister **Wiegel**: Ik zou het toch wat willen omdraaien. Ik vind dat ik niet tegen de lagere overheden moet zeggen dat zij erop moeten rekenen dat er te gelegener tijd een kader komt. Ik zou bereid zijn tot een gesprek met de lagere overheden en de VNG over bij voorbeeld het verloop en de uitkomst van deze gedachtenwisseling. Ik hoef niet met een beschuldigend vingertje naar de gemeenten te zwaaien. Ik ben bepaald wel bereid tot verder overleg.

De heer **Van den Broek** (CDA): Geen beschuldigend vingertje, mijnheer de Voorzitter, maar ik heb toch ook de Minister duidelijk horen zeggen dat hij een uitgesproken voorstander is van een ombudsman-instituut, een ombudsfunctie voor de lagere organen. Dat moeten wij in ieder geval goed vasthouden, dus ik ben het met sommige woordvoerders eens dat er een soort proces moet komen, dat duidelijk laat zien dat wij toegroeien naar een ombudsfunctie ook voor de lagere organen. De vraag is alleen, hoe wij dat doen.

Wiegel

Minister **Wiegel**: Ik ben zeer wel bereid in één van de eerste vergaderingen met de VNG verslag te doen van deze gedachtenwisseling. Daarna zou samen met de VNG en het IPO eventueel een werkgroep kunnen worden ingesteld, die deze gedachte verder moet uitwerken.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Zou dat de vorm van een modelverordening kunnen hebben, die de VNG aanbiedt, zodat het gedecentraliseerd kan gebeuren?

Minister **Wiegel**: Die gedachte spreekt mij zeer aan.

De heer **Brinkhorst** (D'66): We komen in de goede richting.

Minister **Wiegel**: Hier is weer een goed huwelijk waar u niet in stoken kunt. Verschillende afgevaardigden hebben vragen gesteld over de wijze en het tijdstip van invoering. Een departementale werkgroep, die ook internationale contacten heeft, werkt hier momenteel hard aan. Wij zullen ook vertegenwoordigd zijn op een dit najaar te organiseren internationaal congres. Ik kan mij goed voorstellen dat de idee van de heer Nijpels met betrekking tot een ombudsfunctie op internationaal niveau tijdens zo'n congres aan de orde komt.

Verder is gevraagd naar een tijdschema. Een commissie is thans bezig met het uitwerken van de technische kant. Ik denk nu aan de huisvesting, het budget, de startformatie en dergelijke. Ik kan mij voorstellen dat de Kamer nauw betrokken wordt bij de werkgroep, die zich bezighoudt met de technische voorbereiding. Hoe dit in het vat moet worden gegoten kan worden bekeken tijdens een onderling overleg. Aan ons zal het in ieder geval niet liggen. Ik hoop dat de ombudsman op 1 januari 1982 kan functioneren. Wij moeten natuurlijk niet vergeten dat, als deze gedachtenwisseling positief wordt afgerond, het voorstel ook nog in de Eerste Kamer zal moeten worden besproken. Gezien de aard van dit wetsvoorstel denk ik wel, dat de Eerste Kamer ruime aandacht aan dit voorstel zal willen geven.

Ook zal er moeten worden gewerkt aan een goede voorlichtingscampagne opdat de eerste golf van aanmeldingen kan worden opgevangen. De ombudsman moet in ieder geval een goede eerste indruk maken. Ik ben het eens met hetgeen de heer Stoffelen heeft gezegd over het belang van de voorlichting.

Ik hoop de Kamer duidelijk te hebben gemaakt, dat wij alle stappen zetten die technisch gezien noodzakelijk zijn, waarbij wij ons baseren op een realistisch schema. Ik wil geen verwachtingen wekken, die niet kunnen worden waargemaakt want dat leidt slechts tot teleurstelling.

Mijnheer de Voorzitter! In de schriftelijke gedachtenwisseling is de Regering de Kamer op een aantal punten tegemoet gekomen; op andere punten heeft de Regering – met argumenten – bezwaren tegen diverse geuite wensen naar voren gebracht. Ik hoop dat wij straks dit debat tot aller tevredenheid kunnen afsluiten. Over bepaalde onderdelen kan men verschillend denken, maar er is in ieder geval overeenstemming over het antwoord op de vraag of er een ombudsman moet komen. Die ombudsman is immers een belangrijk instituut voor de burger tegenover de overheid en ik ben er bijzonder verheugd over dat wij met dit deel van de volksvertegenwoordiging thans deze gedachtenwisseling kunnen hebben.

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Ook mij strekt het tot grote voldoening dat wij thans in de Kamer dit belangrijke onderwerp kunnen behandelen. Er is op gewezen dat het wat lang heeft geduurd. Ik wil dat niet bestrijden. Toch is het een goede zaak dat wij nu dit onderwerp weer aan de orde kunnen hebben. Juist als Minister van Justitie vind ik dat prettig, want wij spreken over een algehele overkoepeling van het geheel van rechtswaarborgen in het Nederlandse recht. Het zal duidelijk zijn dat ik daar in hoge mate is geïnteresseerd ben. Als wij proberen de zaak heel precies en zorgvuldig te regelen, doen wij dat niet om het instituut van ons af te houden, maar juist om het een goede kans te geven. Uit de dierenwereld is bekend dat liefde zover kan gaan dat het voorwerp van de liefde het niet overleeft. Dat moeten wij hier niet hebben. Wij moeten het instituut een faire, goede kans geven. Vanuit dat gezichtspunt zal ik mijn bijdrage aan dit debat leveren.

De heren Stoffelen, Nijpels en Van den Broek hebben gesproken over de plaats van de ombudsman in het geheel van waarborgen voor de burger ten opzichte van de overheid. De functie van de ombudsman zal onmiskenbaar een andere zijn dan die van de administratieve rechter. Laatstgenoemde toetst of het overheidsoptreden in concrete gevallen al dan niet inbreuk

maakt op de rechtspositie van de burger. Het woord 'rechtspositie' moet hierbij ruim worden opgevat, want zij wordt niet alleen bepaald door normen van geschreven, maar ook door normen van ongeschreven recht, in het bijzonder de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Dit karakter van de administratieve rechtspraak brengt mee dat alleen tegen die gedragingen van overheidsorganen beroep kan worden ingesteld die de rechtspositie van de burger raken. Het duidelijkst is dit het geval bij beschikkingen en weigeringen om een beschikking te geven. In bepaalde verhoudingen kunnen ook handelingen die niet het karakter van een beschikking dragen als zodanig de rechtspositie van de burger raken. Vandaar dat in enkele wetten ook beroep op de administratieve rechter is opengesteld tegen handelingen.

Het is echter niet zo dat alle gedragingen van de overheid de rechtspositie van de burger raken, zoals deze door geschreven en ongeschreven recht wordt bepaald. Toch bestaat ook hier behoefte aan mogelijkheden tot controle op en correctie van het overheidsoptreden. Daarin ligt naar mijn oordeel de kern van de eigen functie van de ombudsman. In zoverre vormt de wet waarover wij vandaag spreken een aanvulling – of zo men wil, een sluitstuk – op ons stelsel van rechtsbescherming, zonder dat zij zelf rechtsbescherming in de eigenlijke zin van het woord ten doel heeft. In bepaalde gevallen kan de ombudsman als het ware wel plaatsvervangende rechtsbescherming bieden, indien iemand van rechtsbescherming in de eigenlijke zin van het woord verstoken blijft.

Het functioneren van een ombudsman maakt de administratieve rechtspraak in geen enkel opzicht overbodig. Juist doordat administratieve rechtspraak is toegespitst op de bescherming van de rechtspositie van de burger, kan zij ook voorzieningen bieden die rechtstreeks ingrijpen in de rechtsverhouding tussen overheid en burger, in het bijzonder de vernietiging van het bestreden besluit. De omschrijving van de taak van de ombudsman is dus wel ruimer, maar aan de andere kant ook onontkoombaar diffuser dan die van de administratieve rechters. Dat geldt zowel voor de omschrijving van de onderwerpen waarover men zich tot de ombudsman kan wenden, voor de toetsingsnorm. Wat het eerste betreft, spreekt het wetsontwerp in de artikelen 13 en 16 van de wijze waarop een administratief orgaan zich in een bepaalde aangelegenheid heeft gedragen.

De Ruiter

De klacht kan dus ook een aspect van het overheidsoptreden betreffen, dat niet of niet uitsluitend de rechtspositie van de burger betreft. Men denke aan de bejegening van de burger, aan trage afhandeling van zaken, onvoldoende rekening houden met de problemen waarvoor de burger zich geplaatst ziet, en dergelijke. In verband hiermee moet ook de toetsingsnorm diffuser zijn. Artikel 27 zegt dan ook, dat de ombudsman beoordeelt, of het administratief orgaan zich in de door hem onderzochte aangelegenheid al dan niet behoorlijk heeft gedragen.

De heren Van den Broek en Verbrugh hebben de vraag opgeworpen, of de ombudsman wel voldoende houvast krijgt, indien wordt volstaan met deze in artikel 27 gegeven omschrijving van de toetsingsnorm. Voor zover de gedraging de rechtspositie van de burger raakt of mede raakt, zal het antwoord op de vraag of de overheid zich al dan niet behoorlijk heeft gedragen, uiteraard ook daarvan afhangen, of in overeenstemming met het geschreven en het ongeschreven recht is gehandeld. Deze situatie kan zich bijvoorbeeld voordoen in de – gelukkig intussen schaars geworden – gevallen, waarin tegen een beschikking geen beroep kan worden ingesteld. Tot het ongeschreven recht behoren – zoals gezegd – ook de algemene beginselen van behoorlijk bestuur.

Ik acht het goed mogelijk dat die algemene beginselen van behoorlijk bestuur ook bij de beoordeling van gedragingen die niet de rechtspositie van de burger raken, een belangrijke rol gaan spelen bij de uitwerking die de ombudsman aan de behoorlijkheidsnorm van artikel 27 zal geven. Om de aangegeven reden valt echter aan de diffuse toetsingsnorm, die door de ombudsman zelf zal moeten worden uitgewerkt, niet te ontkomen. Ik hoop echter de geachte afgevaardigden duidelijk te hebben gemaakt, dat in het gehele stelsel, zoals dat in ons administratieve recht besloten ligt, met begrip van het stelsel dat in de nu te behandelen wet ligt, de ombudsman toch voldoende aanknopingspunten zal hebben om aan die diffuse toetsingsnorm steeds voor ieder geval de juiste inhoud te geven.

Het verschil in functie tussen de ombudsman en de administratieve rechter brengt met zich mee, dat er in beginsel geen reden is de ombudsman klachten te laten behandelen over besluiten, die ook aan rechterlijke toetsing onderworpen zijn. Zo'n doublure

zou de rechtsbescherming niet verbeteren. De regeling in de artikelen 15 en 17, waarover de heren Stoffelen, Nijpels en Van den Broek hebben gesproken, is daarop afgestemd. Ik erken – de heer Stoffelen heeft daarover gesproken – dat deze regeling niet eenvoudig is, ondanks de herformulering in het nader gewijzigde wetsontwerp. De vereiste nauwkeurigheid van de formulering maakt dat onvermijdelijk. Het idee dat een wet zonder meer voor iedereen begrijpelijk zou kunnen en moeten zijn is mijns inziens echter een illusie. Wel moet aan de wet de eis worden gesteld, dat hij voor de onmiddellijke gebruikers goed te raadplegen is en dat degenen die bij de toepassing belang hebben – dat is bij deze wet iedereen – de weg gewezen kan worden. Daarvoor is adequate voorlichting van veel belang. De voorlichtingsafdelingen van onze departementen slagen er mijns inziens goed in, ook ingewikkelde wetten – ik noem de wet AROB – in vouwbladen voor de burgers hanterbaar te maken.

Nogmaals, onze in het algemeen vrij ingewikkelde administratieve rechtspraak is geen materie die, neergelegd in wetsvorm en dus van alle waarborgen voorzien, bij eerste lezing voor iedereen duidelijk is. Ik denk dat het een overschatting is van de mogelijkheden om daarnaar te streven. Wel moet natuurlijk alles zo duidelijk mogelijk worden weergegeven. Vandaar dat ik niet de kritiek op wat verbeterd moet worden afwijs, maar toch de zaak tot een reëel niveau wil terugbrengen.

De heer Stoffelen heeft mij toen gevraagd of ik de inhoud van de artikelen 15 en 17 in 1 of 2 minuten zou kunnen uitleggen. Hij heeft het mij gemakkelijk gemaakt, want hij heeft vervolgens zelf de daad bij het woord gevoegd en hij heeft de kern van de regeling, naar mijn smaak, goed weergegeven. Ik behoeft hem dat niet na te doen. Ik zeg er wel bij, dat de heer Stoffelen in zijn samenvatting een aantal punten niet heeft vermeld, die wel in de regeling thuishoren. Met andere woorden, het is wel mogelijk een regeling in de kern zakelijk en beknopt weer te geven, maar als het op precies formuleren aankomt, zal men toch wel het hele scala van regel, uitzonderingen, nadere voorschriften en dergelijke moeten opnemen.

Alleen als de heer Stoffelen zou zeggen dat een bepaald element uit de artikelen werkelijk kan worden gemist, kunnen wij verder zaken doen. Overigens ben ik bang dat wij, bij alle mogelijkheden tot andere formuleringen, het met een tekst als deze zullen moeten doen.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De strekking van mijn vraag was in de eerste plaats niet om te bezien of de wetstekst zelf verbeterd zou kunnen worden. Ik heb de indruk dat dat inderdaad niet kan. De strekking was om als Kamer in overleg met de Regering, en omgekeerd, ernaar te streven dat mensen die in de zaal en op de tribunes aanwezig zijn kunnen volgen wat er aan de orde is. Daarom vroeg ik of de Minister kon proberen in één à twee minuten uit te leggen waarover de artikelen 15 en 17, over het al dan niet samengaan met de administratieve rechtspraak, handelen. Daarom heb ik gepoogd in één of twee zinnen aan te geven wat de essentie was.

Minister **De Ruiter**: Ik hoop toch dat ik duidelijk heb gemaakt dat hetgeen de heer Stoffelen heeft gedaan op zichzelf wel mogelijk is, bij voorbeeld door te zeggen dat de ombudsman niet de totale rechtsbescherming overneemt, maar bij voorbeeld wel een taak heeft als er iets komt, juist op die gebieden, waar de administratieve rechtspraak of het administratief beroep geen sluitende regeling heeft gevonden. Juist vanwege het feit dat de regeling in dit wetsontwerp zo open, zo flexibel en daardoor zo subtiel is, dat er toch weer uitzonderingen zijn om de ombudsman de gelegenheid te geven zijn vleugels uit te slaan, vind ik het toch beter hier geen geautoriseerde samenvattingen te geven, die noodzakelijkerwijze incompleet zijn. Waarschijnlijk kan echter vrij snel, via de vouwbladen die wij over dit soort onderwerpen kunnen maken, aan de burger duidelijk worden gemaakt dat juist in de gevallen waarin de wet geen afdoende rechtsbeschermingsregeling heeft gegeven, de ombudsman wellicht de noodzakelijke bescherming kan bieden in die zin dat hij een klacht kan onderzoeken en daarop bescheid geven.

Het deed mij intussen genoegen te horen dat de heer Van den Broek de herformulering wel als een verbetering heeft ervaren.

De heer Stoffelen heeft nog concrete vragen over artikelen gesteld. Hij vroeg om voorbeelden van wettelijk geregelde administratief-rechtelijke voorzieningen, zowel bij als krachtens de wet ingestelde voorzieningen. Ik wil die voorbeelden graag geven, waarbij ik aanneem dat de heer Stoffelen voorzieningen in gedachten heeft die niet bij een rechterlijke instantie worden gevraagd. Voorbeelden van bij de wet ingestelde administratief-rechtelijke voorzieningen zijn het beroep op de Kroon en de Arob-bezwaarschriftenprocedure. Voorbeelden van krachtens

De Ruiter

de wet ingestelde administratief-rechtelijke voorzieningen zijn het beroep op gedeputeerde staten, dat in sommige gemeentelijke verordeningen wordt opengesteld, en de bezwaarschriftenprocedure ingevolge artikel 4 van de Wet rechtstoestand dienstplichtigen, die bij algemene maatregel van bestuur wordt geregeld. Het komt dus inderdaad voor dat krachtens de wet een administratiefrechtelijke voorziening wordt geregeld. Misschien zijn er meer voorbeelden te noemen, maar dit lijkt mij voldoende.

De heer Stoffelen heeft ook nog onze uitspraak in herinnering gebracht dat de klachtenprocedure, waarvan wij de opnemings in de Politiewet voorbereiden, de competentie van de ombudsman niet definitief zal uitsluiten. Die uitspraak is naar mijn mening correct, omdat de klachtenprocedure die ons voor ogen staat, niet op een beslissing van de administratieve rechter van de Kroon zal uitlopen.

Ik kom tot een suggestie van de heer Brinkhorst. Deze suggestie betreft artikel 15. Zij hield in dat het misschien duidelijker zou zijn artikel 15 in drie voege te splitsen, dat in de nu onder a en b genoemde gevallen zal worden gesproken van niet-ontvankelijkheid van de verzoeker in zijn verzoek, en dat in de andere gevallen de beslissing van de ombudsman op zijn bevoegdheid zal worden betrokken. Ik meen dat dit zo juist is weergegeven.

Omdat het een goede methode bleek op te leveren om de gehele materie nog eens op een rijtje te krijgen, heb ik die suggestie ernstig overwogen. Ik heb ook eens laten uitwerken hoe het er dan uit zou zien. Ik ben tot de conclusie gekomen dat de regeling er niet beter op zou worden wanneer wij dat zouden doen. Ik zal proberen dat uiteen te zetten.

In de eerste plaats is het een bezaar dat het in die systematiek dan niet alleen zal gaan over ontvankelijkheid en bevoegdheid, maar ook nog over gegrondheid van het verzoek, omdat artikel 15, lid 1 onder b, duidelijk de gegrondheid betreft, waardoor wij dan al een systematiek zouden krijgen dat het ene artikel in drieën uiteenvalt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men deze procedure vergelijkt met die bij de Europese mensenrechtencommissie waar het begrip 'kennelijk ongegrond' staat en dat ongeveer analoog is aan hetgeen in artikel 15, lid 1 onder b, voorkomt, kan men constateren dat daar uitein-

delijk ook een uitmonding is in de niet-ontvankelijkheid. Het is dus niet perse noodzakelijk om er een aparte categorie van te maken.

Minister De Ruiter: Mijnheer de Voorzitter! Deze interruptie geeft mij aanleiding, nog iets in het algemeen te zeggen. Zeker in het civiele procesrecht is het een bekende kwestie wat eigenlijk precies tot onbevoegdheid, tot niet-ontvankelijkheid en tot ongegrondheid van een vordering of een verzoek leidt. Daarover kun je – bij wijze van spreken – een dissertatie schrijven, maar het leidt, zeker als het gaat om niet-ontvankelijkheid of ongegrondheid, veelal tot niets, want de beslissing van de rechter is in ieder geval dat hij niet doet wat de verzoeker vraagt.

Dat speelt in dit verband een nog veel duidelijker rol. Als wij kijken naar hetgeen artikel 13 mogelijk maakt om aan de ombudsman te verzoeken, dan zien wij dat het het verzoek is om een onderzoek te doen. Dat is het enige verzoek dat iemand bij de ombudsman kan indienen. De strekking van de artikelen 13 tot en met 17 is vervolgens het aangeven van de kaders waarbinnen de ombudsman zich kan bewegen. Artikel 17 geeft – zo kan men zeggen – een absolute competentiegrens. Artikel 15 geeft in dat licht een aantal gronden van onderling verschillende kleur aan, die echter allemaal tot precies dezelfde conclusie kunnen leiden, namelijk dat de ombudsman niet aan het verzoek voldoet. Dat is een duidelijke systematiek.

Het maakt immers uiteindelijk niet zo veel verschil uit voor de beslissing of het op de ene of de andere grond is gebaseerd dat de ombudsman zegt dat hij niet aan een bepaald verzoek voldoet.

Er komt echter nog iets bij. Artikel 15 is juist in verband met de vrij open taak die wij aan de ombudsman hebben toegedacht, zo flexibel geformuleerd dat daar beslist niet in staat dat de ombudsman in die bepaalde gevallen geen onderzoek mag instellen. Neen, het systeem is – dat blijkt ook uit artikel 13 – dat de ombudsman in bepaalde gevallen verplicht is om het onderzoek in te stellen en dat hij in andere gevallen daartoe niet verplicht is, maar het wél mag doen. Ook om die reden volg ik de suggestie van de heer Brinkhorst niet graag, want de regeling houdt niet in dat dit kan leiden tot een onbevoegdverklaring.

De aanhef van artikel 15 betekent immers juist dat de ombudsman ook in deze gevallen wel degelijk bevoegd is. Artikel 15 geeft dus een aantal gron-

den waarop de ombudsman aan zijn verplichting om aan het verzoek te voldoen, kan ontkomen. Die gronden zijn – dat geef ik toe – van onderscheiden aard, van formele aard en van materiele aard, bij voorbeeld dat reeds zonder al te veel onderzoek duidelijk is dat het verzoekschrift geen genoegzame gronden inhoudt, en dergelijke. Het is naar mijn mening systematisch veel beter om het te laten staan en maar te zeggen dat de ombudsman op een veelheid van gronden kan concluderen dat hij niet verplicht is om aan het verzoek te voldoen. Hij kan zich vervolgens overigens best bevoegd achten, er wél aan te voldoen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Vindt de Minister het gewenst, wanneer niet is voldaan aan datgene wat staat in artikel 15, lid 1 onder a, namelijk bij voorbeeld ingeval anonimiteit van een verzoekschrift, dat de ombudsman dan toch dat verzoek zou gaan onderzoeken?

Minister De Ruiter: De gehele structuur houdt in dat de ombudsman hoogstwaarschijnlijk zelf tot de conclusie zal komen dat dit niet gewenst is. Dan zal hij ook niet aan het verzoek voldoen. Zou hem niettemin uit de inhoud van het schriftelijke stuk zo veel blijken dat hij meent, hieraan toch iets te moeten doen, dan mag hij dit wel. Dit is toch altijd voor zijn benadering van de problemen beter dan gewoon te zeggen dat hij in zo'n geval onbevoegd is, hetgeen overigens ook de gehele systematiek van het geval overhoop zou gooien, aangezien dit dan eigenlijk in artikel 17 zou moeten staan. Los hiervan, vind ik het een goede zaak dat dit is geconstrueerd als een uitzondering op een verplichting. Die uitzondering kan gefundeerd worden met motieven van heel onderscheiden aard: van puur formele aard, van materiele aard, maar ook vragen van competentie die eigenlijk zijn ontleend aan andersoortige regelingen in de administratief-rechtelijke sfeer.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Wij zijn hier voor een deel met wetsgeschiedenis bezig; vandaar dat ik op één punt nog graag een nadere toelichting wil vragen. Het betreft hier artikel 15, lid 1 onder b, waar de vraag van de niet genoegzame gronden wordt vermeld. Het lijkt mij dat de ombudsman, bij handhaving van de door de Minister voorgestelde constructie, in ieder geval voor het daar gemelde geval een onderzoek moet verrichten om te weten of er sprake is van genoegzame gronden of niet. Met andere woorden:

De Ruiter

hij moet toch een soort voorlopig onderzoek verrichten. Het is de vraag of dan het begrip 'niet verplicht' een voldoende kapstok biedt.

Minister De Ruiter: Ik meen dat ook dit iets anders ligt. De ombudsman is niet verplicht, onderzoek in te stellen 'indien het verzoekschrift daartoe naar zijn oordeel geen genoegzame gronden inhoudt', zoals in lid 1 onder b van artikel 15 staat. Dus het gaat wel om datgene wat in het verzoekschrift staat. Met andere woorden: het verzoekschrift lezende, kan de ombudsman soms tot de conclusie komen dat datgene wat daarin staat het onderzoek niet noodzakelijkerwijs rechtvaardigt. Dan kan, en zal hij ook in verreweg de meeste gevallen zeggen: 'daaraan begin ik niet, dat heeft geen zin'. Niettemin laat het totale systeem open dat hij zodanig pikante of akelige informatie aantreft in dat verzoekschrift dat hij toch iets wil doen. Dan moeten wij hem dus onbevoegd niet verklaren en hem niet verplichten, het verzoekschrift ter zijde te leggen. Wij willen nu juist die ombudsman in deze zaken iets ruimer laten optreden dan strikte regels van bevoegdheid, ontvankelijkheid, gegrondheid en dergelijke zouden uitwijzen. Ik hoop dat ik hiermee althans heb aangegeven dat ik de suggestie van de heer Brinkhorst goed heb overwogen en dat ik ook de redenen heb aangegeven waarom ik de voorkeur geef aan de flexibiliteit die deze tekst biedt boven een meer rigide systeem, dat ongetwijfeld zou leiden tot een steeds alleen maar 'ja' of 'neen'.

Ik meen, om op een verwant chapter over te gaan, dat over de verhouding tussen de Wet Nationale ombudsman waarover wij nu spreken en de Wet Arob bij de heer Nijpels een misverstand is ontstaan. De regeling zit, globaal gezegd, als volgt in elkaar: heeft een administratieve rechter, bij voorbeeld de Afdeling rechtspraak van de Raad van State of de Kroon, uitspraak gedaan of is een procedure nog gaande, dan is de ombudsman ingevolge artikel 17 in elk geval onbevoegd. Heeft de burger de beroepstermijn laten verlopen, dan behoeft de ombudsman de klacht niet te onderzoeken, zo bepaalt artikel 15, maar in dat geval is hij niet onbevoegd. Het ligt hierbij echter in de rede dat de ombudsman slechts in uitzonderingsgevallen een onderzoek zal instellen indien de betrokkene nalatig is geweest, zijn rechtsmiddelen aan te wenden en de termijnoverschrijding

ook niet door de rechter is geëxcludeerd, zoals bij voorbeeld artikel 9 van de Wet Arob dat mogelijk maakt. De beroepstermijnen dienen de rechtszekerheid in het algemeen. Dit is dus zeker niet een poging, alle beroepstermijnen nu maar aan de kant te zetten. Ook belangen van derden kunnen bij die termijnen zijn betrokken. Niettemin leidt deze constructie toch niet tot onbevoegdheid van de ombudsman.

Wij onderkennen ook wel dat lang niet alle burgers zelf zullen weten of zij bij de ombudsman aan het juiste adres zijn, dan wel beroep moeten instellen bij een administratieve rechter of een andere administratiefrechtelijke voorziening moeten vragen.

Juist met het oog op die situatie is artikel 14 ingelast: de ombudsman die merkt dat bij hem abusievelijk een klacht is ingediend, zendt die klacht door aan het competente orgaan. Deze regeling wordt dan nog aldus vervolmaakt, dat het tijdstip van indiening van de klacht bij de ombudsman wordt beschouwd als het tijdstip van indiening bij het competente orgaan. De indiener krijgt bovendien nog 30 dagen de tijd om zijn verzoekschrift in verband met die andere rechtsgang zo nodig aan te vullen of te wijzigen.

De heer Stoffelen heeft gevraagd of de procureur-generaal bij de Hoge Raad wel voldoende is toegerust om de hem toebedachte taak ten aanzien van klachten over rechters te kunnen vervullen. Het is duidelijk dat de regeling zoals deze in dit wetsontwerp is opgenomen, consequenties zal kunnen hebben voor de werklust van de procureur-generaal. Op dit moment is de omvang daarvan buitengewoon moeilijk te voorspellen; wij zullen dit naar bevind van zaken moeten opbouwen. Het is echter duidelijk dat een dergelijke taak, gelegd op de procureur-generaal, consequenties kan hebben voor zijn eigen hoeveelheid werk en voor zijn apparaat.

De heer Stoffelen vroeg ook nog naar de voorlichting over deze taak van de procureur-generaal. Daarvoor zal, denk ik, het Stafbureau Voorlichting van mijn departement het beste kunnen zorgen. Ik sluit echter niet uit dat die voorlichting gecombineerd zal worden met de voorlichting die de ombudsman zelf, over zijn eigen taak, zal geven.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot een onderwerp dat ook alom de aandacht heeft getrokken in deze Kamer, namelijk de zogenaamde actio popularis. Om het Latijn nu even te vermijden: de stelling van nagenoeg alle sprekers is geweest, dat iemand die op

de hoogte is van een mogelijk aan krietiek onderhevige gedraging van de centrale overheid jegens iemand, ook als die gedragingen niet hem zelf betreft de bevoegdheid zou moeten hebben zich daarover tot de ombudsman te wenden. Ik heb al laten uitkomen dat vrijwel alle sprekers ervoor hebben gepleit om deze anderen de bevoegdheid toe te kennen een verzoekschrift tot de ombudsman te richten. In dit verband zijn amendementen ingediend door de heren Nijpels, Abma, Nijhof, Van der Spek, Waltmans en Stoffelen (stuk nr. 12), en door de heer Van den Broek (stuk nr. 23).

De heer Wiegel en ik hebben deze zaak nog eens grondig overwogen en wij zijn, bij nadere overweging, tot de conclusie gekomen dat deze beide amendementen te zamen genomen tot een systeem leiden waarmee goed valt te leven en dat, ook in onze ogen, bepaalde voordelen biedt in vergelijking met de regeling in het wetsontwerp. Ons belangrijkste bezwaar tegen het schrappen van de in artikel 13, eerste lid, vervatte beperking van de bevoegdheid om verzoekschriften in te dienen, was immers dat dit een bedreiging inhield van het goed functioneren van de ombudsman. In beginsel zou de ombudsman dan immers ook verplicht zijn een onderzoek in te stellen, de betrokkenen in de gelegenheid te stellen hun standpunten toe te lichten, zijn bevindingen nog eens voor commentaar aan hen voor te leggen, en ten slotte een openbaar rapport uit te brengen. Dat zou óók gelden voor klachten die door derden zouden worden ingediend, hoewel het belang ervan zo'n uitgebreid onderzoek wellicht niet zou rechtvaardigen, en mogelijk zou dit zelfs gelden in zaken die degene, jegens wie de gedraging heeft plaatsgevonden, liever zou laten rusten. Dit bezwaar zou echter kunnen worden ondervangen, indien artikel 15 wordt aangevuld op een wijze zoals de heer Van den Broek heeft voorgesteld. De ombudsman wordt aldus niet verplicht een onderzoek in te stellen, maar ernstige klachten van derden zal hij zeker niet laten rusten.

Als ik hem goed heb begrepen, heeft ook de heer Nijpels zich voor een aanvulling van artikel 15 in deze zin wel opengesteld, zij het dat hij – net als de heer Van den Broek – de vraag heeft gesteld, of deze aanvulling (in verband met wat al in artikel 15, eerste lid onder b, staat) wel nodig zou zijn. Artikel 15, eerste lid onder b, houdt in dat de ombudsman niet verplicht is een onderzoek in te stellen, indien het verzoekschrift daartoe naar zijn oordeel

De Ruiter

geen genoegzame gronden inhoudt. Ik zou daarover heel wat kunnen zeggen. Mijn betoog komt in de kern hierop neer, dat het wellicht met moeite daaronder zou zijn te brengen dat de ombudsman in deze gevallen niet verplicht zou zijn een onderzoek in te stellen, maar laten we het dan liever voor alle duidelijkheid met zoveel woorden opschrijven.

Ik heb over de zakelijke kant van deze vraagstelling geen verschil van mening tussen de geachte afgevaardigden kunnen ontdekken. Er zit een ander bezwaar aan het te veel brengen onder zo'n bepaling als artikel 15, eerste lid onder b. Daaraan moet dan een buitengewoon ruime interpretatie worden gegeven. Die interpretatie zou noodzakelijkerwijs ook moeten gelden voor de beslissing, of klachten van rechtstreeks belanghebbenden moeten worden onderzocht. Met andere woorden, die ruime interpretatie kan misschien wel dienen om één geval eronder te brengen, maar zou tevens de ombudsman te eerder geneigd kunnen maken haar ook toe te passen op gevallen waarin wij die ruime interpretatie nu juist niet gewenst zouden vinden. Ik denk dat het duidelijker is dit vraagstuk, dat toch een overwegend zelfstandig karakter heeft, dan ook maar in een apart onderdeelje onder te brengen.

Op deze gronden hebben wij besloten het wetsontwerp alsnog in die zin te wijzigen. Een vijfde nota van wijzigingen is inmiddels ingediend. Men ziet daarin – afgezien van de plaatsing van het nieuwe onderdeel van artikel 15, namelijk na a en b; dat is van ondergeschikt belang – dat de amendementen van de geachte afgevaardigden die ik zojuist noemde zijn overgenomen. Ook is artikel 14 aangepast aan de omstandigheid dat dan ook anderen dan rechtstreeks belanghebbenden verzoekschriften kunnen indienen.

Deze wijzigingen houden niet slechts een uitdrukkelijke erkenning in van de mogelijkheid voor derden zich met een verzoekschrift tot de ombudsman te wenden, maar – en daar wil ik nog even apart de aandacht voor vragen – zij leiden ook tot een belangrijke verbetering van de positie van die derde-verzoeker in vergelijking met de situatie die zonder deze amendementen resp. nota van wijziging zou intreden, namelijk dat door de ombudsman alleen maar uit eigen beweging volgens artikel 16 een dergelijk onderzoek zou kunnen worden ingesteld. Nu zal ingevolge artikel 18 de ombudsman ook aan de derde-verzoeker een gemoti-

veerd bericht moeten zenden, indien hij geen gevolg geeft aan het verzoek of het onderzoek opschort. Artikel 19 verplicht de ombudsman om, indien hij tot onderzoek overgaat, de verzoeker – dus ook de derde-verzoeker, waar ik het nu steeds over heb – in de gelegenheid te stellen schriftelijk of mondeling zijn standpunt toe te lichten. Artikel 26 schrijft voor dat de ombudsman zijn bevindingen vóór afsluiting van het onderzoek nog aan de verzoeker voorlegt en hem gelegenheid geeft daarop commentaar te leveren.

Ten slotte wijs ik nog op artikel 28, waar het erover gaat dat de verzoeker een exemplaar van het rapport van de ombudsman ontvangt. Door deze betrekkelijk simpele wijziging zien wij dat over de hele linie de derde-verzoeker zeer goed in het beeld komt. Zoals gezegd, heeft nadere overweging naar aanleiding van de amendementen er toe geleid dat wij dit in het wetsontwerp willen opnemen.

De heer Stoffelen heeft nog gevraagd hoe het staat met de besluitvorming over een suggestie van de heer Roethof, gedaan bij de behandeling van de begroting van Justitie voor 1980, om een onafhankelijk orgaan voor de behandeling van klachten over discriminatie van minderheden in het leven te roepen. Ik kan hiervoor verwijzen naar de regeringsreactie op het rapport over etnische minderheden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In die reactie is meegeedeeld, dat een interdepartementale commissie zal nagaan op welke wijze deze discriminatie het beste bestreden kan worden en dat die commissie ook aandacht zal besteden aan het denkbeeld van een onafhankelijk orgaan voor de behandeling van klachten over discriminatie. Ik verwijs naar pagina 15 van het stuk. De hier bedoelde commissie gaat volgende maand aan het werk.

Ten slotte, mijnheer de Voorzitter, een klein maar toch niet onbelangrijk punt. Van zeer deskundige zijde, namelijk van de kant van mr. S. Boas te Amsterdam, is een brief geschreven aan de voorzitter van de commissie uit deze Kamer die dit wetsontwerp heeft behandeld, waarin enkele technische onvolkomenheden worden aangeduid in het deel dat de Wet op de rechterlijke organisatie betreft.

Het komt erop neer dat er leden zijn van de ondernemingskamer bij het gerechtshof in Amsterdam en van de bijzondere kamer bij het gerechtshof in Arnhem, die niet onder dit wetsontwerp zouden vallen. Onder dankzegging voor deze berichtgeving heb-

ben wij de zesde nota van wijziging aan dit onderwerp gewijd. Inderdaad hebben wij in deze lacune voorzien.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst dank ik beide bewindslieden voor zowel het mededelen van de inhoud als de wijze van beantwoording. Dit is een uitstekend voorbeeld van erg goed overleg tussen Regering en Staten-Generaal over een wetsontwerp. Zelfs inzake het ene punt waarover ik nog wel het een en ander zal zeggen, nl. uitbreiding van de competentie, kan ik merken dat de Minister van Binnenlandse Zaken zich nog geenszins een eindoordeel heeft gevormd, maar openstaat voor verdere argumentatie.

Waarom – dit blijkt ook uit de beantwoording – is het van groot belang dat de ombudsman er zo snel mogelijk zal komen? Ondanks alle bestaande rechtsbescherming – en die is niet gering – bestaat er behoefte aan die ene wijze en doortastende figuur, die iedereen kent en bij wie iedereen die problemen heeft met de overheid, terecht kan. In die zin heeft een grote meerderheid van de Kamer zich in 1971 uitgesproken. Daarom was het ook verheugend bij de schriftelijke voorbereiding te ontdekken dat de Regering in beginsel ook die gedachten-gang onderschreef, los van het trekken van conclusies ten aanzien van de uitwerking. Daarom zijn de pleidooien in de schriftelijke voorbereiding door de Regering en nagenoeg iedere fractie niet gevoerd voor het college, maar voor die ene ombudsman.

Het belangrijkste strijdpunt voor een eventuele uitbreiding van de competentie tot de lagere overheden is allereerst – dat is natuurlijk niet het belangrijkste – de interpretatie van de motie-Rietkerk. De heer Van den Broek zal ongetwijfeld de Handelingen hebben nagelezen en het zal hem duidelijk zijn dat in ieder geval de fracties van de VVD, de PvdA en D'66 – een ruime meerderheid – van mening waren dat er één ombudsman moest komen, ook voor de lagere overheden.

Ik zie de heer Brinkhorst naar de interruptiemicrofoon komen maar ik verzoek hem nog even te wachten, dan zal ik de citaten geven. De Handelingen nog eens nalezend merkte ik het grote verschil tussen de overtuigende pleidooien van Anneke Goudsmit in 1968 en 1971 en het terughoudende betoog van de heer Brinkhorst nu.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Dat waren de fracties in hun toenmalige samenstelling!

Stoffelen

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ja, dat is zeker waar!

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik wacht met belangstelling op uw citaten, waarmee u het begrip 'terughoudende opstelling' van mijn kant hoopt te adstrueren.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Jazeker! Het was een sterk overtuigend pleidooi van Anneke Goudsmit voor een ombudsman, uiteraard voor alle overheden, een duidelijk verschil met u die spreekt van ombudsmanfunctie, raamwetten en opzetten. U houdt het allemaal wat vaag.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Citaten, mijnheer Stoffelen, daar wacht ik op!

De heer **Stoffelen** (PvdA): U wilt het toch niet ontkennen? Wij behoeven elkaar toch niet voor de gek te houden? U heeft gesproken over raamwetten!

De heer **Brinkhorst** (D'66): Neen, zeker niet! Ik wil u alleen voorhouden dat u mij een aarzelende, terughoudende houding verwijt. Daar is geen sprake van en daarom vraag ik u of u citaten heeft die van een andere toonzetting waren dan die van mijn toenmalige collega mevrouw Goudsmit. Ik zie die niet!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is dan jammer voor u!

De heer **Brinkhorst** (D'66): Uit de stukken uit die tijd blijkt dat D'66 zoals altijd een consistente houding heeft aangenomen maar aan u het woord om een citaat te geven. Zo niet, dan verzoek ik u het woord 'terughoudendheid' terug te nemen.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Het simpelweg lezen is voldoende. Ik herhaal het nog eens. Wellicht kan de heer Brinkhorst nu goed luisteren. Anneke Goudsmit heeft hier zeer nadrukkelijk – daar gaat het hier om – ...

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het gaat om citaten!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is te vinden bij de behandeling van de begroting voor Binnenlandse Zaken voor 1968. Ik wil best naar mijn bankje lopen om het citaat te halen, maar als de heer Brinkhorst echt de stukken nagelezen heeft zal hij geen seconde aarzelen met te erkennen dat mevrouw Goudsmit toen voor zo'n ombudsman heeft gepleit. Degenen die bij die behandeling aanwezig zijn geweest weten ook dat in 1971 de fractie van de VVD, de overgrote meerderheid van de fractie van de PvdA en de fractie

van D'66 van mening waren dat er één ombudsman zou moeten zijn voor alle overheden. Dat bleek uit een stellingname. Er bestond toen in ieder geval geen twijfel over die uitspraak van de Kamer.

Belangrijker dan wat de Kamer toen gezegd heeft is deze discussie en de argumenten van nu. Waarom wordt in het amendement gesproken over gemeenten en provincies? Ik heb zelf zes jaar lang een adviserende functie gehad bij het wetenschappelijk bureau van mijn politieke partij voor het functioneren van raads- en statenleden; ik ben zelf zeer geruime tijd raadslid geweest en lid van een commissie voor de beroepschiffen. Ik praat dus vanuit de praktijk. Wat is de realiteit? Erg veel gemeenten, ik hoop vurig alle, zien het als hun taak een opvang te bieden aan mensen met problemen, ook met problemen over die gemeente. Als het goed is gaan mensen, die klachten hebben over de gemeentelijke overheid, op bezoek bij de burgemeester, een wethouder of een raadslid. Dat is altijd zo geweest en dat zal, naar ik vurig hoop, altijd zo blijven, want dat is natuurlijk de normale situatie.

Daarnaast hebben tal van gemeenten een commissie voor de beroepschiffen. Dat is ook goed. Ik hoop vurig en ik verwacht dat ook dat zal blijven. Op dit moment heeft echter van de 815 Nederlandse gemeenten één gemeente een gemeentelijke ombudsman. Met een beetje goede wil kunnen wij bij een aantal gemeenten nog van 'overeenkomstige voorzieningen' spreken, al is het een beetje een probleem wat wij met die term bedoelen. Daar vallen burgemeester, wethouders, raadsleden en commissie voor de beroepschiffen niet onder. Wie de praktijk kent beseft dat dat echt iets anders is dan een ombudsman. Dat geldt zelfs voor de functie van sociale raadslieden. Het onderzoek van de heer Van der Ham heeft aangewezen dat in 30 van de 815 gemeenten sociale raadslieden zijn. Ook zij bekijken natuurlijk klachten van mensen, maar zijn toch duidelijk niet de volstrekt onafhankelijke beoordelaar met ver gaande bevoegdheden.

Al die voorzieningen zullen natuurlijk blijven bestaan en nog worden uitgebreid. Uit de praktijk blijkt echter dat het onmogelijk is – misschien met uitzondering van de allergrootste gemeenten – voor zo'n 790, of meer gemeenten over te gaan tot het zelf benoemen van een gemeentelijke ombudsman. Dat valt niet weg te praten met overleg of modelverordeningen.

De heer **Van den Broek** (CDA): Regionaal is het wellicht mogelijk. Eén kant van de zaak is dat er een ombudsman voor de lagere publiekrechtelijke lichamen moet komen. De andere kant betreft de vraag, of wij ons op dit moment via een wettelijke voorziening op de inhoud ervan moeten vastleggen. Tegen dit laatste heb ik grote bezwaren. Ik heb uw stelling over het eerste niet betwist, evenmin als de Regering dat heeft gedaan.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De heer Van den Broek interrumpeert iets te vroeg. Praktisch gezien is het ondenkbaar, – het is ook niet via overleg op te lossen – dat met uitzondering van de allergrootste gemeenten overeenkomstige voorzieningen in de gemeenten kunnen worden getroffen, tenzij – maar dan niet door gemeenten of provincies – andere constructies bedacht kunnen worden. Wat is verder de realiteit? Op dit moment heeft alleen de gemeente Rotterdam een ombudsman. Het belangwekkende onderzoek van de heer Van der Ham geeft in het kort de geschiedenis van de Rotterdamse ombudsman aan. Voor het eerst werd hierover in 1963 gesproken. In dat jaar bood het college van burgemeester en wethouders een concept-verordening aan. In 1964 bracht een ad hoc-commissie uit de raad een advies uit, waarin ervoor gepleit werd te wachten met invoering van een ombudsman in verband met mogelijke acties, die zouden kunnen volgen naar aanleiding van het rapport van de Vereniging voor administratief recht over de vraag, of ook Nederland zou moeten overgaan tot benoeming van een ombudsman naar Scandinavisch model. De raad volgde het advies van de commissie op. Zou de Regering of het parlement niet met voorstellen komen dan kon de raad alsnog een beslissing omtrent het al dan niet invoeren nemen. Omdat van de centrale overheid acties uitbleven – alleen daarom – is Rotterdam in 1976 overgegaan tot aanstelling van een ombudsman.

Nog duidelijker is het praktijkonderzoek naar de activiteiten van sociale raadslieden, klachten-functionarissen die in Rotterdam werken. Als de nationale ombudsman – in het rapport wordt nog over commissaris van onderzoek gesproken – er komt, dan zal dat betekenen, dat de klachtenfunctionaris, werkend bij de sociale dienst een zeeffunctie zal vervullen voor klachten, die in beginsel voor een onderzoek door de ombudsman in aanmerking komen. Dit zal naar verwachting evenzeer gelden voor de sociale

Stoffelen

raadslieden en voor de Rotterdamse ombudsman. Uit het praktijkonderzoek blijkt al, dat men ervan uitgaat dat de nationale ombudsman ook voor de gemeentelijke overheden zal gelden. Ik heb contact opgenomen – voor zover dat kon in de korte tijdspanne tussen het arriveren van de nota naar aanleiding van het eindverslag en dit debat – met het gemeentebestuur van Rotterdam. Het is mij gebleken, dat het geen enkel probleem geeft met het amendement.

De heer **Van den Broek** (CDA): Eén gemeente.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Maar de ene gemeente, die een ombudsman heeft. Laten wij niet twisten over de vraag, of vanaf 1968 of 1971 moet worden gerekend. Meer dan 10 jaar wordt gesproken over een ombudsman. In al die tijd is één gemeente overgegaan tot aanstelling van een ombudsman. Den Haag zal daartoe eind september overgaan. Het gaat dus om 2 van de 815 gemeenten. Na deze discussie – eventueel na overleg – zouden dan tal van gemeenten zeggen: Nu gaan wij het ook doen, maar nu de Kamer dit aanvaard heeft gaan wij het niet meer doen. In al die tijd was het praktisch niet realiseerbaar om tot aanstelling van een ombudsman te komen. Al in 1971 was de gedachte van een regionale opzet bekend.

Het is er niet van gekomen en wie de literatuur van de laatste tien jaar enigszins heeft gevolgd, ziet dat het een boeiende theoretische gedachte is, die in de praktijk niet reëel is. En omdat de Kamer toen die keuze heeft gedaan èn omdat het nu fnuikend voor de opzet zou zijn als de ombudsman in zeer veel gevallen zou moeten zeggen dat hij niet bevoegd is, komen wij nu met een beginselkeuze. Dat is nodig omdat in de praktijk zo duidelijk de behoefte blijkt – en dit blijkt ook uit het onderzoek dat de Regering vermeldt in de stukken – aan het functioneren van de ombudsman, ook met betrekking tot de lagere overheden. Om die redenen hebben wij gekozen voor een amendement, dat alleen de beginselkeuze doet.

De Minister van Binnenlandse Zaken zegt nu, dat er tal van vragen nog niet beantwoord zijn. Een aantal vragen is wél beantwoord, mijnheer de Voorzitter; laten wij niet overdrijven. Hij stelt de vraag, of de ombudsman ook zou moeten gelden met betrekking tot de lagere openbare lichamen. Ja, dat is nu juist de essentie van het amende-

ment; dat is de keuze en hier is dan ook geen sprake van een moeilijke vraag.

Moet die ombudsman in zijn eentje rondreizen of geldt een gedeconcentreerde opzet? Ik heb al gezegd, dat dit sterk afhankelijk is van het aantal klachten. Normaal gesproken – de keuze van de Kamer houdt dit ook in – wordt er gekozen voor één ombudsman, eventueel met substituten. Te denken valt – maar dit is een kwestie van overleg – aan een gedeconcentreerde opzet. Als het amendement wordt aangenomen, zal er uiteraard een goed overleg zijn over een groot aantal zaken met de VNG, met het IPO enz. over het tijdstip, de mogelijkheid van deconcentratie, de wijze van overleg en functioneren van de nationale ombudsman en de eventuele 'overeenkomstige voorzieningen'. Het is niet zo, dat nu de zaak geheel in totale uitwerking wordt vastgelegd, maar er is wél sprake van een beginselkeuze, namelijk voor één ombudsman voor alle overheden.

De tegenwerping van onder andere collega Van den Broek en in zekere zin van de Regering is: hoe zit het nu met het aantal? Moet je niet met zoveel substituten werken dat, om de opmerking van de heer Van den Broek nog wat aan te scherpen, de tachtig of honderd substituten nog wel geconcentreerd zouden kunnen worden, maar waardoor je een ingewikkeld geheel krijgt?

De heer **Van den Broek** (CDA): En geen eenhoofdige karakter!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Precies, wat dat betreft hebben wij enig houvast aan zowel de conclusies van het onderzoek, als toch ook aan de ervaring van alle buitenlandse ombudslieden. Deze ervaringsfeiten zijn hard, niet toevallig van één jaar, maar van een lange reeks van jaren. En wat blijkt daar? Hoewel je in theorie inderdaad zou kunnen zeggen dat ontzettend veel klachten te verwachten zijn voor de lagere overheden, blijkt dat het aantal klachten relatief en absoluut tot hoogstens enkele duizenden per jaar beperkt is. Het gegeven is zo hard dat ik het moet vermelden, hoewel je je kunt afvragen hoe het mogelijk is. Ik zeg niet dat dit niets is, maar na alle schattingen van honderdduizend of een miljoen klachten is het redelijker te verwachten dat het aantal beperkt zal zijn, dan ervan uit te gaan dat je er volstrekt mee vastloopt. Ik kan het echter niet bewijzen, evenmin als de heer Van den Broek het omgekeerde kan bewijzen.

Wij doen in ieder geval dezelfde keuze als de heer Rietkerk en de zijnen, namelijk voor één oudsman met substituten.

De heer **Van den Broek** (CDA): U hebt nog niet geheel mijn principiële bezwaar uitgewerkt tegen het gedeconcentreerde stelsel. Waar blijft u met het eenhoofdige karakter als wij aannemen dat er ten slotte 100 à 200 substituten komen? Krachtens het huidige wetsontwerp, is de centraal benoemde ombudsman weliswaar niet rechtstreeks verantwoordelijk voor de beslissingen of oordelen van al zijn substituten, maar hij kan wel worden aangesproken voor de delegatie. Hoe moet dat in die opzet functioneren?

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik heb al gezegd, dat wij slechts kunnen praten in termen van waarschijnlijkheid en dat zich misschien in Nederland een ontwikkeling zal voordoen die ongekend is in vergelijking met de landen waar al een ombudsman is. Ik acht dat niet erg waarschijnlijk. Op basis van de bekende gegevens vind ik uw invulling irreëel.

De heer **Van den Broek** (CDA): Vindt u een aantal van 50 substituten in die opzet ook irreëel?

De heer **Stoffelen** (PvdA): Zeker, dat vind ik zeer irreëel.

De heer **Van den Broek** (CDA): Te veel of te weinig?

De heer **Stoffelen** (PvdA): Het is veel te veel! Ik heb één nevenfunctie en op grond daarvan weet ik iets van de VARA-ombudsman. Ik kan de heer Brinkhorst aanraden eens met de voorzitter van het stichtingsbestuur, de heer Glastra van Loon, te praten over de noodzaak van één ombudsman. De ervaring leert, dat een beperkt aantal mensen de ombudsman benadert. Het is reëel uit te gaan van vrij geringe aantallen. Een uiterst beperkt apparaat bij de VARA-ombudsman is in staat duizenden gevallen in één jaar te behandelen. Daarom zeg ik dat het aantal van tientallen substituten niet reëel is. Ik denk echter, dat de beginselkeuze – en daar gaat het om – de heer Van den Broek en mij scheidt. Het is echt niet een revolutionair gebeuren. Wij doen niets anders in Nederland dan het invoeren van een instituut dat al vele jaren geleden in andere landen is ingevoerd.

Mijnheer de Voorzitter! Wij kiezen voor één ombudsman, die opkomt voor de mensen die problemen hebben met de overheid. Vanaf het begin

Stoffelen

moet duidelijk zijn hoe de opzet van het systeem is. Uiteraard is daarbij overleg nodig. Iedereen wil natuurlijk dat instituut goed laten functioneren. Ik hoop vurig dat op basis van consistentie en van de harde praktijk van ervaringsfeiten wordt gekozen voor een simpele eenhoofdige opzet. Er is reeds veel ervaring met de ombudsman opgedaan en daarom hoeven wij echt niet te vluchten in gedachten omtrent modelverordeningen of raamwetten. Dit soort gedachten zijn overigens nimmer in de schriftelijke voorbereiding aan de orde geweest. Vandaar dat ik hoop dat een zeer grote meerderheid van de Kamer consistent zal zijn en een juiste beginselkeuze zal doen. De Regering doet die keuze in de schriftelijke beantwoording eigenlijk zelf ook al, maar zij wil het nog even uitstellen. Welnu, wij bieden de mogelijkheid om die keuze nu te doen.

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor de uitvoerige beantwoording en ook voor de sfeer waarin de discussie over het zo belangrijke instituut als de ombudsman heeft plaatsgevonden. Ook mijn fractie hecht eraan dat terzake beslissingen worden genomen met een zo groot mogelijke eenstemmigheid. Alleen een instituut dat geworteld is in regering en volksvertegenwoordiging, kan tot volle wasdom komen.

Ik zou het dan ook een ongezonde en slechte zaak vinden als de vormgeving van het instituut-ombudsman aanleiding zou zijn voor politieke meningsverschillen. Mijn fractie is ervan overtuigd dat het instituut als zodanig daarmee niet is gediend.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft een aantal redenen gegeven voor het lang uitblijven van de memorie van antwoord. Hij zei dat het gaat om een ingewikkelde materie en dat men de zaak nog eens ernstig heeft heroverwogen na het lezen van het zeer kritische voorlopige en eindverslag van de Kamer. Ik ga hier verder aan voorbij, want ik vind het niet nodig om erover te bakkeleien. Het is belangrijk dat het wetsontwerp hier op dit moment wordt behandeld en dat het zo snel mogelijk in het Staatsblad terecht komt.

Minister **Wiegel**: Wij hoeven er niet over te bakkeleien. Ik dacht dat mijn argumenten voor de lange duur duidelijk waren.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik wil er ook niet met u over bakkeleien in hoeverre die argumenten al dan niet opgaan.

Minister **Wiegel**: Waarom niet?

De heer **Nijpels** (VVD): Omdat mijn spreektijd beperkt is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik constateer dat er na de discussie nog maar één punt, van de oorspronkelijke drie, over zijn, waarop meningsverschil blijft bestaan, namelijk de kwestie van de lagere overheden.

Alvorens hierop in te gaan, wil ik nog iets opmerken over de kwestie van de benoeming. Ik heb begrepen dat de Regering bereid is om het amendement dat ik tezamen met een aantal andere fracties heb ingediend, over te nemen. Het lijkt mij daarom goed – maar dit hangt af van de heer Verbrugh – om het amendement straks in te trekken. Ik zal daarvoor toestemming moeten hebben van de mede-indieners. Die zijn hier thans echter niet aanwezig, zodat ik er op dit moment nog niet toe over kan gaan.

Minister **Wiegel**: Als het amendement wordt overgenomen, komt u niet voor de vraag te staan of u het moet intrekken.

De heer **Nijpels** (VVD): Neen, maar de Regering heeft het nog niet overgenomen. Dat hangt af van de heer Verbrugh.

Mijnheer de Voorzitter! Ten aanzien van actio popularis is er een vijfde nota van wijzigingen gekomen. De Minister van Justitie heeft nog eens heel duidelijk gemaakt waarom in artikel 15, lid 1, sub b. de term 'genoegzame gronden' niet kan worden gebruikt om wat beperking in de actio popularis aan te brengen. Met name het tweede argument van de Minister, namelijk dat 'genoegzame gronden' bij de actio popularis zouden kunnen leiden tot een wijze zelfbeperking, maar ten aanzien van de belanghebbenden aanleiding kan geven tot onnodige beperking, heeft mij overtuigd. Ik hoef het desbetreffende amendement niet in te trekken, omdat het door de Regering is overgenomen. In eerste termijn heb ik gezegd dat *nog nader gediscussieerd* zou moeten worden over het amendement-Van den Broek. Ik acht de discussie over dat amendement thans gesloten. Wij zijn ook niet voornemens om ten aanzien van de nota van wijziging nog met nadere voorstellen te komen.

Ik kom dan tot de bevoegdheid van de ombudsman ten aanzien van lagere overheden. Ik wil nog een correctie aanbrenge n op mijn betoog in eerste

termijn. De Minister van Justitie heeft gezegd dat ik in dat betoog een vergissing maakte ten aanzien van AROB-zaken. Dat klopte inderdaad, want in mijn betoog zijn de woorden 'klachten over gedragingen rond beslissingen in AROB-zaken' weggeval len, waardoor mijn betoog een heel andere klank gekregen heeft. Het staat inderdaad heel duidelijk in artikel 7.

De heer Stoffelen heeft een aantal opmerkingen gemaakt over de bevoegdheden ten aanzien van lagere overheden. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft een aantal argumenten genoemd waarom thans niet moet worden overgegaan tot het bevoegd verklaren ten aanzien van lagere overheden. Het is mij opgevallen dat er nauwelijks principiële argumenten naar voren zijn gekomen. In eerste termijn heb ik een aantal argumenten genoemd op grond waarvan ik tot de conclusie kom, dat er geen sprake is van centralisatie of het plegen van een inbreuk op de autonomie van de lagere overheden. De Minister is daaraan een beetje voorbij gegaan. Ik kan eigenlijk al zijn bezwaren tegen het amendement Stoffelen/Nijpels karakteriseren als praktisch van aard.

Het gaat om vragen betreffende de aankleding van het instituut – wordt het een rondreizende ombudsman, wordt het instituut gedeconcentreerd, of niet, moet er een vorm van hoger beroep komen enz. – maar nauwelijks om principiële bezwaren tegen het bevoegd verklaren van de centrale ombudsman ten aanzien van lagere overheden.

Ik kan dan ook constateren, dat het hier in feite – daarmee kom ik terug op de discussie die wij met de heer Brinkhorst hebben gehad – iedere keer gaat om de aankleding van de centrale ombudsman en om bepaalde vormen van deconcentratie. Immers ook de heer Brinkhorst is gisteren niet in staat geweest aan te tonen wat het essentiële verschil zou zijn tussen een raamwet waarin allerlei bevoegdheden zijn opgenomen en het wetsontwerp zoals dat hier ligt. Het verschil zou in de praktijk kunnen neerkomen op die benoeming van de ombudsman door lagere overheden. Dat was de conclusie van de discussie van gisteren. Ik vind dat geen principiële meningsverschil; het is een meningsverschil, dat er niet toe zou mogen leiden dat wij de lagere overheden voor voldongen feiten zetten.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Behalve de kwestie van de benoeming, is er bij voorbeeld ook nog het punt dat wan-

Nijpels

neer men zou overgaan tot het systeem van provinciale ombudslieden men toch veel dichter bij de burger zit, dan met de ombudsman die in het centrale kantoor in een torenflat in Den Haag zit.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik wil de heer Brinkhorst eerst nog antwoorden op een vraag, die hij aan de heer Stoffelen heeft gesteld. Hij vroeg of de heer Stoffelen citaten zou kunnen noemen waaruit blijkt, dat D'66 vandaag geen consistente lijn bewandelt. Ik heb die citaten bij de hand. Mevrouw Goudsmit zei op 3 februari 1971: 'Hieruit volgt wel, dat de vraagpunten 3 en 4 door mij als geheel negatief worden beantwoord en dat ik de formulering die de heer Rietkerk heeft gesuggered, de Regering wil aanbevelen'. De heer Rietkerk zei een half uurtje daarvoor: 'Laten wij geen onnodige beperkingen aan het functioneren van de ombudsman aanleggen en komen tot schrapping van een parlementaire zeef en tot schrapping van beperking tot de centrale overheid'. Dat was de lijn die door D'66 in 1971 werd bewandeld en dat is de lijn die de heer Brinkhorst op dit moment heeft verlaten. Ik wil niet beweren, dat het nooit goed zou zijn wanneer een politieke partij van zijn standpunt terugkwam, maar ik wil wel uitdrukkelijk zeggen – zoals de heer Stoffelen heeft gezegd – dat het klopt dat D'66 nu een andere lijn heeft bewandeld. Ik heb daar niets op tegen, maar er moet niet de indruk worden gewekt dat D'66 op dit punt een consistente lijn bewandelt.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Het spijt mij, dat ik de heer Nijpels moet interromperen. Wanneer hij zegt, dat er in de discussie geen enkel principiële argument is aangevoerd – ik heb de discussie in eerste termijn helaas niet kunnen bijwonen – dan is dat een omissie. In ieder geval één lid en waarschijnlijk twee leden van zijn fractie zijn het niet eens met het amendement van de heer Stoffelen, dat mede door de heer Nijpels is ondertekend, vanwege het principiële argument dat de regeling van de ombudsman aan de lagere overheden zelf moet worden overgelaten en dat pas als blijkt dat die aan de ombudsfunctie geen voldoende inhoud geven, het als taak van de rijksoverheid opgevat kan worden om dat alsnog bij wet te doen. Wanneer dat argument niet is gehoord, dan denk ik dat hij een klein deeltje uit zijn betoog, dat hij ongetwijfeld mede namens die leden heeft wil-

len houden om hen alle ruimte te geven, heeft weggelaten. Daarom vul ik zijn woorden even aan.

De heer **Nijpels** (VVD): Zoals mevrouw Kappeyne weet, heb ik heel nadrukkelijk twee leden van mijn fractie genoemd. Ik heb er echter op gedoeld, dat tijdens de discussie van gisteren door de heer Brinkhorst geen principiële zaken naar voren werden gebracht. Daarnaast gaat de hele kwestie van de inbreuk op de autonomie van de lagere overheden voor ons niet op, omdat het hier gaat om een vorm van rechtsbescherming. Bij de discussies over de wet AROB – waaraan mevrouw Kappeyne zelf heeft deelgenomen – is ook niet gesteld, dat de wet AROB een inbreuk zou zijn op bepaalde bevoegdheden van de lagere overheden. Ook in die wet komt een bepaalde vorm van correctie voor omdat er weliswaar sprake is van een rechtmatigheidsstoetsing, maar die is zo ruim, dat je daarin ook een correctie van bepaalde overheidsgedragingen zou kunnen lezen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Zowel de heer Nijpels als de Kamer weet, dat wij van mening verschillen over de interpretatie, of een regeling van de ombudsfunctie een vorm van rechtsbescherming is. Volgens de heer Nijpels is dat materieel wel zo en volgens mij niet.

De heer **Nijpels** (VVD): Dat is overigens ook geen verzinzel van mij zelf. Dat is mij duidelijk geworden uit de discussies die de hooggeleerde heren over dit onderwerp hebben gevoerd.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Nee, nee.

De **Voorzitter**: Ja, de heer Nijpels heeft het woord.

De heer **Nijpels** (VVD): De heer Brinkhorst mag wat gaan zeggen, heb ik begrepen.

De **Voorzitter**: Nee, de heer Nijpels was bezig een interruptie van mevrouw Kappeyne van de Coppello te beantwoorden. Daar gaan wij dus mee door.

De heer **Nijpels** (VVD): Goed, ik was klaar met het beantwoorden van de interruptie van mevrouw Kappeyne van de Coppello.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat dacht ik namelijk ook al. Daarom wilde ik het de heer Nijpels wat gemakkelijker maken.

Eén opmerking van de heer Nijpels mag niet weersproken blijven, namelijk dat er geen principiële argumenten

naar voren zijn gebracht. Ik heb gisteren in een heel genuanceerd betoog uiteengezet dat het principiële punt of men kiest voor die centrale ombudsman voor mij juist het kernpunt en een vraagteken was. Het ging niet om de vraag of men daarmee de autonomie van de provincie of gemeente aantastte, maar om de vraag of men een ombudsman prefereert die ver weg dan wel dicht bij de burger zit. Ik vind dit een zeer principiële punt. De heer Nijpels heeft daar van zijn kant op geen enkele wijze op gereageerd.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik heb heel duidelijk ook gisteren in een interruptiebat met de heer Brinkhorst gezegd, dat het punt van de rechtsbescherming niet onder te brengen is in het schema van decentralisatie en centralisatie. Als die rechtsbescherming niet goed wordt geregeld, wordt in feite een groep burgers ten aanzien van beslissingen van lagere overheden voor de leeuwen geworpen. Dat punt heeft u gisteren in uw betoog niet nader aangeduid.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U wekt de indruk dat het gaat om klassieke rechtsbescherming in de zin van de administratieve rechter.

De heer **Nijpels** (VVD): Nee, die indruk wek ik niet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het kenmerkende van de ombudsfunctie is, en dat heeft u wel in uw betoog aangegeven, dat het gaat om een vertrouwensfunctie. Het gaat om een functie die zich zo sterk mogelijk door flexibiliteit en openheid moet kenmerken. Op dat punt bestaat er dus geen parallel met de klassieke rechtsprekende functie.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik heb gisteren heel duidelijk gezegd dat er in mijn visie geen sprake is van een vorm van formele rechtsbescherming, maar dat er materieel wel degelijk sprake is van rechtsbescherming. Dat is ook het meningsverschil in deze met mevrouw Kappeyne van de Coppello. Als er sprake is van een vorm van rechtsbescherming, waarover de deskundigen het in het algemeen eens zijn, vind ik dat men dit niet mag overlaten aan lagere overheden, te meer niet omdat in de afgelopen negen jaar maar in twee gemeenten initiatieven op dit terrein zijn genomen. Uit die initiatieven is overigens een ombudsman voortgekomen die verder geen enkele bevoegdheid heeft en die volkomen afhankelijk is van de wil van de plaatselijke autoriteiten.

Nijpels

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het is uw goed recht, die mening te hebben. Dat een ander die mening niet deelt, betekent echter niet dat hij geen principiële houding heeft ingenomen.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik zeg niet dat u geen principiële houding heeft ingenomen. Ten aanzien van het standpunt dat uw fractiegenoot mevrouw Goudsmit in 1971 heeft ingenomen, neemt u wel een weinig principiële houding in. U heeft gisteren gesproken over de Raamwet. U heeft gisteren een stelling ingenomen ten opzichte van de Raamwet die u niet verder heeft uitgewerkt en die ook niet in het voorlopig verslag of het eindverslag naar voren is gekomen. Uw stelling ten aanzien van de Raamwet komt er naar mijn mening op den duur op neer, dat u die Raamwet zo volstopt met allerlei regels, dat er in feite geen sprake is van een echte decentralisatie. Het verschil tussen de ombudsman zoals u hem eventueel wilt zien en de ombudsman die door de Regering in dit wetsontwerp wordt gecreëerd, is een marginaal verschil. Dan maakt men in feite de lagere overheden blij met een dode mus.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik heb die Raamwet als een mogelijk voorbeeld genoemd, juist omdat ik, kennelijk anders dan u, niet definitief over de problematiek ben uitgedacht. Dat is echter geen reden om nu te zeggen dat mijn opvattingen uiteindelijk tot een centralisatie zullen leiden. Ik zal mij daar sterk tegen keren, omdat ik juist aan die vertrouwensrelatie tussen de ombudsman en de individuele burger buitengewoon veel waarde hecht.

De heer **Nijpels** (VVD): Dan zou het plezierig zijn geweest als de heer Brinkhorst de suggestie over de Raamwet ook tijdens de schriftelijke discussie naar voren had gebracht. Dan hadden de diverse partijen er ook op kunnen ingaan. Op dit moment is het idee echter als een ster uit de hemel komen vallen en door de heer Brinkhorst niet verder uitgewerkt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik ben blij dat u het een ster vindt.

De heer **Nijpels** (VVD): Ten aanzien van de herkenbaarheid wil ik u ook duidelijk wijzen op de situatie in andere landen.

Dan ga ik tevens verder met mijn betoog. In alle andere landen is in de praktijk gebleken, dat juist de herkenbaarheid van de ombudsman is toegevoegd door de constructie die men heeft gekozen. Er is duidelijk één nationale ombudsman die gedeconcen-

treerd kan werken, maar van wie iedere burger weet waarover hij gaat en waartoe hij bevoegd is. Decentralisatie in dezen zal zeker in Nederland alleen maar tot een groot aantal onduidelijke regelingen leiden.

Overigens wijs ik er nog eens nadrukkelijk op, dat in de toelichting op het amendement van de heer Stoffelen en van mij heel uitdrukkelijk wordt vermeld dat ook de lagere overheden met nadere initiatieven kunnen komen. De heer Stoffelen en ik hebben gisteren in eerste termijn al benadrukt dat de nationale ombudsman natuurlijk een zeer terughoudend beleid zal voeren wanneer de lagere overheden zelf met initiatieven komen. Ik heb gisteren al opgemerkt dat de ombudsman in Rotterdam heel nadrukkelijk heeft gezegd dat hij een groot voorstander is van de nationale ombudsman, omdat hij nu wordt geconfronteerd met een aantal zaken waaraan hij niets kan doen vanwege een gebrek aan onderzoeksbevoegdheden.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft nog even gewezen op de interpretatie van de motie-Rietkerk. Mijn fractie heeft op dit punt altijd een buitengewoon consistent beleid gevoerd. In 1971 is op verzoek van de toenmalige KVP-fractie in de motie-Rietkerk de overweging opgenomen ten aanzien van de lagere overheden. Wij hebben daaraan toen onze stem gegeven.

Dat hield echter niet in dat wij de bevoegdheid van de nationale ombudsman ten aanzien van de lagere overheden op dat moment hebben afgewezen. Integendeel, de heer Rietkerk heeft bij de wijziging van de motie toentertijd heel nadrukkelijk gezegd dat de wijziging van de motie niets afdeed aan het principe dat de VVD innam, namelijk dat de centrale ombudsman ook bevoegd moest worden verklaard ten aanzien van de lagere overheden.

Ik herhaal nu wat ik gisteren in eerste termijn heb gezegd: als de Vereniging van Nederlandse Gemeenten of als het Interprovinciaal Overleg na het aannemen van dit amendement bij de Regering komen met een kant-en-klare regeling, dan is naar mijn mening op dat moment het politieke moment aangebroken waarop de Minister naar de Tweede Kamer kan komen om te zeggen dat er een alternatieve regeling op tafel ligt. Dat neemt niet weg dat wij op dit moment nog steeds de voorkeur geven aan de constructie die is vastgelegd in het amendement-Stoffelen/Nijpels. Op het moment dat er een alternatieve regeling is, zijn wij echter wel bereid, over andere zaken na te den-

ken. Wanneer wij het amendement niet aannemen, moeten wij over een groot aantal jaren bij voorbeeld: bij de behandeling van de begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken opnieuw tot de conclusie komen dat er in Nederland ten aanzien van het ombudswerk van de lagere overheden niets is gebeurd. Dan zal ook hier worden geconstateerd wat in Groot-Brittannië is geconstateerd bij de ombudsman daar, namelijk dat het een 'ombudsmuis' is geworden. Juist omdat bij voorbeeld uit de opdracht die de Minister heeft gegeven aan studenten aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, heel duidelijk is gebleken dat een groot aantal klachten afkomstig is van gemeenten, zijn wij van mening dat wij op dit moment niet langer moeten wachten. De heer Rietkerk heeft bij zijn interruptie al duidelijk gemaakt dat het beter is dat wij vandaag via het amendement bepaalde verwachtingen wekken dan dat wij over een groot aantal jaren moeten concluderen dat er op dit terrein helemaal niets is gebeurd.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp de consistentie niet helemaal. De heer Nijpels zegt dat het amendement moet worden aanvaard. Als straks echter de VNG met een voorstel komt, dan moet de Minister terugkomen bij de Kamer. Dan is het voorstel van de heer Nijpels wellicht helemaal niet nodig. Hij wil dus eerst een wetsvoorstel wijzigen, terwijl de mogelijkheid bestaat dat later zal blijken dat die nieuwe bepaling helemaal niet nodig is.

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De redenering die door de Minister wordt gevolgd, is heel juist. Wij stellen echter dat zo lang er in deze wet niets wordt geregeld ten aanzien van de bevoegdheden van de lagere overheden, er van de lagere overheden hoogstwaarschijnlijk ook nooit initiatieven zullen komen. Voorshands zeggen wij echter – als er geen initiatieven komen – dat in ieder geval de bevoegdheden ten aanzien van de lagere overheden moeten worden gehanteerd. Wie ben ik, dat ik op dit moment al kan beoordelen of er van de zijde van de lagere overheden niet heel redelijke voorstellen komen? Als die voorstellen worden gedaan, is mijn fractie altijd bereid om over die voorstellen na te denken. Op dit moment zien wij heel duidelijk dat daartoe geen mogelijkheden aanwezig zijn. Om die reden houden wij vast aan de bevoegdheden voor de lagere overheden.

Nijpels

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Het is een duidelijk gebrek aan vertrouwen in de lagere overheden dat uit het betoog van de heer Nijpels spreekt.

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Negen jaar na het aannemen van de motie-Rietkerk is gebleken dat nog maar twee gemeenten in Nederland op dit terrein initiatieven hebben genomen en is ook gebleken dat in het Interprovinciaal Overleg en bij de VNG nooit verder op deze materie is gestudeerd. Is het dan vreemd dat wij op dit moment kiezen voor de bevoegdheden ten aanzien van de lagere overheden? Is het dan ook vreemd dat mijn fractie altijd bereid is om over de plannen na te denken, hoewel ik er – zoals gezegd – duidelijk mijn twijfels over heb of de lagere overheden in staat zullen zijn om met alternatieven voor dit wetsontwerp te komen? En je kunt ze dat nog geen eens kwalijk nemen?

Minister **Wiegel**: Geeft u die lagere overheden dan het voordeel van de twijfel!

De heer **Nijpels** (VVD): Dat voordeel van de twijfel hebben zij negen jaar lang gehad. Negen jaar lang is daarvan echter geen gebruik gemaakt.

Minister **Wiegel**: Ik vind dit een nogal centralistische aanpak!

De heer **Nijpels** (VVD): Dat is het niet! Het gaat hierbij om een vorm van rechtsbescherming. In Nederland is het nooit gebruikelijk, bij rechtsbescherming, wanneer deze door de centrale overheid via een wetsontwerp wordt geregeld – hetgeen uiteraard altijd gebeurt – te beweren dat er sprake zou zijn van een centralistische aanpak.

Minister **Wiegel**: Hierover heeft uw fractiegenote, de vice-voorzitter van uw fractie, een ander betoog gehouden. Hierover kan men dus van mening verschillen, zo heb ik begrepen.

De heer **Nijpels** (VVD): Ja, maar niet met de Regering, omdat ook zij in de nota naar aanleiding van het eindverslag en in de memorie van antwoord heel duidelijk heeft benadrukt dat zij dit wetsontwerp – zij het niet formeel – ook als een vorm van rechtsbescherming ziet. Met andere woorden: tussen de bewindslieden en onze fractie bestaat daarover geen meningsverschil; dat bestaat hoogstens tussen de bewindsman en mevrouw Kappeyne van de Coppello.

Minister **Wiegel**: De Regering kiest altijd wijze tussenwegen!

De heer **Nijpels** (VVD): Dit is geen tussenweg!

De heer **Rietkerk** (VVD): Rechtsbescherming is een heel duidelijke uitspraak, dat is geen tussenweg! Als u zegt: 'het is rechtsbescherming', dan is dat zo.

Minister **Wiegel**: Dat brengt mij niet tot uw conclusie, waartoe u via steun aan het amendement-Stoffelen bent gekomen.

De heer **Rietkerk** (VVD): Jawel, want dit heeft niets te maken met het probleem van de centralisatie als u het over rechtsbescherming heeft. Daarmee hebben wij een geheel ander onderwerp bij de kop.

Minister **Wiegel**: Dat vindt de heer Rietkerk niet, ik wel.

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan dat wij vanavond, in de tweede termijn van de Regering, nog uitvoerig op dit punt zullen kunnen terugkomen. Ik hoop dat de Regering dan ook bereid zal zijn, op de principiële argumenten in te gaan, die ik in eerste termijn heb genoemd met name over de vraag of het amendement dat door de heer Stoffelen en mij is ingediend, wel of niet een inbreuk vormt op de autonomie van de lagere overheden.

□

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Om de feestvreugde toch nog iets verder te verhogen, begin ik ook maar even bij dit onderwerp, met op voorhand mijn dank aan de bewindslieden voor de door hen gegeven antwoorden. Zoals de discussie nu, in tweede termijn, op mij overkomt, krijg ik toch de neiging te denken aan 'Prinzipienreiterei', of gewoon aan het berijden van stokpaardjes. Ik begrijp best dat de heren Stoffelen en Nijpels te vuur en en zwaard hun amendement verdedigen. De argumentatie dreigt echter naar mijn gevoel een iets andere klankkleur te krijgen dan gisteren het geval was.

Ik voel nu veel sterker, met name bij de heer Nijpels, dat het gaat om een principiële keuze voor de centraal te benoemen ombudsman, ook met competentie voor de lagere organen, terwijl ik gisteren deze Kamer verliet met de gedachte dat met name de heer Nijpels meer op zoek was naar een stok achter de deur voor de Regering om toch vooral op niet al te lange termijn te komen met een regeling ook

voor die lagere organen dan dat het hem specifiek bedoeld was, op dit moment al te kiezen voor deze centraal benoemde ombudsman, ook met een competentie voor lagere organen.

In de discussie van gisteren heb ik nogal uitvoerig geprobeerd, duidelijk te maken waarom die keuze ons op dit moment als voorbarig voorkomt. Ik houd daaraan vast. Ik weet niet of het feit dat mijn fractie hier vandaag nauwelijks is geciteerd voor zover het de behandeling van de motie-Rietkerk in 1971 betreft, aangeeft dat ik gisteren met mijn betoog de aanwezigen ervan heb kunnen overtuigen dat wij die principiële keuze, die nu wordt verdedigd door de heren Stoffelen en Nijpels, toen in ieder geval niet hebben gemaakt. Ik wil daarover eigenlijk niet eens in discussie treden.

Ik vraag mij af of wij elkaar nu, negen jaar na 1971 opnieuw over deze materie sprekend, nog op een zogenaamd *principiële stellingname* uit 1971 moeten vastbinden. Is er dan intussen helemaal niets gebeurd? Dege- ne die niet bereid is zijn standpunt te wijzigen, heeft nog nooit nagedacht', heeft Schaapman ooit gezegd. Ik meen dat dit ook hiervoor geldt. Wat is er in de tussentijd niet op gang gekomen in het denken rond bij voorbeeld het decentralisatiestreven? Niet lang geleden kreeg ik een verslag onder ogen van het mondeling overleg met de Minister van Binnenlandse Zaken, waarin ik een passage aantrof, uitgesproken door de heer Stoffelen, die daarin nog eens de Regering een gebrek aan voortvarendheid verweet waar het ging om het nu eens eindelijk ernst maken met die decentralisatie.

Dus nogmaals: het gaat er een beetje om, welke invalshoek men kiest. Ik heb gisteren ook heel uitdrukkelijk tot uitdrukking gebracht dat ik er niet op uit ben namens mijn fractie hier en nu uit te spreken dat een centraal benoemde ombudsman voor ook de lagere organen een verwerpelijke gedachte is. Neen, Voorzitter; alleen de keuze op dit moment is prematuur. Ik zeg niet dat het een inbreuk is op de autonomie van de lagere overheden; ik zeg alleen dat het geen recht doet aan taak en verantwoordelijkheid van de lagere overheden, als wij niet eerst met hen daarover ernstig in discussie gaan.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Wij zijn het er dus over eens dat het geen centralisme is in die zin, dat het tekort zou doen aan, respectievelijk zou inperken, de bevoegdheden van provincies en gemeenten, zodat de term centralisme in ieder opzicht onjuist is. U kunt hoog-

Van den Broek

stens zeggen – zoals u nu doet – dat het niet van voldoende respect getuigt ten opzichte van de lagere overheden, dat niet opnieuw overleg wordt aangegaan. Dáárvan heb ik gisteren gezegd – en ik herhaal het nu –, dat de Kamer wel degelijk in 1971 een richting heeft aangegeven en dat op geen enkele wijze is gebleken dat er initiatieven zijn te verwachten. Daarom zeg ik naar alle redelijkheid – ook gezien de praktische onmogelijkheden: de Kamer heeft nú dit wetsontwerp te behandelen en nú de opzet en de hoofdlijnen aan te geven. Dat alles neemt echter niet weg dat, gezien die keuze, ook ik vind dat daarna over de verdere invulling en uitvoering uiteraard het overleg plaatsvindt dat recht doet aan de positie van gemeente en provincie.

De heer Van den Broek: *Mijnheer de Voorzitter! In deze opbouwende discussie wil ik mijn collega's niet op hun woorden vangen en discussiëren over de vraag of nu in de aanpak van de heer Stoffelen alle omschrijvingen als centralistisch moeten worden geduid. Ik vind dát eigenlijk niet zo belangrijk. In alle eenvoud en in eenvoudig Nederlands zeg ik dat ik het ergens inderdaad vind getuigen van te weinig respect voor de positie van de lagere overheden, als wij zodanig op een keuze vooruitlopen, waarmee die lagere overheden straks zelf zo vreselijk veel te maken krijgen. Dit is het enige dat ik over het voetlicht probeer te brengen.*

Daaraan zou ik tenslotte nog willen toevoegen dat natuurlijk sinds 1971 op het punt van de rechtsbescherming – even daargelaten de discussie tussen de heer Nijpels en mevrouw Kappeyne over de vraag of de ombudsfunctie eigenlijk voorziet in een aanvullende rechtsbescherming – in 1976 de AROB-procedure haar beslag heeft gekregen; hierbij heeft men typisch te doen met een stuk rechtsbescherming mede op het terrein van de lagere overheden en waar die lagere overheden ook daadwerkelijk mee te maken hebben. Dit heeft er misschien óók toe geleid dat het hele denken in de richting van en het vorm en inhoud geven aan de ombudsfunctie wellicht enige vertraging heeft ondervonden. Ik zeg dit naar aanleiding van de opmerking van met name de heer Nijpels, die zich afvraagt wat er nu in die afgelopen negen jaar is gebeurd. Ik zou willen zeggen dat juist bij die lagere overheden de afgelopen negen jaar heel wat is gebeurd. Heel wat lagere overheden breken zich op dit moment het hoofd hoe zij dit alles keurig wel en niet moe-

ten kanaliseren. Daar zal dit probleem vervolgens bijkomen: allemaal in het belang van de burger. Tot uw dienst! Maar wel graag in overleg!

De heer Nijpels (VVD): Het was overigens niet zo, mijnheer de Voorzitter, dat bij de voorbereiding van dit wetsontwerp de Wet-Arob ook maar enige rol heeft gespeeld. Het voorlopig verslag over dit wetsontwerp is uitgebracht, nadat de Wet-Arob al lang in de Kamer was behandeld. Je zou hebben kunnen veronderstellen dat de Wet-Arob bij de schriftelijke voorbereiding van dit wetsontwerp een bepaalde rol had gespeeld, maar dit is niet het geval. Met andere woorden: dat element wordt nu door de heer Van den Broek nieuw in de discussie gebracht. Ik kan mij dit voorstellen, maar het is dan jammer dat dit in het verleden niet heeft gespeeld!

De heer Van den Broek (CDA): *Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat de heer Nijpels mij verkeerd begrijpt. Ik wil alleen maar zeggen, dat men niet eenvoudigweg kan stellen dat, omdat er de afgelopen negen jaar op het punt van organiseren van de ombudsfunctie zo weinig is gebeurd, dáárom nu die loodzware knuppel achter de deur moet, die de heren Stoffelen en Nijpels voor het kabinet in petto hebben! In dit verband zal ik – ik kom daar bij de artikelsgewijze behandeling op terug, vanwege het feit dat ik de motie nog onvoldoende heb voorbereid op dit moment – van de Kamer een oordeel vragen over een verzoek aan de Regering om nu ernst te maken met het in enigerlei vorm, maar dan vooral in overleg met die lagere overheden, opzetten van de functie waarover we nu spreken.*

De heer Nijpels (VVD): Ik heb het amendement-Stoffelen/Nijpels niet betiteld als een loodzware knuppel voor de Regering!

De heer Van den Broek (CDA): Het was gisteren een stok. Ik heb de indruk dat die vandaag tot een knuppel is uitgegroeid.

De heer Nijpels (VVD): Het ging mij om de lagere overheden, die tot nu toe in gebreke zijn gebleven om aan die ombudsfunctie gestalte te geven. Met dat verwijt richt ik mij niet tot de Regering, want dan zou ik haar centralisme verwijten. De Regering kan het natuurlijk ook niet helpen dat de lagere overheden in gebreke zijn gebleven. Het gaat er nu om, via deze aanpak mede te proberen de lagere overheden enigszins achter de voden te zitten.

De heer Van den Broek (CDA): Het verschil is dat de heer Nijpels het operationeel worden van het amendement bindt aan een algemene maatregel van bestuur. De datum van invoering is zeker een stok die door de Regering moet worden gehanteerd. Het komt mij voor, dat ik de opvattingen van mijn fractie in dit opzicht nu voldoende heb toegelicht. Zoals ik al heb gezegd, zal ik de Kamer straks een ontwerp-uitspraak voorleggen.

Voorts een enkel woord over de 'actio popularis'. Ik ben de Regering ervoor erkentelijk dat zij voor mij de heer

Nijpels heeft overtuigd. Dat is in ieder geval gebeurd door de nota van wijziging, waarin onze beide amendementen nu gebroederlijk fungeren. Naar mijn oordeel is dit een verbetering van het wetsontwerp en in ieder geval een uitbreiding van de kring van degenen die gerechtigd zijn een beroep te doen op de ombudsman, zonder dat dit tot een onoverzienbare stroom zal behoeven te leiden die het adequaat functioneren van het apparaat op zich zelf al in gevaar brengt.

Op één punt heb ik nog een duidelijk verschil van mening met de bewindslieden, namelijk wat de benoemingstermijn voor de substituut betreft. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft dienaangaande opgemerkt dat de vertrouwensrelatie een rechtvaardiging kan heten voor het koppelen van de ambtstermijnen van ombudsman en substituut. Hij heeft voorts gewezen op de bestaande wachtgeldregeling, die verzachting zou moeten brengen op het moment waarop de substituut tegelijk met zijn chef, de ombudsman, het veld moet ruimen. Op zich zelf vind ik het altijd plezierig als er goede wachtgeldregelingen zijn, maar ik weet niet of men dit nu direct als argument mag gebruiken om de eventuele diensttermijn, dienstbetrekking of dienstverhouding te karakteriseren in de trant van: er is een goede wachtgeldregeling en dus kunnen wij het gemakkelijk koppelen. Het feit dat ik WW kan krijgen als ik ontslagen word, troost mij nauwelijks; ik wil werk hebben als het even kan.

Ik denk dat dit ook geldt voor de substituut. Op één argument dat ik gisteren naar voren heb gebracht en dat zou moeten pleiten voor mijn amendement om de benoeming van de substituut voor vier jaar te doen gelden, is de Minister niet ingegaan, namelijk het aspect van de continuïteit. Als een substituut voor vier jaar wordt benoemd, zo heb ik betoogd, zullen in ieder geval één of meer substituten nog

Van den Broek

in functie zijn, zij het misschien gedurende korte tijd, op het moment dat de ombudsman zelf vertrekt. Dat lijkt mij een goede zaak. Ik heb nog eens extra onderstreept dat dit probleem werkelijk nijpend kan worden op het moment, waarop het amendement-Nijpels-Stoffelen – weliswaar heeft de Minister zich daar sterk tegen gekeerd, maar de kans dat het wordt aangenomen is niet geheel uitgesloten – effectief wordt en wij een gedeconcentreerde opzet zouden krijgen. Ik zie niet goed in hoe de continuïteit kan worden bevorderd, wanneer op het moment van het vertrek van de centrale ombudsman ook alle substituten zouden moeten verdwijnen overeenkomstig de regeling die in het wetsontwerp is neergelegd. De ambtstermijnen zijn immers gekoppeld.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De heer Van den Broek schijnt ervan uit te gaan dat, als iemand een ambtstermijn heeft, het per definitie is uitgesloten dat deze wordt verlengd. Dat meent hij toch niet?

De heer **Van den Broek** (CDA): Natuurlijk meen ik dat niet, mijnheer de Voorzitter. Op een gegeven moment zal er echter een eind komen aan de benoeming van de ombudsman. Welnu, op dat moment verdwijnen ook alle substituten. Pas de nieuw benoemde ombudsman zal worden gevraagd of hij een aanbeveling wil doen voor het benoemen van zijn substituten. Overigens is dat weer een ondersteuning van mijn bezwaar tegen het nu al regelen van het centrale instituut.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik begrijp dit werkelijk niet. De heer Van den Broek gaat er weer vanuit dat de nieuw benoemde ombudsman alle substituten zal willen vervangen.

De heer **Van den Broek** (CDA): Daar ga ik helemaal niet van uit, maar als er een ombudsman komt die de vrijheid heeft zijn eigen substituten uit te zoeken – de redenen zijn genoegzaam door de Minister naar voren gebracht – dan moet ook rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat er een ombudsman komt die er geen behoefte aan heeft, de zittende substituten te handhaven. Gezien deze aspecten lijkt het mij verstandig mijn amendement op dit onderdeel te handhaven.

De vergadering wordt van 18.15 uur tot 20.00 uur geschorst.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben de bewindslieden zeer erkentelijk voor hun antwoord in eerste termijn. Wij zijn al een heel eind opgeschoten in de verwezenlijking van het wetsontwerp. Over de actio popularis is nu een consensus bereikt. Ik ben geheel tevreden met de door de Minister van Justitie naar voren gebrachte gedachte: overname van het amendement-Van den Broek en een wijziging van artikel 13. Het lijkt mij wijs van de bewindslieden akkoord te gaan met een benoeming door de Tweede Kamer. De aard van de ombudsman vereist toch een ander soort benoeming dan de traditionele. Ik heb hierover in eerste termijn al gezegd dat dit voor mij geen precedent is voor alle mogelijke andere benoemingen.

Het lijkt mij, wat betreft het instrumentarium om het oordeel van de ombudsman te effectueren, verstandig eerst maar eens te bekijken of de ombudsman door zijn gezag zijn aanbevelingen kan realiseren. Ik sluit niet uit dat het in de toekomst wellicht nodig zal zijn nieuwe competenties te verlenen, al hoop ik het niet. Stelt de Regering zich daarvoor eventueel open? Sluit zij die gedachte niet bij voorbaat af?

Ik ben de Minister van Justitie zeer erkentelijk dat hij zorgvuldig en lang heeft nagedacht over de problematiek van artikel 15. Ik zie heel goed de noodzaak in van een flexibele procedure. Dat was, naar ik meen, zijn hoofdargument. Dat verdient de voorkeur boven een zekere rigiditeit, die natuurlijk aan iedere rechterlijke procedure en met name aan die van de verschillende administratieve rechters eigen is. Ik had mij laten leiden door het idee – misschien is dat juridische gedeformeerde – dat het belangrijk is dat er formele spelregels zijn. Met name de afbakening tussen niet-ontvankelijkheidskwesties en bevoegdheidskwesties is alle juristen in de ziel gebakken, ook al is het vele jaren geleden dat zij dat op de schoolbanken hebben geleerd.

Ik vind het eerlijk gezegd niet erg voor de hand liggen dat de ombudsman een anoniem ingediende klacht echt gaat onderzoeken. Ik heb het voorbeeld gegeven van de mensenrechtenconventie, waarin anonieme klachten niet ontvankelijk worden verklaard. Het hangt echter wel van de prudentie van de betrokken ombudsman af of hij dat element op zijn merites beschouwt. Inderdaad zijn er om-

standigheden denkbaar waarbij anonieme klachten wel worden onderzocht, als de druk in de particuliere sfeer kennelijk zo groot geweest is dat op grond daarvan zelfs de naam van de betrokkene of zijn adres niet is vermeld.

Het tweede element van artikel 15 is de vraag wanneer een verzoek kennelijk ongegrond is. Dit vereist, lijkt mij, toch een preliminair oordeel. Er moet toch een aanvankelijk oordeel worden gegeven over de vraag of in het verzoek voldoende gronden zijn aangegeven. Dat eist dan toch een summier onderzoek van de zaak ten principale. Op dit punt heb ik enige aarzeling over de argumentatie van de Minister.

Minister **De Ruiter**: Dat vereist niet meer dan een onderzoek van het verzoekschrift zelf. Uit de tekst blijkt dat het daarom gaat.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Om de grondigheid daarvan aan te geven kan het nodig zijn nadere studie te verrichten.

Minister **De Ruiter**: Daartoe zou de ombudsman volgens het stelsel van het ontwerp ook bevoegd zijn. Ik vrees dat hij, als wij de gedachte van de heer Brinkhorst volgen, daartoe juist niet de bevoegdheid zou krijgen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat is dat element van rigiditeit, waarover ik al sprak.

Samenvattend merk ik op dat wij kunnen leven met de formule, die op tafel ligt. Ik ben blij dat wij die gedachtenwisseling hebben gehad. Mijn overwegingen bevatten in ieder geval elementen, die de Minister van Justitie tot verder nadenken hebben geprikkeld.

Mijnheer de Voorzitter! Blijft over het centrale punt, namelijk de problematiek van de competentie versus de lagere overheden. Ik wil die zaak bepaald niet op de spits drijven. Ik herhaal, dat de benaderingswijze, datgene, wat ten grondslag ligt aan het amendement-Stoffelen-Nijpels, mij sympathiek voorkomt. Het gaat namelijk om de wens om de ombudsfunctie zich ook te laten uitstrekken tot de lagere overheden. Dat is voor mij de kern van de zaak. Ter vermijding van ieder misverstand stel ik vast, dat dit ook de kern was van de benadering van mijn toenmalige fractiegenote, mevrouw Goudsmit, in 1971. Ik ben genoemde heren erkentelijk voor het feit, dat zij mij vergeelde papieren uit die periode hebben gegeven. Ik wijs erop dat het accent toch sterk op die benaderingswijze lag.

Brinkhorst

Daarin staat, dat de competentie zich in beginsel ook tot het door de lagere openbare lichamen gevoerde bestuur moet kunnen uitstreken. Overweelingen van praktische aard kunnen ertoe nopen in de eerste tijd met het onderzoeken en het beoordelen van het bestuur van de centrale overheid te volstaan. Dat laatste element is een element van pragmatiek. Het zou verre van mij zijn, om dat als onoirbaar te beschouwen. Principeel gaat het om de vraag van de organisatiestructuur en de vormgeving van die ombudsfunctie. Daarover heb ik in eerste termijn gesproken. Dat element brengt bij mij toch nog steeds grote aarzelingen te weeg om thans een definitieve keuze te doen, aanwezig in het amendement-Stoffelen-Nijpels. Daarin wordt per definitie gekozen voor die ene centrale ombudsman, die competent is ten aanzien van alle vragen van openbaar bestuur, zowel van de rijksoverheid als van de lagere overheid.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik wil de heer Brinkhorst er nog wel op wijzen, dat er sprake is van een motie nr. 3 van de heer Rietkerk en nr. 4. In motie nr. 4 is een wijziging aangebracht. Als de heer Brinkhorst de Handelingen heeft gelezen, zal hij hebben gemerkt, dat die wijziging uitsluitend en op verzoek van de heer Boot – KVP – is aangebracht. De andere indieners waren daarmee in feite niet zo gelukkig. Vooral vanwege het verkrijgen van een brede consensus is die wijziging aangebracht. Het ging eigenlijk tegen heug en meug.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mede dank zij uw bereidwilligheid heb ik de stukken nog zorgvuldiger kunnen nakijken. Deze finesse was mij niet ontgaan.

Blijft toch over de vraag – nu wij staan aan de vooravond van de concretisering van de ombudsmanfunctie – hoe de concrete invulling tot stand moet worden gebracht. Anno 1980 spelen de fundamentele gedachten van de decentralisatie een meer wezenlijke rol in de overwegingen ter zake van de organisatie van de rijksstructuur dan in 1971 het geval was. Ook toen waren er verbale uitingen van. Ik heb het gevoel – ik kijk nu in de richting van de fractie van de VVD – dat wij thans duidelijke stappen zullen moeten zetten.

Mijnheer de Voorzitter! Het uiteindelijke standpunt van mijn fractie zal erg afhangen van de nadere uiteenzetting van de Regering in tweede termijn. Ik wil aandacht vragen voor twee elementen. Hoe wordt de concrete organisatie van een gedeconcentreerde

dienst – en de voordelen ervan – gezien? De benoemingsprocedure speelt natuurlijk ook een rol.

Anderzijds is er het alternatief versus de cumulatie. De alternatieve ombudsfunctie wil zeggen een centrale ombudsman met een systeem van gedecentraliseerde ombudslieden, die ieder competent zijn op eigen terrein. Daarbij komt men bij het probleem, dat door mijn fractiegenoot is gesignaleerd: de noodzaak om naar elkaar te verwijzen omdat de ene onbevoegd is en de ander onbevoegd is. U ziet, mijnheer Stoffelen, hoe goed ik dit heb gelezen. Vervolgens is er nog het probleem dat, wanneer men een cumulatieve bevoegdheid geeft – en dat las ik in het amendement van de heren Stoffelen en Nijpels – het gevaar van bureaucratisering dreigt. Ten slotte zijn het niet meer de ombudslieden zelf, die in hun hoge wijsheid het dossier pakken, maar zijn het opnieuw ambtenaren, van de ene ombudsman en van de andere, die dit doen. Wij weten hoezeer de competentiedrift aanwezig is als het gaat om het behoud van dossiers.

Graag zou ik deze elementen nader uitgediept zien en graag zou ik de overwegingen van de Regering vernemen. Hoe denkt zij dit alles in de tijd uit te werken? Ik meen dat de kwestie van de decentralisatie niet als een excuus of alibi mag dienen – ik ben het wat dit betreft volstrekt eens met de heren Stoffelen en Nijpels – om de ombudsfunctie op het lagere niveau niet te verwezenlijken. Te recht is opgemerkt, dat er in de afgelopen jaren maar één ombudsman op lokaal niveau is gekomen. Binnenkort zal er nog een zijn, in deze goede stad Den Haag. Alle overige gemeenten hebben dit instituut niet. Ik vrees dat, wanneer wij nu een nieuwe, zeer uitvoerige consultatieprocedure krijgen, de gemeenten en provincies jarenlang de gelegenheid krijgen om niet de een of andere ombudsfunctie tot stand te brengen.

De heer **Nijpels** (VVD): Nu komt toch de aap uit de mouw van de heer Brinkhorst. Hij is bang voor een cumulatief effect als het amendement wordt aangenomen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Neen, ik ben bang voor het bureaucratische effect daarvan.

De heer **Nijpels** (VVD): Ja, dat effect wordt veroorzaakt doordat er een cumulatie van mogelijkheden komt. Natuurlijk hebben wij in ons amendement vermeld, dat de gemeenten zelf bevoegdheden blijven houden, maar

uit de woorden van de heer Brinkhorst kan men opmaken dat, als de centrale ombudsman niet bevoegd wordt gemaakt voor de lagere overheden, er toch een wet moet komen om de lagere overheden te verplichten. Daarmee komt het idee van de raamwet weer naar voren. Als men wil voorkomen – dit is overigens niet de idee achter ons amendement – dat er sprake is van cumulatie, zal men een wetsontwerp moeten opstellen, waarmee de lagere rechtsgemeenschappen in Nederland worden of verplicht om met een eigen ombudsorgaan te komen. Als men voor de laatste methode kiest, is men in feite toch wat centralistisch doende, omdat de lagere overheden uiteindelijk wordt voorgeschreven dat zij op de een of andere manier met een ombudsman moeten komen. Verder gaat de discussie dan over de aankleding van het wetsontwerp. Ten slotte zou blijken dat de visie-Brinkhorst tot gevolg zou hebben dat er een wetsontwerp zou komen dat nauwelijks verschilt met wat de Regering nu heeft ingediend.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik vraag mij dat allemaal af, voor zover ik het heb kunnen volgen. Ik hoop dat de Regering de opmerkingen van de heer Nijpels bij haar beantwoording wil betrekken.

De heer **Nijpels** (VVD): Wat schiet ik daar nu mee op?! Ik vraag geen antwoord aan de Regering maar aan de heer Brinkhorst, die bang is voor het cumulatieve effect. Welnu, hij zal dan de lagere overheden tot iets moeten verplichten en juist die verplichting, die wij in ons amendement naar voren brengen, beschouwt hij als centralistisch. Of men laat alles aan de lagere overheden over – en daarmee dreigt inderdaad een cumulatie te ontstaan – of de heer Brinkhorst kiest zijn eigen aanpak en hij zal dan vroeg of laat iets moeten regelen, óók voor de lagere overheden.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik popel om te reageren maar de Minister van Binnenlandse Zaken wil blijkbaar interrumperen.

Minister Wiegel: Ik vind, dat u nu uzelf moet zien te redden.

De heer **Brinkhorst** (D'66) Ik zou zeggen: non tali auxilio. Ik zal proberen, het nog één keer uit te leggen.

Wij zijn het erover eens, dat er een ombudsfunctie voor het totale bestuur in Nederland moet zijn. Dat wil zeggen dat de functie van ombudsman zich ook moet uitstreken tot lagere publiek-

Brinkhorst

rechtelijke organen. Het lijkt erop dat het volgende ons scheidt: moet dat geschieden vanuit de 'centrale toren' in Den Haag of moet de ombudsman zo dicht mogelijk bij de burger worden gebracht? Het gaat hierbij dus om het onderscheid tussen decentralisatie c.q. deconcentratie. Ik heb in eerste termijn enkele voor- en nadelen van decentralisatie genoemd; in tweede termijn lijkt de zaak zich door de onderlinge discussie wat toe te spitsen, maar ik zou het betreuren als wij geweldig grote verschillen gaan construeren. De heer Nijpels heeft mij nog niet overtuigd en ik heb de heer Nijpels kennelijk nog niet overtuigd van de gedachte dat ik niet per definitie opzie tegen een centrale regeling. Nu de Regering van verschillende zijden is voor-gelicht, zou ik graag eerst eens van haar willen horen hoe zij over de diverse uitgangspunten denkt. Daarna zal ik uiteraard een definitief standpunt innemen. Ik pretendeer niet, dat ik nu alle elementen van deze zaak al in mij heb opgenomen.

De heer **Nijpels** (VVD): U wilt toch ook niet pretenderen dat de Regering nog enige voorlichting nodig heeft? Alle argumenten zijn in het voorlopig verslag, in het eindverslag en in de tweede termijn van de zijde van de Kamer naar voren gekomen. De Regering weet heel goed wat zij wil en u moet nu ook weten wat u wilt!

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat weet ik ook wel. Wij krijgen hierna nog de artikelsgewijze behandeling en wellicht kunt u nog enig geduld opbrengen voordat ik met mijn eindoordeel kom.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! In mijn eerste termijn voelde ik mij al wat eenzaam toen ik over de benoemingswijze van de ombudsman sprak. Nadat de Minister vervolgens verklaarde dat hij het amendement-Nijpels wel wilde overnemen, mits ik hiertegen geen bezwaar zou hebben, voel ik mij zo langzamerhand in de kou van Nova Zembla staan. Nu hoop ik dat ik mijn aarzelingen toch nog in tweede termijn mag uiten. Het voordeel is dat ik nu aan de amendement-overnemende Regering zelf kan vragen mijn aarzelingen weg te nemen. Mijn voornaamste aarzeling betreft de manier waarop de benoemingswijze zich in de toekomst kan gaan ontwikkelen. Ik zou het betreuren als men de indruk kreeg dat de ombudsman een exponent is van enkele grote politieke partijen, zodat sommi-

ge mensen te gemakkelijk kunnen zeggen dat men in de samenleving steeds weer dezelfde gepolitiseerde figuren tegenkomt, tot de ombudsman toe. Kan het ontslag volgens artikel 4 zich niet ontwikkelen tot een situatie waarbij de omslag van een meerderheid in de Kamer na verkiezingen een aanslag wordt op het vertrouwen van de zijde van de Kamer waarop de in functie zijnde ombudsman mag rekenen? Ik wil mijn onbehagen verduidelijken door even sterk te overdrijven: Ik maak een vergelijking met de kamer-voorzitter die door de grootste fractie wordt aangewezen; zijn functiecontinuering hangt in belangrijke mate af van de verkiezingsuitslag. Hiermee wil ik niet zeggen, dat wij door dit systeem verkeerde kamervoorzitters krijgen. Zo'n systeem verschilt echter substantieel van de idee die aan de instelling van de ombudsman ten grondslag ligt.

Ik begrijp dat ik volstrekt overdrijf, maar ik wil toch weten waar de remmen voor een toekomstige ontwikkeling zitten, want ik zie niet helder voor me. Ook het feit dat de substituten van de ombudsman door geheel vrije keuze van elke nieuwe hoofdbudsman worden benoemd, versterkt mijn aarzeling. Het amendement-Van den Broek, om de substituten in ieder geval een periode van vier jaar te garanderen, zie ik als een kleine tegemoetkoming. Ik vertrouw erop dat de Regering mij helder zal antwoorden. Als zij daarna de formaliteit van de stemming over dit amendement van de heer Nijpels wil vervangen door een nota van wijziging, heb ik daar natuurlijk geen bezwaar tegen. Ik heb mijn aarzelingen wel zo doen blijken dat ik daarvoor geen stemming meer nodig heb.

De Minister heeft gezegd dat er ter wille van de snelheid waarmee een uitspraak van de ombudsman kan afkomen, geen behoefte is aan termijnen, aangezien hij als gevolg van zijn grote bevoegdheden voldoende snel zijn inlichtingen kan krijgen. Ik kan mij dat voorstellen en ik vind dat ook wel een weerlegging van mijn argumenten, maar aan de andere kant kan ik mij nu ook voorstellen dat het aangeven van een uiterste termijn geen moeilijkheden zal bieden. Als de termijnen vermeld staan, weet een ieder op welke uiterste termijn hij kan rekenen. Voor overschrijding van de termijn kan altijd nog worden voorgeschreven dat daarvan een met voldoende redenen omklede mededeling moet worden gedaan.

In hetgeen de Minister zei in verband met het hete hangijzer van de ombudsman voor provincies en ge-

meenten – hij doelde op overleg met de VNG en het IPO – kan ik mij goed vinden.

Hoewel ik geen grote behoefte had aan de vijfde nota van wijzigingen, ben ik blij dat de actio popularis nu door het amendement-Van den Broek is verzacht.

Ik heb niet gehoord of de Minister van Justitie heeft geantwoord op mijn vraag of de ombudsman ook aanbevelingen mag doen ten aanzien van de sancties die op een geconstateerd gedrag zouden moeten volgen. Als mij dit door korte afwezigheid is ontgaan, bied ik daarvoor mijn excuses aan en zal ik het moeten nalezen.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Gewoontegetrouw dank ik de bewindslieden voor de aandacht die zij hebben geschonken aan hetgeen namens mijn fractie naar voren is gebracht. Na deze beantwoording handhaven wij onze bezwaren tegen de gedachte dat een eventuele competentie van de ombudsman zich ook zou moeten uitstrekken tot lagere openbare lichamen. De beantwoording door de Regering heeft het trouwens ook niet zo moeilijk gemaakt om die bezwaren te handhaven. Ik gebruik hiervoor niet het argument van de autonomie, want dat is nogal radicaal onder tafel gewerkt. Ik zal het niet oprapen. Vaak een uittentreuren wordt er gepleit voor het goede recht, de waarde en de betekenis van de befaamde drie bestuurslagen. Dan moeten wij de ombudsman niet dwingen om als een soort liftboy voortdurend tussen die lagen op en neer te bewegen.

In eerste termijn heb ik adhesie betuigd aan de gedachte dat het vooral om het zeer persoonlijk contact moest gaan van de ombudsman met zijn klager of bezwaarde. Ik heb gezegd dat dit een van de specifieke attracties is. Ik heb betoogd dat hij ook zijn handtekening moet zetten onder alle stukken die uitgaan en dat niet met een handtekeningstempel moet worden gema-

pinuleerd. Specifiek is dus die relatie van mens tot mens. Tijdens de discussie, die hier geruime tijd voortkabelde, heb ik nogal eens de uitdrukking 'ombudsmaninstituut' over de tong horen gaan. Dan dacht ik weer met vrees: daar heb je het al weer, die kant moeten wij toch juist niet uit: een rigoureuze uitbreiding met mandaten voor de lagere openbare lichamen, waardoor er toch weer een soort veelhoofdige instituut te voorschijn komt, een bureau met de onvermijdelijke bureaucratie en de aankele van dien.

Abma

Wanneer het tenslotte, op grond van alle ervaringen die opgedaan worden en als de openbare lichamen er zeer op aandringen en wanneer verdere studies in die richting zullen wijzen, gewenst blijkt, dan willen wij ons er niet tegen verzetten. Voorshands zijn wij er echter, ook vanavond, niet aan toe – ook niet als er gestemd gaat worden – om het gehele land met alle lichamen onder de vleugelen te brengen van de nationale ombudsman. De Kamer moet deze man niet benoemen met direct al zo'n lawine, zij het op termijn, boven zijn hoofd. De vorige keer – dus in eerste instantie – ben ik geëindigd met de opmerking dat wij niet al te gepassioneerd moeten doen. Soms krijg je wel de indruk bij alle interrupties dat het die kant uitgaat.

Ten slotte nog die kwestie die zes jaren, het ontslag op 65-jarige leeftijd. Dat was bepaald niet bedoeld als mijn meest belangrijke opmerking in het debat. Ik kan mij ook wel vinden in de reactie van de Minister van Binnenlandse Zaken. Ik vond het alleen een beetje tegenstrijdig, dat je op een gegeven moment een man benoemt, terwijl je onder de benoemingsbrief een P.S. kunt schrijven: denk eraan dat je na 3 à 4 jaren in maand x van het jaar y je ontslag krijgt. Ik weet wel dat deze figuur ook in tal van andere wetten voorkomt, dat is niet het bijzondere.

Wat mij echter bewoog was, dat het hier gaat, zoals uittentreuren betoogd is, om een unieke, publieke, nationaal bekende en – laten wij hopen en aannemen – een gezochte persoonlijkheid. Dan mag de natie best weten dat haar nationale ombudsman voor 4 of 5 jaar is benoemd en niet voor zes jaar. Dat zal de duidelijkheid bevorderen, te meer ook omdat er ook het dienstverband van de substituten van afhangt. Ik troost mij met de gedachte, dat de pers het wel wereldkundig zal maken.

□

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Mede namens mijn collega van Justitie waardering en dank voor de positieve en vriendelijke wijze waarop de geachte afgevaardigden in hun tweede termijn hebben gereageerd op het antwoord dat wij in eerste termijn hebben gegeven. Mijn collega van Justitie heeft nog één korte opmerking; ik zal iets meer tijd nodig hebben, omdat in de loop van de discussie in de Kamer in tweede termijn een gedachtenwisseling heeft plaatsgevonden tussen en zelfs binnen de verschillende politieke groeperingen over een

van de amendementen. Veel dank voor de wijze waarop de geachte afgevaardigden zich hebben opgesteld.

Zij hebben allen gezegd, dat de Regering in haar antwoord tegemoet gekomen is aan de wensen van de Kamer. Wij hebben dat ook gedaan, omdat wij van mening zijn dat een zo groot mogelijke eenstemmigheid, het bereiken van consensus, juist bij het vaststellen van een wetsontwerp als het onderhavige, van bijzondere betekenis is.

De Kamer weet dat de Regering haar is tegemoet gekomen ten aanzien van de benoeming van de ombudsman. De Regering stond eerst op het standpunt dat de benoeming moest geschieden door de Kroon. Ik kom er straks nog op terug als ik toekom aan het betoog van de geachte afgevaardigde de heer Verbrugh. Wij zijn bereid tegemoet te komen aan de wens van de Kamer, door praktisch alle fracties geuit, om de benoeming te laten geschieden door de Tweede Kamer. De Minister van Justitie heeft in antwoord op vragen over de actio popularis al gezegd dat hij de Kamer tegemoet meent te kunnen komen. Ik zou nu de Kamer de volgende vraag willen stellen.

Zou de Kamer niet bereid zijn, juist waar het gaat om het bereiken van consensus en juist omdat de Regering heeft doen blijken dat zij op wezenlijke punten de Kamer tegemoet is gekomen, de Regering tegemoet te komen op een punt waarmee zij moeite heeft? Ik doe dit beroep met name op de heren Stoffelen en Nijpels. Trouwens niet alleen de Regering heeft moeite met dat punt. Ook de geachte afgevaardigden de heren Van den Broek, Brinkhorst, Abma en Verbrugh hadden dezelfde moeilijkheden. Zouden de heren Stoffelen en Nijpels er niet toe kunnen komen op één punt de Regering en andere groeperingen tegemoet te komen? Nu de Regering heeft doen blijken dat zij zelf consensus wenst na te streven, heeft zij toch het recht om van de leden van deze hoge vergadering een zelfde gedragslijn te vragen.

Ik kom dan meteen tot het meest belangrijke punt van de discussie op dit ogenblik. Dat betreft de discussie over de wijzigingsvoorstellen van de heren Stoffelen en Nijpels. Van de kant van de Regering en van de kant van nogal wat leden van de Kamer zijn daartegen bezwaren ingebracht. Er zijn praktische bezwaren ingebracht, maar niet alleen praktische. Er zijn ook bezwaren van principiële aard. Ik ben niet zo'n aanhanger van 'Prinzipienreiterei'. Men moet de beginselen die men aanhangt

nooit te scherp aanzetten. De stelling echter dat alleen van de kant van de Regering bezwaren van praktische aard zijn geuit, is een stelling die niet volledig juist is. Wij hebben toch ook problemen van principiële aard geschetst.

Het gaat met name om vraagstukken die onder het hoofd vallen van de toch door de Regering in algemene beleidslijn gewenste decentralisatie. Naar onze opvatting komen de wijzigingsvoorstellen van de heren Stoffelen en Nijpels te weinig tegemoet aan het algemeen bestuurlijk beginsel, dat in deze Kamer meermalen aan de Regering is voorgehouden, van een zo groot mogelijke decentralisatie van beleid.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik neem aan dat de Minister in zijn reactie op het betoog van de heer Brinkhorst de vier zwaarwegende principiële argumenten, die de Regering heeft gehanteerd in de memorie van antwoord en de nota naar aanleiding van het eindverslag, voor het beginsel van de onbeperkte competentie van de nationale ombudsman gaat vermelden.

Minister **Wiegel**: Wat in het eindverslag staat, ga ik niet nog een keer vermelden. Het gaat erom dat wij hier trachten op basis van de stukken tot besluiten te komen. Wat in de stukken staat, blijft uiteraard overeind. Ik heb echter gezegd wat ik heb gezegd, om aan te geven dat niet alleen overwegingen van praktische aard een rol spelen. Dat zou te eng zijn gedacht. Ook overwegingen waaraan een zekere principiële betekenis zou kunnen worden gehecht, mogen in de discussie niet worden vergeten.

Ik ben het eens met de heer Brinkhorst dat het er nu niet om gaat, tegenstellingen op de spits te drijven, want dat heeft geen enkele zin. De heer Van den Broek heeft erop gewezen dat er de wens is dat de ombudsfunctie ten aanzien van de lagere overheden een zekere inhoud krijgt. Die wens is echter ons aller wens. Daar bestaat geen verschil van inzicht over. Naar mijn mening moeten wij de zaak niet op de spits drijven door te zeggen dat bij de discussie over de wijzigingsvoorstellen van de heren Stoffelen en Nijpels de autonomie in het geding is. Dat is mij wat te zwaar aangezet. Gehoord de betogen van de geachte afgevaardigden de heren Van den Broek, Brinkhorst, Abma en Verbrugh ben ik van opvatting dat toch wat weinig recht wordt gedaan aan de eigen verantwoordelijkheid die de gemeenten hebben.

Wiegel

De heer **Stoffelen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! In de stukken maakt de Regering een keuze: 'Gezien het vorenstaande geven wij er de voorkeur aan om te zijner tijd een landelijk benoemde en eventueel regionaal werkzame ombudsman hiermee te belasten.' Dat was een duidelijke keuze. Dat is dus iets anders dan de Minister nu zegt.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik probeer nu juist in een voor mijn doen buitengewoon evenwichtig betoog aan te geven dat wij in eensgezindheid moeten trachten, dit instituut de grootste kans van slagen te geven. Daarbij herinner ik aan een brief die de Vereniging van Nederlandse Gemeenten aan de Minister van Binnenlandse Zaken heeft geschreven op 22 augustus. Het is niet niets wanneer de VNG in die brief schrijft dat zij een uitbreiding van de competentie van de nationale ombudsman, zoals voorgesteld in de amendementen van de heren Stoffelen en Nijpels, met klem afwijst. Zij doet dat niet, zegt zij in de brief, omdat zij bezwaar heeft tegen de ombudsman en de door de ombudsman uit te oefenen functie op zich zelf, maar omdat het tot de taak en de verantwoordelijkheid van de lagere overheid behoort om zelf aan die functie zodanig vorm te geven dat zij past in de plaatselijke situatie.

Ik ben niet van mening dat de Regering en de Kamer ongezien akkoord moeten gaan met wensen van belangenverenigingen – ook de VNG is een belangenvereniging – maar ik ben wel van oordeel dat naar dit soort instellingen moet worden geluisterd. Ik vraag mij dan ook af, of het niet verstandig is, het nu voorliggende regeringsvoorstel te aanvaarden, althans op dit punt. Ik heb voor dit standpunt steun van bepaalde zijde uit de Kamer gekregen. Voorts vraag ik mij af, of het niet verstandig is, bij de verschillende principiële en praktische vragen die er anderszins nog zijn en waarover ik nog niet ben uitgedacht – ik ben niet zo'n snelle denker in alle facetten – te kiezen voor de huidige structuur. Juist omdat er een reeks van praktische vragen is, moeten wij erop aansturen dat wij met elkaar onze gedachten verder ontwikkelen.

De heer Van den Broek zei dat hij straks wellicht met een motie komt. Daarin zou dan de gedachte staan dat de ombudsfunctie op zich zelf een functie is die bij de lagere overheid gestalte dient te krijgen, maar tegelijkertijd de ruimte laat voor allerlei overleg, om het zo maar eens te zeggen.

Als zo'n motie wordt ingediend – daarover beslist de heer Van den Broek natuurlijk zelf – wordt direct als commentaar door de Regering gezegd dat zij ook zal worden uitgevoerd. Ik heb dus geen enkele moeite, in die lijn mee te denken. Ik voel er echter niet voor – en dit mag ik als Minister van Binnenlandse Zaken ook zeggen – de situatie tot stand te laten komen, die tot stand komt als deze amendementen zouden worden aanvaard zonder dat ik daarover het mijne heb gezegd, waarin een soort van stok achter de deur wordt geplaatst. De heer Nijpels heeft gezegd dat de Regering deze stok achter de deur niet nodig heeft en dat deze dan ook niet voor haar is bedoeld maar wel voor de gemeenten. Waar het gaat om een aangelegenheid als deze, moet men niet proberen, te werken met dwang en met pressie, maar met overleg. Ik meen dat dit veel verstandiger is.

Dit, gevoegd bij de reeks van praktische bezwaren die ik heb aangevoerd, brengt mij toch tot de vraag aan de geachte afgevaardigden, juist in het belang van de consensus die wij met elkaar bepleiten, of het op dit ogenblik niet verstandiger zou zijn af te zien van handhaving van deze wijzigingsvoorstellen.

De heer **Nijpels** (VVD): Ten aanzien van die stok achter de deur zijn wij het natuurlijk geheel met elkaar eens. Het moet natuurlijk ook niet zo zijn dat het amendement-Stoffelen-Nijpels alleen maar zou worden geschraagd door de gedachte van een dergelijke stok achter de deur. Neen, daarachter steekt wel degelijk de gedachte die destijds in de motie-Rietkerk is verwoord. Het is merkwaardig dat de Minister en mijn fractie het eigenlijk in grote lijn met elkaar eens zijn.

Minister **Wiegel**: Dat is helemaal niet merkwaardig. Ik ben het heel vaak met uw fractie eens.

De heer **Nijpels** (VVD): Inderdaad. Ik wil ook graag uiteenzetten waarom dit niet merkwaardig is en waarom wij dus ook niet de indruk moeten wekken dat wij het niet met elkaar eens zouden zijn. Wat blijkt namelijk? De Minister zegt dat wij als Regering en als Kamer altijd moeten luisteren naar de wijze woorden van allerlei belangenorganisaties. Wat blijkt nu? De VNG heeft naar aanleiding van het verschijnen van het wetsontwerp een brief geschreven aan de Kamer en aan de Regering.

Ondanks die brief zeggen de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie in de memorie van antwoord

dat zij volstrekt geen behoefte hebben aan een ombudsman voor de lagere overheden in die zin dat ieder zijn eigen ombudsman heeft. Met andere woorden: ondanks de brief van de VNG in 1977 blijft de Minister toch in de memorie van antwoord van 1978 enigszins op het standpunt staan dat er geen behoefte bestaat aan een ombudsman die geheel zelfstandig voor de lagere organen zou werken. Kortom, wij zijn het eigenlijk in grote lijn met elkaar eens.

Minister **Wiegel**: Dat is mooi!

De heer **Stoffelen** (PvdA): De essentie is dat de Regering inderdaad na het verschijnen van die brief in 1977 op grond van vier principiële argumenten, die door ons beiden grotendeels zijn herhaald, een keuze heeft gedaan, wetend hoe de VNG erover dacht, principiële aangevend dat het op zichzelf natuurlijk niet de meest fraaie situatie is dat een gemeenteraad, die zelf bestuursorgaan is, een relatie heeft tot iemand die die gemeenteraad zelf zou moeten controleren. U noemt het principiële en praktische bezwaren dat er een verscheidenheid komt in jurisprudentie – zoals men het zou kunnen noemen – die bepaald schadelijk zou kunnen zijn. Daarbij wijst u op het praktische bezwaar dat het in de praktijk ondoenlijk is dat iedere gemeente een eigen ombudsman zou hebben.

Minister **Wiegel**: Ja, en u bent het daarmee eens.

De heer **Stoffelen** (PvdA): U zegt dat men zou kunnen denken aan een provinciale ombudsman. U vraagt zich zelf echter af wat de invloed is die de gemeenten dan zouden kunnen hebben op de benoeming. Kortom, dit is nog steeds een samenvatting van alle argumenten die u zelf, als Regering, noemt om tot de keuze te komen die in de ... staat.

Minister **Wiegel**: Namelijk één, centraal benoemde ...

De heer **Stoffelen** (PvdA): Exact, een centraal benoemde ombudsman! Daarmee zijn wij het eens. Vandaar ons amendement. Nu zijn wij rond.

Minister **Wiegel**: Als de heren Stoffelen en Nijpels nu met instemming de argumenten van de Regering citeren, waarom mag ik dan niet aan beide geachte afgevaardigden vragen om, in de huidige situatie, gezien de argumenten die ik zelf heb gehanteerd, gehoord de argumenten die anderzijds vanuit de Kamer zijn geuit en gehoord de argumenten van de kant van de VNG, ook op dit punt het standpunt van de Regering met instemming aan te halen?

Wiegel

Het is een beetje een herhaling van zetten, maar ik zou toch aan de Kamer willen vragen: is dit niet het meest verstandige – ik vraag dit met klem aan de geachte afgevaardigden –, zeker nu de intentie van de Regering ten aanzien van de ombudsmanfunctie bij de lagere overheden toch volstrekt klaar is, om op dit moment af te zien van dit wijzigingsvoorstel? Waarom mag dit niet worden gevraagd?

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou er ook bezwaar tegen hebben, als nu door de heer Stoffelen de indruk wordt gevestigd dat de Regering in feite zelf een principiële keuze gedaan heeft ...

De **Voorzitter**: Zouden we de onderlinge discussie niet uitstellen tot de artikelsgewijze behandeling? Nu is de Regering bezig met een betoog.

De heer **Van den Broek** (CDA): Mag ik één zin afmaken, mijnheer de Voorzitter?

De **Voorzitter**: Neen, liever niet.

De heer **Van den Broek** (CDA). Dan doe ik het niet, Voorzitter.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik herhaal niet de praktische argumenten die ik in mijn eerste termijn naar voren heb gebracht; van herhaling van zetten hou ik over het algemeen niet zo.

Er is één nieuw punt opgebracht door de heer Nijpels. Deze heeft gezegd dat de nationale ombudsman terughoudend zal optreden, als er – ook onder het systeem zoals hij dit voorstelt – plaatselijke ombudsmannen kunnen blijven functioneren. Dit is echter helemaal niet zeker. Als er immers een nationale ombudsman komt, dan zou ik niet weten waarom deze niet datgene zou kunnen toetsen, wat plaatselijke ombudsmannen adviseren. Kortom, die stelling van de heer Nijpels gaat naar mijn overtuiging niet op. Ik wijs op de problematiek van de mogelijke cumulatieve werking, waarover de heer Brinkhorst heeft gesproken; de problematiek van de veelhoofdigheid, waarover de heer Abma heeft gesproken; vraagstukken van bureaucratie, zoals die hier naar voren zijn gebracht; allemaal overwegingen, mijnheer de President, die naar mijn overtuiging bepaald valabel zijn.

De heer Verbrugh heeft nog een paar opmerkingen gemaakt over de opstelling van de Regering ten aanzien van het wijzigingsvoorstel met betrekking tot de benoeming van de ombudsman. Hij heeft het dus in de hand,

of de Regering wel of niet het wijzigingsvoorstel van de heer Nijpels kan overnemen. Jazeker, want de Regering is alleen in staat een wijzigingsvoorstel over te nemen, als daartegen vanuit de Kamer geen bezwaar wordt gemaakt.

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb gezegd dat ik het als een gentlemen's agreement beschouw, dat ik van de Minister een helder antwoord krijg. Voor het overige leg ik me daar bij neer.

Minister **Wiegel**: Ik zal trachten de heer Verbrugh zo'n antwoord te geven. Indien dit antwoord echter naar zijn oordeel niet helder is, en hij handhaaft zijn bezwaren, dan kan ik het amendement niet overnemen en doe ik dat ook niet. Zo liggen de zaken.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof niet dat de vrees van de geachte afgevaardigde over mogelijke politisering als gevolg van het overnemen van de gedachte van de heer Nijpels, per se waarheid zal worden. Ik ben ervan overtuigd dat de Kamer, wetende dat van bepaalde zijde die vrees is geuit, zeer voorzichtig, vanuit haar eigen verantwoordelijkheid, zal opereren. Ook is het zo – de geachte afgevaardigde weet dit – dat als de gedachte van de heer Nijpels en van anderen wordt gevolgd, er een aanbeveling voor de benoeming van de ombudsman zal worden gemaakt, en wel door de vice-president van de Raad van State, de president van de Hoge Raad en de president van de Algemene Rekenkamer. Kortom, ik dacht dat tal van zekerheden toch waren ingebouwd de grootste zekerheid is de prudentie van deze hoge vergadering zelf –, zodat wij niet al te zeer bevreesd behoeven te zijn voor politisering.

Tegen de geachte afgevaardigde de heer Van den Broek heb ik al gezegd, dat ik het eens ben met zijn betoog over de wijzigingsvoorstellen van de heren Stoffelen en Nijpels. Op één punt heeft de heer Van den Broek mij nog een concrete, nadere vraag gesteld, namelijk de vraag of de benoeming van de substituten voor een periode van vier jaar wel bevordelijk was voor de continuïteit.

Zou het in het stelsel dat de geachte afgevaardigde voorstaat niet zo zijn, dat de ombudsman zelf in de loop van zijn ambtstermijn ten minste één keer en misschien in sommige gevallen twee keer voor de vraag komt te staan, of hij van substituuft moet wisselen? Ik heb de indruk dat dit element in het stelsel van de geachte afgevaardigde is ingebakken. Natuurlijk zal het in de

praktijk niet gebeuren dat, wanneer er een andere ombudsman komt, per definitie alle substituten zullen worden ontslagen. Gezien de specifieke positie van de ombudsman en de vertrouwenspositie die hij heeft, moet hij naar onze overtuiging wel de bevoegdheid hebben om die substituten aan te stellen die hij wenselijk acht. Ook in andere staatsrechtelijke posities komt dat voor.

De heer **Van den Broek** (CDA): Zij worden niet ontslagen bij het vertrek van de ombudsman. In feite houdt hun dienststermijn dan automatisch op. Zij moeten dan in ieder geval worden herbenoemd. Hij moet dus telkens de keuze doen of hij de zittende substituten wenst te handhaven ...

Minister **Wiegel**: Ja zeker, maar dat geldt in andere staatsrechtelijke situaties ook. Als bij voorbeeld de Minister verdwijnt, verdwijnt de Staatssecretaris vanzelf.

De heer **Van den Broek** (CDA): Dat is er maar een of hoogstens twee. In de situatie die ik al naar aanleiding van het betoog van de heer Stoffelen heb geschilderd, kan het evenwel voorkomen dat er hele rissen van substituten zijn, ten aanzien van wie de nieuw benoemde ombudsman moet gaan beoordelen of hij hun herbenoeming al dan niet moet aanbevelen.

Minister **Wiegel**: In theorie kan het zijn, dat alle substituten worden ontslagen, althans niet zouden worden herbenoemd, maar de geachte afgevaardigde weet natuurlijk net zo goed als ik dat zo iets in de praktijk van het leven naar alle waarschijnlijkheid niet zal voorkomen.

De heer **Van den Broek** (CDA): Zet het er dan niet in! Dat zal het aantrekken van deze mensen alleen maar bevorderen.

Minister **Wiegel**: Ik geloof het niet. Ik noemde niet voor niets de verhouding tussen Minister en Staatssecretaris. De positie van de Staatssecretaris is zeer ongewis. Hij is volstrekt afhankelijk van zijn Minister. Toch blijkt het in de praktijk van het leven mogelijk voor dergelijke functies capabele lieden te vinden. Voor ons is het het belangrijkste dat de substituuft moet werken binnen het kader, door de ombudsman te stellen, en dat hij het volgestrekte vertrouwen van de ombudsman moet hebben. Vandaar dat wij hechten aan handhaving van de constructie die gekozen is.

De heer **Van den Broek** (CDA): Bij de ombudsman denk ik eerder aan de sta-

Wiegel

biliteit van het instituut dan wanneer ik over de Regering, dus Ministers en Staatssecretarissen, spreek.

Minister Wiegel: Als men over 'Regering' spreekt, spreekt men niet alleen maar over Ministers en Staatssecretarissen. De heer Van den Broek met zijn staatsrechtelijke kennis weet dat, mijnheer de Voorzitter.

De heer **Van den Broek** (CDA): Het kabinet. Maar u begrijpt wel wat ik bedoel.

Minister Wiegel: Ik handhaaf mijn opvatting, President.

De heer **Van den Broek** (CDA): Kunt u het amendement nog kwalificeren?

Minister Wiegel: Ik zal niet bevorderen dat het wetsontwerp wordt ingetrokken, als het amendement wordt aanvaard.

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Mijn bezwaren tegen het amendement-Nijpels afwegend tegen het betoog over de prudentie van de Kamer, zal ik in dit feest van algemene consensus niet tegen het amendement stemmen. Daar kan de Minister zijn consequenties uit trekken.

Minister Wiegel: Ik neem het voorstel van de heer Nijpels over, mijnheer de President.

De **Voorzitter:** Zullen wij dat formaliseren als de artikelsgewijze behandeling aan de orde is?

Minister Wiegel: Dat kan ook, maar u kent nu mijn standpunt.

De heer **Nijpels** (VVD): Het is heel ingewikkeld, mijnheer de Voorzitter, om dit over te nemen.

□

Minister De Ruiter: Mijnheer de Voorzitter! Ook ik kan mij, wat betreft de aspecten die mij ter behandeling waren opgedragen, koesteren in een belangrijke mate van overeenstemming met de Kamer, zodat ik erg kort kan zijn. Het enige wat ter behandeling staat, is de vraag van de heer Verbrugh of ik heb geantwoord op zijn vraag, of de ombudsman ook aanbevelingen kan doen over eventueel te nemen maatregelen of sancties. Ik geloof inderdaad dat ik daar niet op geantwoord heb, maar ik wil dat excuseren met het feit dat het wetsontwerp zelf daar wel een duidelijk antwoord op geeft. In artikel 28, lid 3, staat namelijk: Zo hij daartoe aanleiding ziet, kan de ombudsman aan het betrokken orgaan zijn zienswijze over eventueel te nemen maatregelen bekendmaken.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter:** Ik stel vast, dat de op dit wetsontwerp voorgestelde amendementen voldoende zijn ondersteund.

In behandeling komt artikel I.

Beraadslaging over artikel 1, waarop is voorgesteld een amendement-Stoffelen c.s. (stuk nr. 20, II).

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dit lijkt mij de beste gelegenheid om onzerzijds een alternatief aan te reiken voor het amendement-Stoffelen-Nijpels. De reden waarom ik deze motie aan u voorleg, is uit mijn voorafgaande uiteenzetting duidelijk geworden. Wij willen de Regering uitnodigen om ernst te maken met de instelling van een ombudsman-instituut voor de lagere organen, maar niet dan na intensief overleg met representanten van deze lagere publiekrechtelijke lichamen.

Motie

De **Voorzitter:** Door de leden Van den Broek, Van Zeil en Dijkman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat het noodzakelijk is de ombudsfunctie ten aanzien van de lagere publiekrechtelijke lichamen in te voeren;

overwegende, dat over de meest wenselijke opzet van die ombudsfunctie met vertegenwoordigers van de lagere publiekrechtelijke organen contact moet worden gezocht en met name het oordeel moet kunnen worden vernomen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en het Interprovinciaal Overleg;

verzoekt de Regering om, aan de hand van de ervaringen die opgedaan zijn met het instituut van de Nationale ombudsman en rekening houdend met het bovenstaande, uiterlijk 1 januari 1984 nadere voorstellen te doen ter zake van de ombudsfunctie met betrekking tot de lagere publiekrechtelijke lichamen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 28 (14 178).

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Indien deze motie ertoe zou kunnen bijdragen dat de heren Stoffelen en Nijpels ook na het indringende beroep van de Regering als-

nog tot intrekking van hun amendement zouden overgaan, ben ik gaarne bereid de ondertekening van deze motie als eerste aan hen over te laten.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De heer Van den Broek weet dat wij gaarne bereid zijn het amendement alsnog ter tekening aan hem aan te bieden.

Minister Wiegel: Mijnheer de Voorzitter! Of de motie in stemming zal worden gebracht of niet, of zij, als zij in stemming wordt gebracht, wordt aangenomen of niet, zij zal door de Regering worden uitgevoerd.

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 2, waarop zijn voorgesteld twee gewijzigde amendementen-Nijpels c.s. (stuk nrs. 19, I en II). (Herdruk)

Minister Wiegel: Mijnheer de Voorzitter! De Regering is bereid alle amendementen op stuk nr. 19 over te nemen.

De **Voorzitter:** Aangezien de gewijzigde amendementen-Nijpels c.s. (stuk nrs. 19, I t/m XVI (Herdruk) door de Regering zijn overgenomen, maken zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 3, waarop is voorgesteld een amendement-Van den Broek c.s. (stuk nr. 21).

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben van mening dat ook dit amendement door de Regering kan worden overgenomen. Het amendement is nauwelijks ter sprake gekomen. De logika gebiedt te zeggen dat het past in mijn amendement. Het is een aanvulling op de ontslaggronden die bij mijn amendement zijn weggelaten.

De **Voorzitter:** De Regering kan zich tot dinsdag beraden.

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Niet alleen wordt het door het amendement-Nijpels vervallen artikel 4 hier weer geïntroduceerd, het wordt ook opgenomen in art. 3. Daarmee wordt het automatisch van toepassing op de substituuut, wat niet eerder het geval was.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De Regering kan in haar overwegingen de omstandigheid betrekken dat mijn fractie geen enkel bezwaar heeft tegen dit amendement. Wij zullen het in ieder geval niet bestrijden.

Minister Wiegel: Mijnheer de Voorzitter! Nu het amendement niet wordt bestreden, is de Regering bereid het over te nemen.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Aangezien de Regering het amendement Van den Broek c.s. (stuk nr. 21) heeft overgenomen, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen 4 tot en met 9 wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel 10, waarop is voorgesteld een amendement-Van den Broek c.s. (stuk nr. 22).

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dit amendement verdient geen nadere toelichting. Wij hebben er al over gediscussieerd.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! De Regering heeft haar bezwaren tegen het amendement verwoord.

De heer **Van den Broek** (CDA): Maar zal het wetsontwerp niet intrekken als het amendement wordt aangenomen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen 11 t/m 31 wordt geen beraadslaging gevoerd.

Over de artikelen, II tot en met XIV en de beweegreden en het daarop voorgestelde amendement wordt geen beraadslaging gevoerd.

De **Voorzitter**: Ik stel voor de stemming in verband met dit wetsontwerp dinsdag a.s. te houden.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemings van een bepaling betreffende de instelling van een of meer algemene, onafhankelijke organen voor het onderzoek van klachten betreffende overheidsgedragingen (16 057)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Gesterkt door de aanwezigheid van de regeringscommissaris wil ik gaarne antwoorden op de vragen die nog zijn gesteld naar aanleiding van dit voorstel, strekkende tot aanpassing van de grondwet. Het antwoord van de Regering kan vrij kort zijn, omdat de

Kamer heel positief op het voorstel van de Regering heeft gereageerd.

De heer **Buurmeijer** heeft het een vrij unieke situatie genoemd dat op een en dezelfde dag in deze Kamer gesproken wordt over de opnemings van een nieuw instituut in ons staatsbestel in de grondwet en over de regeling daarvan in een gewone wet. Die situatie is niet alleen uniek, het is, naar mijn overtuiging, ook een gelukkige samenloop. De grondwetsbepaling en de wettelijke regeling kunnen op deze wijze goed op elkaar worden afgestemd.

De vraag is gesteld of een grondwettelijke grondslag voor de ombudsmanfunctie per se noodzakelijk is. In de schriftelijke gedachtenwisseling hebben wij gezegd dat het niet noodzakelijk is de grondwet te wijzigen om het ombudsmaninstituut te kunnen invoeren. Die opvatting is indertijd ook al naar voren gekomen bij de behandeling van de nota inzake het Ombudsmanvraagstuk. Als ik de discussie goed heb beluisterd heeft geen van de sprekers over dit wetsvoorstel op die stelling afgedongen.

Wel hebben wij uiteengezet – ik doe dat nu ook – dat het, naar de overtuiging van de Regering, wenselijk is aan de ombudsmanfunctie in de grondwet aandacht te wijden. Die wenselijkheid is ook door de sprekers over het wetsvoorstel onderschreven. De heer **Nijpels** heeft dat gedaan. De heer **Brinkhorst** heeft zijn waardering voor het voorstel geuit en de heer **Buurmeijer** had waarderende woorden voor de voortvarendheid van de Regering op dit punt. De heer **Van den Broek** heeft erop gewezen dat het gewicht van het instituut van de ombudsman door een grondwettelijke basis wordt onderstreept. Kortom, er was grote eensgezindheid op dit stuk.

Deze eensgezindheid is er ook ten aanzien van de vraag of de nieuwe grondwetsbepaling van de mogelijkheid van de instelling van een ombudsman melding zal moeten maken, dan wel die instelling zal moeten voorschrijven, de vraag van een facultatieve dan wel een imperatieve bepaling. Aanvankelijk had de Regering gekozen voor een facultatieve redactie, uitgaande van de gedachte dat wij in ons land nog geen ervaring met een overheidsombudsman op landelijk niveau hebben.

De Regering poneert thans de stelling – ik ben het eens met hetgeen de heer **Van den Broek** daarover heeft gezegd – dat een imperatieve bepaling beter tot uitdrukking brengt dat de

grondwetgever niet twijfelt aan de zin van de ombudsmanfunctie. De geachte afgevaardigde de heer **Nijpels** is in dit verband stil blijven staan bij de opmerking in de memorie van antwoord dat de voorgestelde bepaling de wetgever niet dwingt regels te stellen met betrekking tot ombudsmanorganen van lagere publiekrechtelijke lichamen. Hij vroeg of hieruit niet volgde, dat het artikel dan ook geen verplichting inhield voor het creëren van een ombudsman voor de centrale overheid. De bepaling, die de Regering voorstelt is niet zo vrijblijvend. Zij verplicht immers de wetgever een of meer organen in te stellen voor het onderzoek van klachten betreffende overheidsgedragingen. Daarbij valt in de eerste plaats te denken aan de gedragingen van de organen van de centrale overheid. De grondwet zal er niet toe verplichten, dat een wettelijke regeling geheel uitputtend is.

Naar aanleiding van vragen in het voorlopig verslag van de kant van de fractie van de PPR heeft de heer **Nijpels** in de discussie de vraag gesteld of het hoofdstuk Wetgeving en Bestuur wel de juiste plek is voor de voorgestelde bepaling. Ik meen, dat dit inderdaad het geval is. Kiezen voor het hoofdstuk Wetgeving en Bestuur geeft duidelijk aan, dat de ombudsmanfunctie geen rechtsprekende functie is. Dat hoofdstuk is naar onze mening de beste plaats, omdat de ombudsmanfunctie in hoofdzaak kan worden gekarakteriseerd als een controle-middel tegen onzorgvuldig en onbehoorlijk optreden van bestuursorganen.

Mijnheer de Voorzitter. Over de wijze van benoemen van de ombudsman kan ik kort zijn. Overeenkomstig de uitkomst van de gedachtenwisseling over het 'gewone' wetsontwerp zal de grondwet op dit punt moeten luiden. Hierover bestaat naar mijn mening geen verschil van mening tussen Kamer en Regering.

De geachte afgevaardigde de heer **Van der Spek** heeft nog een opmerking gemaakt over de onafhankelijkheid van het instituut. Die onafhankelijkheid van de ombudsman blijkt ook uit de wettelijke regeling, die wij zoëven hebben besproken. Die onafhankelijkheid is door tal van voorzieningen gegarandeerd. De vrees, geuit door de heer **Van der Spek**, is ten onrechte.

De geachte afgevaardigde de heer **Van den Broek** heeft een amendement op stuk nr. 9 ingediend. Hij heeft een terminologisch punt aangesneden. Hij geeft de voorkeur aan de term 'centrale overheid' boven 'rijksoverheid'. De regeringscommissaris zal hem van plek dienen.

De heer **Simons**, (Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening): Mijnheer de Voorzitter! Zoals de Minister reeds heeft gezegd, was de geachte afgevaardigde de heer Van den Broek niet overtuigd door de argumentering, weergegeven in de memorie van antwoord, voor het bezigen van het begrip 'rijksoverheid' in de grondwetsbepaling. De geachte afgevaardigde heeft erop gewezen dat bij voorbeeld artikel 11 van de wet AROB het begrip 'centrale overheid' hanteert. Hij stelt voor om ook in de grondwetsbepaling de laatste term te gebruiken.

In de toelichting op zijn amendement heeft hij er bovendien op gewezen, dat de term 'centrale overheid' voorkomt in de beweegreden van het wetsontwerp nr. 14 786, de wet nationale ombudsman. Welnu, het is geen halszaak, die hier aan de orde is. Toch wil ik erop wijzen, dat tegenover het argument van de geachte afgevaardigde, dat er harmonie moet zijn tussen het taalgebruik van de Grondwet en dat van gewone wetgeving, een ander argument staat, namelijk dat het taalgebruik van de Grondwet aan de eis van interne harmonie moet voldoen. Het woord 'overheid' wordt in verschillende artikelen van de nieuwe Grondwet gebruikt. Ik geef als voorbeeld de bepaling over de sociale grondrechten. Het woord 'rijk' komt voor in artikel 5.1.9, vierde lid, over de vanwege het rijk vastgestelde algemeen verbindende voorschriften, en ook in de artikelen over de belastingen en de begroting van het rijk. De combinatie 'rijksoverheid' in de betekenis van centrale overheid past daarom naar ons oordeel in het taalgebruik van de nieuwe Grondwet. De term 'centrale overheid' past daarin minder goed.

Het gaat echter niet alleen om de Grondwet. Het woord 'rijk' komt ook in de gewone wetgeving en in lagere regelingen voor als aanduiding van de centrale overheid. Ik noem in dit verband artikel 1 van het Algemeen Rijks Ambtenaren Reglement, 'door het rijk aangesteld', hetgeen in de jurisprudentie toch ook ruim wordt uitgelegd, en artikel 8 van de Non-activiteitswet, 'een bij de wet geregelde, over het gehele rijk werkende instelling'.

Ofschoon hiervan door de Regering geen halszaak wordt gemaakt, zouden wij liever zien dat het amendement van de geachte afgevaardigde niet werd gevolgd.

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben wel gevoelig voor de argumentatie van de regeringscommissaris. Hij moet mij maar even de tijd geven om zijn woorden rustig te overdenken. Wij zien dan aanstaande dinsdag wel, of het amendement moet worden ingetrokken of niet.

Overigens ben ik niet zo sterk overtuigd door een argumentatie, die inhoudt dat er ergens in de Grondwet 'rijks' staat en dat er elders in die wet 'overheid' is vermeld. Als er ergens 'heksen' staat en op een andere plaats 'ketel', gaat het ook niet aan, het woord 'heksenketel' op te voeren. Dat is wat overtrokken. Tegen die achtergrond wil ik mij nog even op de zaak beraden.

De heer **Simons**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er geen behoefte aan, hierop nader in te gaan. Ik wil slechts opmerken dat ik geamuseerd ben geweest door de repliek van de geachte afgevaardigde.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen en amendementen wordt geen beraadslaging gevoerd.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag over dit wetsontwerp te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 21.15.

Lijst van ingekomen stukken met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen

1°. een Koninklijke boodschap, ten geleide van het wetsontwerp Nadere wijziging van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (Wijziging verdeling van premie tussen werkgever en werknemer) (16 297).

Deze Koninklijke boodschap, met de erbij behorende stukken, is al gedrukt en rondgedeeld;

2°. drie brieven van de directeur van het Kabinet der Koningin, met de mededeling, dat Hare Majesteit de door de Staten-Generaal aangenomen voorstellen van wet, gedrukt onder de nummers 3770, 4572, 7729, 15 509 en 16 245, heeft goedgekeurd.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven voor kennisgeving aan te nemen;

3°. de volgende brieven:

een, van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken, met het Koninklijk besluit nr. 70 van 21 augustus 1980, houdende overbrenging van de zorg voor de huisvesting van de woonwagenbevolking van het departement van CRM naar dat van VRO;

een, van de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, met het rapport 'Arbeidsvoorwaarden Welzijn: wie bepaalt, wie betaalt';

een, van de Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, met het rapport inzake de lawaai-belasting rond Schiphol in 1979;

een, van de Minister van Economische Zaken, met een staat van toevoegingen aan de begroting 1980 van onbestede gebleven begrotingsbedragen 1979 (als bedoeld in artikel 12 van de Comptabiliteitswet 1976);

een, van de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, met het eerste halfjaarlijkse verslag van de Commissie ad hoc recombinant DNA werkzaamheden.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te doen drukken en ze voor kennisgeving aan te nemen; de bijgevoegde stukken liggen op de griffie ter inzage;

4°. een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, met een advies betreffende decentralisatiemogelijkheden van rijkstaken op het terrein van het onderwijs (14 322, nr. 18).

Deze brief is al gedrukt en rondgedeeld;

5°. de volgende adressen:

een, van mevrouw C. Oudijn-Terlaak te Poortugaal, met betrekking tot haar belastingen;

een, van S. C. van Staveren Salomé te Heinkensand, met betrekking tot een voorlopige belastingaanslag;

een, van A. B. C. Déjong te Enkhuizen, met betrekking tot een subsidieaanvraag.

Deze adressen zijn gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

6°. de volgende brieven e.a.:

een, van het bestuur van de VVDM, over het recht om atoomtaken te weigeren door dienstplichtigen;

een, van het bestuur van het Havenschap Vlissingen, ter toezending van een aantal vergaderstukken;

een, van J. Vermeulen te Maastricht, over reiskosten van kamerleden;

een, van het gemeentebestuur van Oegstgeest, over de verkoop van woningen door het Algemeen Mijnwerkersfonds;

een, van H. Martens te Hilversum, over de bezuinigingen bij ziekenfondspatiënten;

een, van het bestuur van het Koningin Wilhelmina College te Culemborg, over de salarismaatregel voor beginnende docenten;

een, van de voorzitter van de Kontakt Kommissie Dodewaard, over de acties tegen de kerncentrale Dodewaard;

een, van o.a. het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor de Landelijke Eigendom, over de Wet Vervreemding Landbouwgronden;

een, van P. A. Bedijn te Den Haag, over het inkomensbeleid;

een, van G. Rietveld te Rotterdam, over zijn detentie;

een, van het centraal bestuur van de Landelijke Specialisten Vereniging, over de specialistenhonoraria en arbeidsomstandigheden;

een groot aantal, over de verplaatsing van de ambassade in Israël.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage; voor zoveel nodig is kopie toegezonden aan de betrokken commissies. .

Noot 1 (zie blz. 5876)

Rapport van de Commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven

De Commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven met bijbehorende stukken heeft de eer het volgende te rapporteren.

In handen van de Commissie zijn gesteld, behalve de geloofsbrief van de heer G. A. Q. Niessen de volgende missives van de voorzitter van het Centraal Stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal;

een, dd. 26 augustus 1980 ten geleide van een afschrift van zijn besluit van die datum, waarbij in de vacature ontstaan door het ontslag nemen van de heer J. P. Pronk wordt benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de heer G. A. Q. Niessen te Raamsdonk;

een, dd. 27 augustus 1980 houdende mededeling dat de heer G. A. Q. Niessen hem heeft bericht, dat hij zijn benoeming aanneemt.

Volgens het in handen van de Commissie gestelde besluit van de voorzitter van het Centraal Stembureau van 26 augustus 1980 is de heer G. A. Q. Niessen benoemd verklaard tot lid van de Kamer met inachtneming van de volgorde, vastgesteld overeenkomstig artikel N 19 van de Kieswet. Deze rangschikking is opgenomen in het besluit van het Centraal Stembureau, voorkomende in het bijvoegsel van de Nederlandse Staatscourant van 31 mei 1977. Hieruit is gebleken, dat de heer G. A. Q. Niessen terecht benoemd is verklaard.

Uit het feit dat hij reeds eerder lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is geweest blijkt dat de heer G. A. Q. Niessen de vereiste leeftijd heeft bereikt.

Uit de bij de geloofsbrief gevoegde stukken blijkt voorts, dat hij geen betrekkingen bekleedt, welke onverenigbaar zijn met het lidmaatschap der Kamer, terwijl aan de Commissie ten aanzien van hem niet van enige omstandigheid is gebleken, welke zijn Nederlanderschap in twijfel zou moeten doen trekken, noch van enige andere omstandigheid, ten gevolge waarvan hij op grond van artikel 94 van de Grondwet van de verkiesbaarheid ontzet zou zijn.

De Commissie heeft derhalve de eer voor te stellen als lid der Kamer toe te laten de heer G. A. Q. Niessen, nadat hij de voorgeschreven eden (verklaring en beloften) zal hebben afgelegd.

Noot 2 (zie blz. 5939)

De vragen van de leden Meijer en Langedijk-de Jong luiden:

1

Deelt de Staatssecretaris de mening, weergegeven in de t.v.-uitzending van 'Brandpunt' op 12 augustus, dat de uitkeringen in het kader van de Algemene Bijstandswet aan koopkracht hebben ingeboet, dat wil zeggen reëel bij de algemene ontwikkeling van lonen en prijzen zijn achtergebleven?

2

Wil de Staatssecretaris aangeven, hoe in de periode van 1 juli 1974 (invoering van het Besluit landelijke normering) tot 1 juli 1977 en vervolgens van 1 juli 1977 tot 1 juli 1980 de reële ontwikkeling (dat wil zeggen de jaarlijkse inkomensstijging gecorrigeerd door de prijsstijging) van de ABW-uitkering, het minimumloon en het modale inkomen is geweest?

3

Deelt de Staatssecretaris de conclusie, getrokken in de bovenvermelde 'Brandpunt'-uitzending, dat in de sfeer van de incidentele uitkering in de Algemene Bijstandswet tussen 1976 en 1979 rond f 325 miljoen is bespaard?

4

Is er gegronde reden voor het standpunt van de besturen van de 4 grote gemeenten, weergegeven in een brief van de Minister-President op 25 juli jl., dat 'door allerlei maatregelen welke in de laatste jaren zijn getroffen de rek volledig uit de sociale minima is verdwenen'?

Is het waar, wat in de 'Brandpunt'-uitzending werd geconstateerd, dat de koppeling van de algemene bijstandsuitkering aan het wettelijk minimumloon nog slechts in theorie bestaat?

5

Indien de Staatssecretaris de conclusie deelt, dat als gevolg van de invoering van het Besluit landelijke norme-

ring, de all-in-norm en het Besluit landelijke draagkrachtcriteria, alsmede via circulaires sluipende bezuinigingen zijn opgetreden, is het dan in het licht van de moeilijke positie van de groepen met de laagste inkomens wellicht gewenst het beleid ten aanzien van incidentele uitkeringen via de Algemene Bijstandswet te verruimen?

Ontwikkeling bijstandsuitkering, minimumloon en modaal inkomen in de periode 1973 t/m 1979 (incl. vak. aanspraak, excl. kinderbijslag)**1. Bijstandsuitkering voor gehuwde zonder kinderen**

	Netto per jaar	Jaarontw.	Prijsstijging (geschoond voor med. verzorging)	Reële stijging
1973	8 232			
1974	9 794	19,0%	9,1%	9,1%
1975	11 977	22,3%	9,5%	11,7%
1976	13 308	11,1%	8,6%	2,3%
1977	14 488	8,9%	6,2%	2,5%
1978	15 640	8,0%	3,6%	4,2%
1979	16 372	4,7%	4,0%	0,7%

2. Minimumloon voor gehuwde zonder kinderen

	Netto per jaar	Jaarontw.	Prijsstijging	Reële stijging
1973	8 853			
1974	10 141	14,5%	9,1%	4,9%
1975	11 978	18,1%	9,5%	7,9%
1976	13 308	11,1%	8,6%	2,3%
1977	14 488	8,9%	6,2%	2,5%
1978	15 640	8,0%	3,6%	4,2%
1979	16 386	4,8%	4,0%	0,8%

3. Gemiddeld inkomen¹

	Netto per jaar	Jaarontw.	Prijsstijging	Reële stijging
1973	11 433			
1974	12 968	13,4%	9,1%	3,9%
1975	15 408	18,8%	9,5%	8,5%
1976	17 088	10,9%	8,6%	2,1%
1977	18 696	9,4%	6,2%	3,0%
1978	19 927	6,6%	3,6%	2,9%
1979	20 431	2,5%	4,0%	-1,4%

¹ Inkomen gelijk aan bedrag waarover maximaal premie krachtens de ZFW wordt geheven.

Noot 4 (zie blz. 5941)

De vragen van het lid Kombrink luiden:

1

Herinnert u zich uw toezegging van eind juli jl. (na verscheidene eerdere toezeggingen van uw ambtsvoorganger), voor het einde van het zomerreces de Kamer een regeringsstandpunt over het wetsontwerp inzake de Postbank mede te delen?

2

Welke zijn de redenen, dat u uw toezegging niet kon nakomen?

3

Wanneer kan nu eindelijk in de sinds januari 1978 slepende kwestie een standpuntbepaling worden verwacht?

